

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	2
2. SUOMALAINEN SAUNA	5
3. TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT	12
4. LÄHDEMATERIAALI JA -KRITIIKKI	19
4.1. Aiempi tutkimus ja kirjalliset lähteet	19
4.2. Postikyselyt	21
4.3. Muu lähdeaineisto	29
5. PERINTEINEN YHTEISSAUNOMINEN MAASEUDULLA	31
5.1. Yhteissaunomisen esiintyminen	31
5.2. Kylän väki saunoo	47
5.3. Tilan väki saunoo	52
5.4. Suurtilan työväki saunoo	57
6. PERINTEINEN YHTEISSAUNOMINEN TEOLLISUUSYHDYSKUNNISSA	67
6.1. Yhteissaunomisen esiintyminen	67
6.2. Saunominen	71
7. PERINTEINEN YHTEISSAUNOMINEN KAUPUNGEISSA	76
7.1. Yhteissaunomisen esiintyminen	76
7.2. Saunominen	79
8. UUSI YHTEISSAUNOMINEN	84
9. YHTEISSAUNOMINEN KULTTUURIN MUUTOKSEN OSANA	91
9.1. Perinteinen yhteissaunominen maaseudulla	91
9.2. Perinteinen yhteissaunominen teollisuusyhdys- kunnissa ja kaupungeissa	107
9.3. Yhteissaunominen kulttuurin muutoksen ilmentäjänä	112
LÄHTEET	118

LIITTEET

1. JOHDANTO

Yhteissaunomisen käsitteellä tarkoitetaan tässä työssä samaan ydinperheeseen kuulumattomien naisten ja miesten keskinäistä saunomista. Yhteissaunomisen edellytyksenä katsotaan olevan myös, että saunottaessa ei käytetä uima-asuja. Tämä on lähinnä 1900-luvun jälkipuolella toinen tärkeä yhteissaunomisen tunnusmerkki, sillä vaikka näkyvänä erona ovat vain pienet suojaavat vaatekappaleet tai niiden puute, on saunomistapahtuman luonteen ero ihmisten käsitteistössä suuri.

Yhteissaunominen on siis saunomiseen liittyvä sosiaalinen tapa. Vaikka yhteissaunomisen vastakohtana voidaan pitää naisten ja miesten erillistä saunomista, ei siis myöskään sukupuolten keskinäistä saunomista uima-asuissa käsitellä yhteissaunomiseksi. Myöskään parin, tai vanhempien ja lasten keskinäistä saunomista ei katsota yhteissaunomiseksi, vaikka lapset olisivat jo varttuneitakin. Varsin yleinen piirre silloin kun sukupuolten erillinen saunominen on vallitsevana normina, on kuitenkin että lapset viimeistään murrosiässä saunovat useammin oman sukupuolen kuin ydinperheen kesken.¹

Saunominen tutkimuskohteena tuli mieleeni kun vuonna 1990 luin Turun yliopiston kansatieteen laitoksen ja Suomalaisen Saunan Tutkimussäätiön järjestämän saunakyselyn vastaukset niiden järjestämiseksi. Tällöin minut hieman yllättivät joissain vastauksissa kerrotut tiedot esimerkiksi koko kylän väen yhteisestä saunomisesta. Yhteissaunomisen esiintymistä ei ole aiemmin tarkasti selvitetty, ja kuten jo aineistoon pohjautuvassa saunomista sosiaalisen

kanssakäynnin muotona käsitelleessä proseminariesitelmässä kävi ilmi, ovat vanhat käsitykset tavasta olleet virheellisiäkin.²

Tässä tutkimuksessa on tarkoituksena saada tarkka kuva yhteissaunomisen esiintymisestä Suomessa. Tavoitteena on selvittää missä ja milloin yhteissaunomista on esiintynyt, millä ryhmillä on ollut tapana saunoa yhdessä ja millaiset ovat olleet tavan ulkoiset muodot. Kyseessä on siis yksittäisen ilmiön seuraaminen pitkällä aikavälillä erilaisissa sosiaalisissa ympäristöissä. Tutkimuksen päähuomio on vanhassa laajasti käytössä olleessa yhteissaunomistavassa, joka häviää 1900-luvun puolivälissä. Perinteisen tavan loppuminen ei ole kuitenkaan merkinnyt yhteissaunomisilmiön häviämistä. Työssä selvitetään pääpiirteiden osalta myös se, millaisena yhteissaunominen on ilmennyt 1900-luvun jälkipuolella. Koska tämäntyyppisen ajallisesti ja alueellisesti laajaksi rajatun tutkimusaiheen selvittäminen edellyttää suurta informanttimäärää, on postikyselyvastaukset valittu tutkimuksen pääasialliseksi lähdemateriaaliksi. Yksi kyselyistä on tehty nimenomaisesti tätä tutkimusta silmälläpitäen.

Toisena päätavoitteena tutkimuksessa on saada selvitetyksi tärkeimmät tekijät, jotka ovat vaikuttaneet yhteissaunomisen esiintymisen ajallisesti ilmeneviin muutoksiin ja sosiaalisessa sekä alueellisessa kentässä oleviin eroihin. Näiden syiden etsiminen tapahtuu pääasiassa yhteissaunomisilmiön ja kulttuurin kokonaisuuden välisellä vertailulla, sillä yhteiskunnan ja kulttuurin muutoksesta johtuvalla yleisellä olosuhteiden ja normien muutoksella on varmasti keskeinen merkitys yhteissaunomisen esiintymisessä tapahtuneisiin muutoksiin. Lisäksi erilaiset kulttuuriset taustat vaikuttavat maantieteellisiin ja

sosiaalisten ryhmien välisiin eroihin. Kulttuurin kokonaisuutta työssä lähestytään toisaalta myös niin, että analysoidaan sitä, mitä tutkimuskohteena olevan yksittäisen sosiaalisen käytänteen esiintymisen muutoksien kautta voidaan kertoa kulttuurin kokonaisuuden ja yhteiskunnan muuttumisesta.

Henkilökohtaisesta suhteestani tutkimusaiheeseen todettakoon, että en lukeudu yhteissaunomisen voimakkaisiin kannattajiin tai vastustajiin. Omakohtaiset yhteissaunomiskokemukseni rajoittuvat muutamaankin, lähinnä kylpylöiden saunoissa tapahtuneeseen yhteissaunomiskertaan.

LÄHDEVIITTEET

1. Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos/kansatiede (jatkossa TYKL), Siltanen 1992, 10-11.
2. TYKL, Pietikäinen 1991, 18.

2. SUOMALAINEN SAUNA

Kuumassa ilmassa tapahtuva kylpeminen on tunnettu niin monien varhaisten korkeakulttuurien kuin heimotasolla elävien kansojen parissa. Esimerkiksi Amerikassa hikoilukylpy tunnettiin varsin yleisesti pohjoisen eskimoista Väli-Amerikan mayoihin asti.¹ Saunominen tai säännöllinen peseytyminen yleensäkin ei ole kuitenkaan inhimillinen perustarve. Monissa kulttuureissa peseytyminen on voitu suorittaa hyvin harvoin.

Suomalainen sauna liittyy osana yleiseurooppalaiseen saunainstituutioon. Vielä 1500-luvulla tunnettiin saunominen laajasti eri puolilla Eurooppaa. Tapa oli kuitenkin sosiaalisesti rajoittunut ja tunnettiin lähinnä yläluokan ja kaupunkien porvariston piirissä. Maaseudun rahvas ei saunonut kuin joillain seuduilla.²

Saunominen alkoi taantua Keski-Euroopassa keskiajan lopulta alkaen. Kaupunkien yleiset saunat olivat paljolti nautiskelu ja seurustelupaikkoja, joissa vietettiin toisinaan hillitöntä elämää juominkeineen ja syöminkeineen. Jotkut saunat toimivat myös bordelleina ja 1500-luvun uusi tauti, syfilis, levisi saunoissa kuppauksarvienkin välityksellä. Kirkon ja lääkäreiden vastustuksen edesauttamana saunat hävisivät Keski-Euroopan kaupungeista 1500- ja 1600-lukujen kuluessa.³

Skandinaviassa saunominen tunnettiin jo ainakin viikinkiajalla. Suurmiesluokka ja myöhemmin kaupungit ja suurtilat saivat vaikutteita Keski-Euroopan

saunakulttuurista, mutta ilmeisesti täällä vaikutti myös vanhempi primitiivisen hikoilukylvyn perinne.⁴ Vielä 1600-luvulla saunottiin Ruotsissa kaupungeissa, kartanoissa, pappiloissa, sotilasvirkataloissa ja myös maaseudun rahvas saunoi Itä- ja Keski-Ruotsissa. 1700-luvun alussa saunominen loppui jatkuakseen vain Ruotsin ja Norjan suomalaisasutuksen alueilla.⁵ 1900-luvulle on saunominen jatkunut elinvoimaisena paitsi Suomessa, myös Baltiassa ja Pohjois-Venäjällä. Täällä saunominen on säilynyt kansanomaisena tapana ja ainakin vielä 1800-luvulla on yhteissaunominen ollut paikoin tunnettua.⁶

Kuten yleensäkin suomen kansankulttuurissa, voidaan myös saunan suhteen havaita sekä läntisten että itäisten vaikutteiden ilmeneminen. Ilmar Talve on jakanut maan länsisuomalaiseen, itäsuomalaiseen ja pohjoissuomalaiseen sauna-alueeseen. Läntiseen alueeseen kuuluvat Ahvenanmaa, Varsinais-Suomi, Satakunta, Häme, Etelä-Pohjanmaa sekä Länsi- ja Keski-Uusimaa. Rajalinja kulkee paljolti Kotka-Oulu linjaa pitkin, mutta pohjoiseen Hämeeseen ja Keski-Pohjanmaalle on levinnyt myös monia itäisiä piirteitä. Pohjoisella sauna-alueella Oulusta pohjoiseen tavataan sekä vanhoja läntisiä piirteitä että myöhemmin levinneitä itäisiä.⁷ Saunaan liittyvät kulttuuripiirteet noudattavat siis pitkälti yleistä suomalaista kulttuurialuejakoa.

Maaseudulla saunat sijaitsivat varhemmin erityisesti Länsi-Suomessa mutta usein myös idässä pihapiirissä. Pihapiirin ulkopuolelle ne siirrettiin palovaaran vuoksi lähinnä 1700-luvun kuluessa. Tiheään asutuissa kylissä on saunat ja riihet voitu sijoittaa kylän yhteiselle tontille. 1700-

luvulta alettiin joissain pappiloissa ja herrastiloissa sijoittaa saunat rantaan, mutta talonpoikaistaloissa tämä yleistyi vasta 1900-luvulla.⁸

Saunat ovat olleet yleensä nurkkasalvottuja hirsirakennuksia, mutta myös maasaunat ovat olleet tunnettuja lähinnä köyhemmän väen parissa.⁹ Myöhemmin on etenkin maan länsiosissa saunan eteisenä ollut kota ja erityisesti lännessä on sauna ollut myös hyvin monikäyttöinen rakennus. Saunomisen lisäksi on saunassa esimerkiksi synnytetty, parannettu sairauksia, savustettu lihaa sekä kuivattu maltaita ja pellavaa. Mallassaunat toimivat myös nuorison kokoontumispaikkoina.¹⁰ Sauna toimi usein myös asuntona. Uudisasukkaat ovat rakentaneet saunan yleensä ensimmäisenä rakennuksena, mutta erityisesti Keski-Suomessa on saunassa usein voinut asua vakituisesti saunakesti tai koturi, jolla oli usein myös perhettä.¹¹ Saunominen on ollut yleistä lähes koko maassa. Saamelaisilla sauna on ollut harvinainen ja suomenruotsalaiset Ahvenanmaalla sekä Varsinais-Suomen, Vaasan seudun ja Länsi-Uudenmaan saaristossa ovat käyttäneet saunarakennusta 1800-luvun jälkipuolella paljolti vain erilaisiin kuivaustarkoituksiin.¹²

1800-luvulla Itä-Suomessa kylvettiin usein joka toinen päivä tai kolmasti viikossa ja Länsi-Suomessa kaksi kertaa viikossa. Kesän ja syksyn kiireisimpinä työaikoina kylvettiin yleisesti joka ilta.¹³ Lauantain ja juhla-aattojen saunalla on ollut kuitenkin erityisasema.¹⁴ Saunominen arki-iltoina väheni, mutta lauantaisaunasta ei

luovuttu kuin ehkä kovan pakkasen vuoksi ja vaikka viikollakin olisi saunottu, suoritettiin kunnollinen peseytyminen ja vaatteiden vaihto yleensä vain lauantaina.¹⁵

Suomessa on säilynyt aina 1900-luvun alkuun asti useita piirteitä, jotka liittyivät keskiajalla Keski-Euroopan kaupunkisaunoihin. Tällaisia ovat muun muassa saunavihta, kuppaus, suoneniskentä, naispuolinen saunottaja ja morsiuksauna. Myös sukupuolten yhteissaunominen on ollut Keski-Euroopan kaupunkisaunoissa ilmeisesti melko yleinen tapa.¹⁶

Suomessa säilyivät pitkään myös erilaiset saunaan liittyvät uskonnolliset ja maagiset käsitykset. Löylyllä on ollut positiivista magiaa, joka on paitsi rentouttanut ruumiin ja virkistänyt mielen kovan työn jälkeen, voinut myös "puhdistaa" sairauksista. Peseytymisellä onkin arveltu olleen varhemmin vain sekundäärimerkitys. Ruumis ja mieli puhdistuivat hikoilemalla ja vihtomalla. Vettä, erityisesti lämmintä, käytettiin vähän jos ollenkaan.¹⁷ Saunalla on ollut myös seremoniallista merkitystä, joka näkyy selvästi morsiuksaunassa, mutta saunominen on ollut myös jokaviikkoinen seremonia jolla on siirrytty arjesta pyhään.¹⁸

Saunakäyttäytymistä säätelevät normit korostivat saunan pyhyttä ja velvoittivat saunassakävijän omaksumaan rauhallisen ja pidättyvän käyttäytymisen.¹⁹ Esimerkiksi laulaminen, kiroaminen, piereminen ja kovaääninen puhe rikkoivat saunan hartautta. Myös yksin kylpeminen on ollut

usein kiellettyä. Lukuisissa sananparsissa rinnastetaan sauna ja kirkko toisiinsa. Normeja on tuettu eri sanktioin, joista tavallisimpia oli saunahaltijan suuttuminen tai pirun ilmestyminen. 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen ovat kylpynormien rikkomisesta kertoneet tarinat eläneet lapsille tarkoitettuina opetusmenetelminä. Kuten moneen muuhunkin yhteyteen, on saunaankin liittynyt myös erilaisia taikoja.²⁰

Kaupungeissa on Suomessa arveltu varhemmin saunotun paljolti samaan tapaan kuin Keski-Euroopassa ja Skandinaviassa.²¹ Yleisten saunojen lisäksi oli asukkailla Suomen kaupungeissa kuitenkin yleisesti saunoja myös omilla tonteillaan. Viimeistään 1800-luvun puolivälin jälkeen piholla olleet saunat kuitenkin hävisivät keskustoista palovaarasta johtuvien kieltojen seurauksena.²² Yleisten saunojen lukumäärä taas alkoi 1800-luvun puolivälin jälkeen voimakkaasti kasvaa ja suurimmillaan niiden määrä oli 1900-luvun alkupuolella.²³

1900-luvun alussa alkoivat vähitellen yleistyä uloslämpivät kiukaat. Tuli ja savu kulkiivat näissäkin alkuun kuitenkin kiukaan läpi, joten lämmitys piti lopettaa kun ryhdyttiin saunomaan.²⁴ Jatkuvalämmitteisiä puukiukaita alettiin käyttää 1930-luvulta alkaen.²⁵ Joissain kaupunkien yleisissä saunoissa käytettiin lämmitykseen myös höyrykattilassa kehitettyä höyryä.²⁶ 1950-luvulla alkoivat yleistyä sähkökiukaat ja kerrostalojen asukkaiden yhteiskäytössä olevat, vuorojärjestelmällä toimivat talosaunat. Pian alkoivat myös uimahallit kilpailla yleisten saunojen asiak-

kaista.²⁷ 1970-luvun lopulta lähtien ovat taas yleistyneet kerrostaloihinkin rakennetut pienet huoneistokohtaiset saunat.²⁸ Sotienjälkeisenä aikana ovat yleistyneet kesämökkien myötä myös vapaa-ajan asuntoihin liittyvät saunat. Sähkökiukaiden tulosta huolimatta ovat myös erityisesti jatkuvalämmitteiset puukiukaat edelleen varsin laajasti käytössä. Puulämmitteisen kiukaan ystävät voivat perustella valintaansa "oikeanlaisen" kiukaan tuottamalla paremmalla tunnelmalla ja paremmilla löylyillä.²⁹

Kaupunkien yleisissä saunoissa ja teollisuusyhdyskunnissa ei saunaan liittynyt enää juuri muita toimintoja kuin kylpeminen ja toisinaan kuppaus. Myös maaseudulla alkoi saunan moninaiskäyttö 1900-luvun alussa vähetä. Vaikka saunan tarve muuhun tarkoitukseen kuin saunomiseen on hävinnyt ja suomalainen yhteiskunta on kokenut 1900-luvulla voimakkaan muutoksen, on sauna saunomista varten pystytty sopeuttamaan aina uusiin olosuhteisiin sopivaksi ja säilynyt olennaisena osana suomalaista kulttuuria.³⁰ Samalla saunan sosiaalinen luonne sekä saunatavat ja -normit ovat muuttuneet voimakkaasti. Esimerkiksi saunomisen pyhyttä korostava pidättyvä käyttäytyminen väistyi teollisuusyhdyskunnissa sekä kaupunkien yleisissä saunoissa ja vähitellen myös maaseudulla.³¹ Voimakas muutos on tapahtunut myös suhtautumisessa yhteissaunontaan ja yleensäkin saunomiseen liittyvään alastomuuteen.

LÄHDEVIITTEET

1. Aaland 1978, 19 js., 160-161.
2. Talve 1960, 459-461.
3. Ks. Aaland 1978, 59-63; Suolahti 1924, 6-9; Vuorenjuuri 1967, 179 js.
4. Talve 1960, 462.
5. Talve 1960, 230-231, 266-267.
6. Talve 1960, 404, 408, 418-418, 427, 460, 463.
7. Talve 1960, 353-355.
8. Talve 1960, 285-286, 338-339.
9. Talve 1960, 287-288.

10. Talve 1960, 325 js.
11. Kuusanmäki 1954, 35 js.
12. Talve 1960, 326-332.
13. Talve 1990, 54.
14. Esim. Aaltonen 1953, 162.
15. Esim. Museovirasto, kansatieteen toimiston perinnearkisto/kysely 13.(Jatkossa: MV:K13) Vastaukset: 363, 431, 454.
16. Ks. Aaland 1978, 59-63; Aaltonen 1953, 159, 164; Suolahti 1924, 6-9; Vuorenuuri 1967, 167 js.
17. Talve 1960, 352.
18. Ojajärvi 1959, 293 js.
19. Honko 1962, 395.
20. Pentikäinen 1962, 154-158.
21. Vuorenjuuri 1967, 305-306.
22. Teivas 1989, 21; Paulaharju 1965, 31. Turussa savuunien käyttö kiellettiin jo 1600-luvulla.(Sahlberg 1975, 57)
23. Helamaa 1991, 20-21; Vainio 1987, 158-160.
24. Helamaa 1991, 20-21; Talve 1960, 317.
25. Helamaa 1991, 21-22.
26. Teivas 1989, 24-25; Vuorenjuuri 1967, 331.
27. Helamaa 1991, 21-22.
28. Helamaa 1991, 25.
29. Edelsward 1991, 22-24.
30. Leimu 1991.
31. TYKL, Pietikäinen 1991, 18-20.

3. TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää missä ja milloin yhteissaunomista on Suomessa esiintynyt, mitkä sosiaaliset ryhmät ovat yhteissaunontaa harjoittaneet ja millaiset ovat olleet tavan ulkoiset muodot. Lisäksi tarkastellaan sitä, miten erot ja muutokset suhteutuvat kulttuurin kokonaisuuteen.

Tutkimus on luonteeltaan kvalitatiivinen. Tärkeimmän aineiston muodostavat postikyselyt, joissa vastaajille on annettu enemmän tai vähemmän tarkasti ohjeita siitä, mitä heidän pitäisi vastauksissaan käsitellä. Kaikissa kyselyissä vastaajat ovat kertoneet vapaamuotoisesti yhteissaunomisesta tai saunomisesta yleisemmin. Yksi kyselyistä on tehty nimenomaisesti tätä tutkimusta silmälläpitäen ja kaksi aiempaa (vuosilta 1966 ja 1990) käsittelevät yleisemmin sauna-aihetta. Lisäksi aineistona käytetään Turun yliopiston kansatieteen laitoksella 1960-luvun jälkipuolella ja 1970-luvun alkupuolella tehtyjä teollisuustyöväen haastatteluja, ja tietysti aiemmassa tutkimuksessa ja painetussa kirjallisuudessa olevaa tietoa. Tutkimus pohjautuu näin varsin laajaan lähdemateriaaliin, joka onkin edellytyksenä asetettuihin tavoitteisiin pääsemiseksi. Lähdemateriaali esitellään tarkemmin luvussa 4.

Yhteissaunominen on ollut Suomessa aiemmin laajasti käytössä ollut perinteinen tapa, joka hävisi lopullisesti 1900-luvun puolivälissä. Saunominen on toiminut varsinkin aiemmin selvästi sosialisatioprosessin osana ja "oikea saunomistapa" on opittu yleensä jo lapsuuden enkulturaatioprosessin kautta. Erityisesti perinteisessä

maaseutuyhteisössä saunominen oli varsin jäsenytyneen kulttuurikäyttäytymisen tuote, joka ilmensi yhteisön normistoa laajemminkin.¹ Saunominen on siis sosiaalinen käytänne, joka saunomistapojen muodossa ilmentää laajemminkin sitä yhteisöä, johon saunojat kuuluvat. Yhteissaunassa, jossa saunojien lukumäärä on usein varsin suuri ja saunojat edustavat kumpaakin sukupuolta, on sosiaalisen tilanteen luonne yleensä hyvin selvä.

Perinteisen yhteissaunomisen tarkastelu on jaettu käsittelyssä fyysisen ja sosiaalisen ympäristön perusteella kolmeen pääosaan: maaseutuun, kaupunkeihin ja teollisuusyhteisöihin. Tämä jako pohjautuu siis yleiseen jaotteluun, jota 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen kansankulttuurin tutkimuksessa on käytetty. Tämän pääjaon sisällä on otettava huomioon myös sisäinen sosiaalinen kenttä. On selvitettävä, harjoittivatko yhteissaunomista kaikki tai vain jokin ryhmä, tai erosiko yhteissaunominen eri ryhmillä. Lisäksi on luonnollisesti otettava huomioon alueellisessa kentässä ilmenevät erot.

Päähuomio tarkastelussa on perinteisessä yhteissaunomistavassa, jonka esiintyminen ja muodot pyritään selvittämään mahdollisimman tarkasti. Tutkimuksessa on haluttu kuitenkin selvittää pääpiirteittäin myös se, millaista yhteissaunominen on 1900-luvun jälkipuolella, ja onko tässä yhteissaunomisessa nähtävissä mitään perinteisen yhteissaunomistavan vaikutuksia. Uusi yhteissaunominen on ilmiönä luonteeltaan erilainen, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että se on niin sosiaalisesti kuin alueellisesti hajanaisempi. Tapa ei elä enää esimerkiksi teollisuusyöväen tai jonkin tietyn seudun

maatalousväestön kannattamana. Uuden yhteissaunomisen kohdalla lähdeaineisto on puutteellisempaa kuin perinteisen osalta, mutta mahdollistaa ilmiön keskeisten piirteiden selvittämisen.

Postikyselyvastauksissa kerrotaan tietoja yhteissaunomisesta 1800-luvun lopun tasolta alkaen. Perinteisen yhteissaunomisen tarkastelu painottuu näin 1900-luvun alkupuoleen, jota aikaa ylivoimaisesti suurin osa vastauksista koskee. Tämä ajanjakso on ollut jo tavan voimakkaan väistymisen aikaa. 1900-luvun alun yhteissaunomisesta saadun tiedon ja joidenkin vanhempien kirjallisten kuvausten perusteella tulkitaan yhteissaunomisen esiintymistä varhaisempana aikana, joten aikaperspektiivissä lähdetään liikkeelle tavan "juurien" etsimisestä.

Jotta alueelliset erot yhteissaunomisen esiintymisessä saataisiin aineiston käsittelyssä esiin, on perinteisestä yhteissaunomisesta kertova aineisto ryhmitelty tutkimusprosessin aikana maakunnittain. Tämä on helpottanut maan eri osien vertailua ja tarkastelua myös maakuntien sisällä. Työssä on käytetty Kansankulttuurin kartastossa² noudatettua maakuntajakoa. Käytetyt maakuntanimitykset ja niiden aluerajaukset on esitetty liitteessä 1. Alueellisen levinneisyyden havainnollistamisessa käytetään apuna kartografisia esityksiä.

Tutkimuksen pohjana oleva aineisto koostuu eripituisista ja -laatuisista kuvauksista, joissa saunomiseen liittyviä piirteitä kuvataan joissain tarkasti, joissain hyvin lyhyesti. Aineiston erilaisuuden lisäksi vaikuttavat

piirteiden erilaiseen esiintymiseen tietysti myös todellisuudessakin esiintyvät erot esimerkiksi eri kylien tai talojen välisissä tavoissa. Yhteissaunomistapojen ulkoisten muotojen selvittämiseksi eri mikrotasojen ryhmiä koskevat hajanaiset yksityisilmiöt järjestetään niin, että saadaan olennaiset piirteet kertova yleiskuva laajemmasta kokonaisuudesta, esimerkiksi siitä millaista oli yhteissaunominen teollisuusyhteisöissä tai useamman tilan väen saunoessa yhdessä.

Saadut yleiskuvat ovat siis yleistämiseen perustuvia ajatusrakennelmia. Kuvatun kokonaisuuden sisällä on saunomistilanteessa kuitenkin havaittavissa selvä kokonaiskuvan samanlaisuus ja kokonaisuuksien sisällä ilmenevät merkittävimmät variaatiot tuodaan käsittelyssä esiin. Edellä mainitun perinteisen yhteissaunomisen pääjaon sisällä on ainoastaan maaseudulla erotettu useampia kokonaisuuksia. Teollisuusyhdyskunnissa ja kaupungeissa ei yhteissaunomisen ilmenemisessä ole ollut sellaisia eroja, jotka olisivat edellyttäneet useamman yleiskuvakokonaisuuden luomista. Luotujen yleiskuvien sisällä ei ole havaittavissa voimakkaita alueellisia eroja. Maaseudun jaottelu useampaan kokonaisuuteenkin on suoritettu lähinnä saunojien sosiaalisen koostumuksen mukaan. Saunominen näiden kokonaisuuksien sisällä on ollut varsin samanlaista kaikkialla missä samantyyppistä yhteissaunomista on esiintynyt. Uuden yhteissaunomisen esiintymisessä on eroteltu kolme päämuotoa.

Paitsi että työssä tarkastellaan yhteissaunomisen ajallista, maantieteellistä- ja sosiaalista esiintymistä sekä tavan ulkoisia muotoja, on toisena tehtävänä

tarkastella sitä, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet tavan esiintymisessä havaittuihin eroihin ja muutoksiin. Syiden etsimiseksi pyritään luonnollisesti tarkkailemaan sitä, miten yhteissaunomistavan muutokseen vaikuttaneet suoranaiset innovaatiot ovat levinneet. Innovaatioprosessin tarkkaa kulkua mikrotasolla ei työssä ole mahdollista selvittää. Kun tarkastellaan lähdeaineistossa olevia hajatietoja ja lisäksi otetaan huomioon kunkin ryhmän yleinen kontaktikenttä selvitettävänä aikana, voidaan innovaatiokanavat kuitenkin pääpiirteittäin hahmottaa. Innovaatiokanavien selvittämisestä ei käytetä kuitenkaan keskeisenä keinona yhteissaunomisen esiintymisessä ilmenevien erojen ja muutosten syiden etsimisessä.

Yhteiskunnan suuresta murroksesta johtuen ovat olosuhteet muuttuneet voimakkaasti 1800-luvun jälkipuolelta alkaen. Liikkuvuus on lisääntynyt ja uudet tehokkaat innovaatiokanavat ovat välittäneet myös arvotason uutuuksia entistä helpommin.³ Yhteissaunomistavan muutokseen voidaan tässä tilanteessa sanoa vaikuttaneen varmasti paitsi yksittäisten saunomistapaa koskevien innovaatioiden, vahvasti myös yleisestä muutosprosessista johtuvan olosuhteiden - voimakkaan muutoksen. Tutkittavan kohteen laajuuden ja lähdemateriaalin mahdollisuuksienkin johdosta on yleisen kulttuurin muutoksen ja yhteissaunomisen muutoksen rinnakkainen tarkastelu työssä merkittävämmällä sijalla kuin suoraan saunomistapaa koskevien innovaatioiden seuranta.

Informanttien antama subjektiivinen tieto siitä, miksi saunottiin yhdessä tai erikseen ja miksi yhteissaunomisesta luovuttiin, antaa luonnollisesti perustietoa erilaisista

seikoista, jotka ovat olleet välittömästi vaikuttamassa saunomiskäytännön muutoksiin. Syiden tarkempi analysointi edellyttää kuitenkin sitä, että työssä on verrattava yhteissaunomisessa ilmenneitä eroja ja muutoksia laajasti tapaa kannattavien tai siitä luopuvien ihmisten kulttuurin kokonaiskuvaan. Huomion kohteena ovat tällöin sosiaaliset suhteet ja sosiaalinen rakenne, normit ja tavat, elinkeinot, ja fyysinen ympäristö (lähinnä saunarakennus). Jotkut kulttuurin elementit ovat luonnollisesti luonteeltaan sellaisia, että ne esimerkiksi valintatilanteessa vaikuttavat yhteissaunomisen jatkamista puoltavasti. Toiset taas puoltavat erillistä saunomista ja edistävät näin siihen siirtymistä tai sen jatkamista. Tähän rinnakkaiseen tarkasteluun perustuvalla analysoinnilla pyritään löytämään tärkeimmät tekijät, jotka erilaisista kontaktikentistä johtuvien innovaatiokanavien erojen lisäksi ovat olleet vaikuttamassa saunomiskäytännössä ilmeneviin muutoksiin ja alueellisiin sekä sosiaalisiin eroihin.

Kanadalainen antropologi Lisa-Marlene Edelsward on tarkastellut saunaa koko suomalaista kulttuuria ilmentävänä symbolina. Hänen mukaansa sauna on suomalaisessa kulttuurissa avainsymboli, joka ilmaisee kulttuurin olennaiset käsitykset ja jonka sisällön ymmärtäminen johtaa koko suomalaisen kulttuurin ymmärtämiseen.⁴ Vaikka tässä tutkimuksessa ei saunaa käsitellä varsinaisesti tällaisena kaiken kattavana avainsymbolina, lähestytään asiaa myös "yksityiskohdasta yleiseen" -näkökulmasta. Analysoidaan siis myös sitä, mitä tutkimuskohteena olevan yksittäisen ilmiön esiintymisen muutoksien kautta voidaan kertoa kulttuurin ja yhteiskunnan muuttumisesta. Yhteissaunomis-

tapa toimii tällöin symbolina, jonka kautta yhteiskunnan ja kulttuurin muutoksia analysoidaan. Vaikka yhteissaunomisen katsotaankin olevan tällaisen tarkastelun mielekkyyden kannalta riittävän laajasti normeja sekä fyysistä ja sosiaalista ympäristöä ilmentävän ilmiön, ei tätä kautta oleteta päästävän muutoksen tarkkaan kuvaukseen tai syvälliseen ymmärtämiseen. Tällä pyritään paremminkin testaamaan sitä, kuinka laajasti tämän yksittäisen sosiaalisen käytännön seuraamisen kautta voidaan ilmentää yhteiskunnassa ja kulttuurissa tapahtunutta muutosta.

LÄHDEVIITTEET

1. Ks. Leimu 1983, 79 js.; Sallinen-Gimpl (1994), 188-189.
2. Suomen kansankulttuurin kartasto, 16-17.
3. Räsänen 1978, 201-203.
4. Edelsward 1991, 5.

4. LÄHDEMATERIAALI JA -KRITIIKKI

4.1. Aiempi tutkimus ja kirjalliset lähteet

Saunaa on tutkittu melko paljon esimerkiksi rakennushistorian, käyttötarkoitusten ja terveydellisten vaikutusten kannalta ja Suomalaisesta saunasta on kirjoitettu myös useita yleisesityksiä. Itse saunomista on käsitelty paitsi yksittäisten kuvausten muodossa, myös laajemmin suomalaista saunomista kuvaten, jolloin suppeahkon aineiston perusteella on usein tehty melko voimakkaita yleistyksiä. Vasta 1990-luvulla on useamman postikyselyn kautta kerätty laajasti materiaalia, jossa suomalaiset kertovat sekä henkilökohtaisesta saunomisestaan että käsityksistään suomalaisesta saunasta. Samalla kun saunomisen tutkiminen on tullut kiinnostuksen kohteeksi, on 1990-luvun alussa alettu myös tarkastella aiempaa tarkemmin saunan suhdetta suomalaiseen kulttuuriin yleisemmin. Tältä kannalta on suomalaista saunomista pisimmälle analysoinut juuri Edelsward, joka on varsin onnistuneesti käsitellyt saunaa koko suomalaisuutta ilmentävänä symbolina. Hänen mukaansa juuri se että suomalaiset itse pitävät saunomista itsestään selvyytenä, johon liittyviä symboleja ei tiedosteta tai havaita, on osoitus saunan suuresta symboliarvosta.¹

Monissa aiemmissä saunatutkimuksissa on sivuttu yhteissaunomisaihetta. 1950-luvulla Esko Aaltonen käsitteli melko laajasti yhteissaunomista maaseudun saunomista käsitelleessä artikkelissa. Tässä yhteydessä hän totesi yhteissaunomisen olleen 1920-1940 -luvuilla yleisintä Päijänteestä itään olevilla alueilla. Tähän väittämään on myös viitattu monissa myöhemmissä tutkimuksissa. Vuoden 1990 saunakyselyn² vastauksiin perustuvassa Taina Pietikäisen proseminariesitelmässä olettaus osoittautui kuitenkin vääräksi, sillä kaikki 10 työssä esiin tullutta maaseudun yhteissaunomisesta kertovaa vastausta koskivat Päijänteen länsipuolisia alueita.³ Myös yhteissaunomista

kaupunkien yleisissä saunoissa on käsitelty muutamassa aiemmassa tutkimuksessa. Kattavampaa tutkimusta on vain Tampereen osalta. Tamperelaisista yleisistä yhteissaunoista on tehty yksi proseminaariesitelmä⁴ ja yhteissaunomista on käsitelty myös Tampereen yleisistä saunoista tehdyssä Suomen historian pro gradu -työssä.⁵

Yhteissaunomisesta löytyy kirjallisuudesta myös yksittäisiä tietoja ja kuvauksia, joiden etsinnässä on käytetty apuna Suomen Saunaseuran vuonna 1991 julkaisemaa saunabibliografiaa⁶. Vanhoja tietoja yhteissaunomisesta löytyy ulkomaisten Suomen matkajien 1700-luvun lopulta ja 1800-luvulta olevista matkakuvauksista. 1800-luvun jälkipuolelta alkaen on myös joitain yhteissaunomisesta kertovia kotimaisia kuvauksia, joista osaa on käytetty tätä työtä hyödyttävänä lähdemateriaalina.

Samalla on pyritty etsimään myös lähteitä, jotka kertoisivat mahdollisesta "oikeaan saunomistapaan" ohjaavasta valistuksesta. Olen löytänyt ainoastaan kaksi 1800- ja 1900-lukujen vaihteen tienoilta olevaa yhteissaunomista käsittelevää valistusartikkelia. Tällä perusteella on kuitenkin mahdotonta arvioida sitä, olisiko asiaa käsitelty laajemminkin esimerkiksi sanomalehdissä. Uuden yhteissaunomisen kohdallakin on lähteenä käytetty joitain satunnaisia yhteissaunomisesta kertovia aikakaus- ja sanomalehtiartikkeleita.

Selvitettäessä yhteissaunomisilmiön erojen ja muutosten suhdetta kulttuurin kokonaisuuteen, käytetään vertailuaineistona pääasiassa kansatieteellisiä tutkimuksia

ja kansankulttuurin yleisesityksiä, mutta osin myös yhteiskuntatieteiden piiriin lukeutuvan tutkimuksen tuloksia.

4.2. Postikyselyt

Turun yliopiston kansatieteen oppiaine ja Suomalaisen saunan tutkimussäätiö järjestivät 20.1. - 1.4.1990 Suomalaisen saunaperinteen kilpakeräyksen: Miten minut opetettiin saunomaan?⁷ Kyselyssä vastaajia pyydettiin kertomaan lähinnä lapsuuden saunakokemuksistaan. Vastaukset ovat hyvin vapaamuotoisia, sillä informantteja ei ole ohjattu selkein kysymyksiin. Vastausohjeissa on vain käsitelty yleisesti erilaisia saunomiseen liittyviä kysymyksiä ja aihepiirejä, joihin vastausten toivotaan antavan tietoa. Yhteissaunomista ei kyselylehtisessä ole mainittu. Kyselylehtinen on ollut saatavina sekä suomen- (LIITE 2) että ruotsinkielisenä.

Saunaperinteen kilpakeräyksestä tiedotettiin paikallisradioissa sekä lehdistössä ja siihen vastasi 1040 henkilöä, jotka saivat kyselylehtisen tilaamalla sen Suomen Sauna-Seurasta tai Turun yliopiston kansatieteen oppiaineesta. Vastaajista enemmistö, noin 73 % on naisia. Ahvenanmaalta ei vastauksia ole saatu, mutta muuten vastauksia on varsin kattavasti joka puolelta Suomea. Ruotsinkielisiä vastauksista oli vain 18. Vastaajien tiedossa olevien syntymäaikojen osalta voidaan esittää seuraava ikäjakauma:

1890-luvulla syntyneet	3
1900-luvulla syntyneet	63
1910-luvulla syntyneet	210
1920-luvulla syntyneet	338

1930-luvulla syntyneet	148
1940-luvulla syntyneet	65
1950-luvulla syntyneet	44
1960-luvulla syntyneet	10
1970-luvulla syntyneet	9

Kun vuonna 1990 olin harjoittelijana Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksella, luin nopeasti kyselyyn tulleet vastaukset niitä järjestäessäni. Yhteissaunomisen valitsin tutkimuskohteekseni kuitenkin vasta vuoden 1992 keväällä ja tämän jälkeen olen etsinyt aineistosta yhteissaunomista koskevat tiedot. Yhteissaunomista käsitellään melko pienessä osassa vastauksia, mutta niissä on kuitenkin varsin tasaisesti tietoja perinteisestä yhteissaunomisesta niin maaseudun, teollisuusyhteisöjen kuin kaupunkien osalta. Uudesta yhteissaunomisesta kertovia vastauksia ei aineistossa ole ollut. Sen lisäksi, että tämä kysely herätti mielenkiinnon yhteissaunomisen tutkimiseen, on sen suurin anti tälle työlle siinä, että itse yhteissaunomista ja siihen liittyviä seikkoja on kuvattu monissa vastauksissa erityisen tarkasti.

Toisena postikyselyvastausaineistona käytetään Museoviraston perinnearkiston vuodelta 1966 olevan kyselyn 13⁸ (Henkilökohtainen puhtaus, siisteys ja kauneudenhoito) vastauksia. Liitteessä 3 on esitetty saunomista koskevat kysymykset suomenkielisinä. Saunomista käsitellään kysymyksissä 16-21.

Kyselyyn on tullut 759 vastausta. Suurin osa vastaajista on syntynyt 1890-1920 -luvulla, vanhimpien ollessa 1870-luvulla syntyneitä. Vastaukset on luettu saunomista

koskevien kysymysten osalta kattavasti läpi. Yhteissaunomisesta kertovien vastausten lisäksi on käsittelyssä huomioitu muutkin vastaukset, kirjaamalla näiden osalta ylös pääpiirteet siitä, miten on saunottu kun yhteissaunominen ei ole ollut tapana. Saunomisesta kertovia ruotsinkielisiä vastauksia on kyselyyn saatu 25. Monet ruotsinkieliset ovat jättäneet vastaamatta saunomista koskeviin kysymyksiin, mitä suomenkielisten kohdalla ei ole tapahtunut.

Vastaajat ovat lähinnä maaseutuväestöä tai ainakin aiemmin maaseudulla eläneitä, joten vastauksissa käsitellään lähes pelkästään maaseudun saunomista 1800-luvun lopun tasolta alkaen. Muutamissa vastauksissa kerrotaan myös kaupunkien yleisistä saunoista saaduista kokemuksista. Suuressa osassa vastauksista on itse saunomistapahtumasta kerrottu vain lyhyesti, mutta joukossa on monia yksityiskohtaisiakin kuvauksia.

Kolmas kysely on tehty nimenomaisesti tietojen saamiseksi yhteissaunomisesta. Tein aloitteen kyselystä Museoviraston perinnearkistolle, joka hyväksyi aiheen sopivaksi 38:een muistitiedon kilpakeruuseen, jonka vastausaika oli vuoden 1992 joulukuusta vuoden 1993 huhtikuun loppuun. Toisena aiheena tässä on laaja maatalouden muutosta koskeva kysely, jonka jälkeen seuraa kyselylehdessä yhteissaunomista koskeva osuus. (Kysymykset on esitetty liitteessä 4) Olen muotoillut kysymykset luonteeltaan avoimiksi, jotta niiden muoto ei vaikeuttaisi erityyppisistä yhteissaunomiskokemuksista kertomista. Osalle vastaajista yhteissaunominen saattaa olla hieman arkaluontoinen aihe. Tästä syystä on kysymyksissä ja johdantotekstissä kiinnitetty

huomiota myös siihen, että kaikki vastaajat kokisivat yhteissaunomisen aiheena, josta voi avoimesti kertoa. Kysymystekstissä on kuitenkin pyritty välttämään latautuneisuutta, joka herättäisi vastaajissa myönteistä tai kielteistä asennoitumista yhteissaunomista kohtaan. Kysymysten ja johdantotekstin lopullinen muotoilu on suoritettu Museovirastossa.

Kyselylehti lähetettiin Museoviraston vakituiselle vastaajaverkostolle ja vastaajapohjan laajentamiseksi tiedotettiin kilpakeruusta lisäksi tiedotusvälineissä. Koko keruuseen tuli 855 vastausta, joista saunomista käsiteltiin 423:ssa (1020 A5 liuskaa). Osa vastaajista on vastannut molempiin kyselyihin, osa pelkästään maataloutta ja osa pelkästään yhteissaunomista koskevaan kyselyyn. Yhteissaunomiskyselyyn vastanneista on 70% naisia. 16:sta vastaajan kohdalla ei syntymäaika ole tiedossa. Muiden osalta voidaan esittää seuraava ikäjakauma:

1900-luvulla syntyneet	24
1910-luvulla syntyneet	118
1920-luvulla syntyneet	180
1930-luvulla syntyneet	56
1940-luvulla syntyneet	23
1950-luvulla syntyneet	5
1960-luvulla syntyneet	1

Tämäkin kysely on toteutettu sekä suomen että ruotsinkielisenä. Ruotsinkielisiä vastauksia on saatu 19 kappaletta.

Vastauksista 46 %:ssa (193 kpl) kerrotaan yhteissaunomisesta. 39 %:ssa (163 kpl) vastauksista on taas todettu, että yhteissaunominen on vastaajalle vieras käytäntö. Ilmeisesti myös ne vastaajat, jotka ovat

vastanneet maatalous-, mutta eivät yhteissaunomiskyselyyn, ovat lähinnä niitä, joilla ei ole aiheesta tietoa. Tilanteen selkeyttämiseksi olisi voinut olla hyväksi huomauttaa vastaajia johdantotekstissä siitä, että nämä kertoisivat myös sen, etteivät yhteissaunomista tunne. Vaikka vastaajille pyrittiin kertomaan selkeästi, mitä yhteissaunomisella tarkoitetaan, on 16 % (67 kpl) vastauksista sellaisia, että niissä käsitellään muuta kuin yhteissaunomista (tai ainakin vastauksessa jää epäselväksi, onko kyse tosiaan yhteissaunomisesta). Monet näistä vastaajista ovat selvästi ymmärtäneet yhteissaunomisen käsitteen väärin.

Vastaajat ovat vastanneet kysymyksiin vapaamuotoisesti, esitettyjen kysymysten toimiessa yleisluontoisina vastausohjeina. Vain harvat vastaajat ovat esimerkiksi vastanneet kysymyskokonaisuuksiin (105 ja 106) erikseen ryhmiteltynä. Vastauksissa kerrotaan perinteisestä yhteissaunomisesta sekä maaseudulla, kaupungeissa että teollisuusyhteisöissä. Myös uudesta yhteissaunomisesta on vastauksissa runsaasti tietoa. Vastaajien ikärakenteesta johtuen ovat useimmat uudesta yhteissaunomisesta kertovat vastaukset kirjoitettu melko iäkkäiden ihmisten kokemusten pohjalta. Ikärakenteen voi sanoa johtuvan siitä, että nämä vanhemmat ikäluokat ovat olleet yleensäkin innostuneempia osallistumaan keruuseen. Nuorempien ihmisten vastausten vähyyks aineistossa ei siis selity sillä, että nämä eivät osaisi yhteissaunomisesta mitään kertoa.

Lähdeaineistona käytetään siis kolmen postikyselyn vastauksia. Tarkasteltaessa aineiston validiteettia eli vastaavuutta empiiriseen todellisuuteen, on otettava

huomioon myös kyselyiden erilainen luonne. Vastauksissa esitettyjen tietojen ajoitus on muistitiedon lähdekriittisessä tarkastelussa yksi keskeinen tekijä. Vuoden 1990 saunakyselyyn⁹ tulleiden vastausten kohdalla voidaan tiedot yleisesti ottaen ajoittaa melko tarkasti. Vastauksissa kerrotaan yleensä lapsuuden saunomisesta ja niissä käy yleensä myös ilmi, missä iässä kerrotut saunakokemukset on koettu, mikä antaa tietojen ajoitukselle varsin luotettavan perustan. Museoviraston vuoden 1966 kyselyn¹⁰ kohdalla tietojen ajoittaminen on ongelmallisempaa, sillä kyselyssä on kysytty saunomisesta varsin yleisluontoisesti. Monet vastaajat eivät ole ajoittaneet tietojaan tai kun ajoituksia on esitetty, ei niitä ole useinkaan sidottu esimerkiksi vastaajan tuolloiseen elämäntilanteeseen, mikä toimisi ajoituksen oikeellisuutta tukevana tekijänä. Kyselyyn on saatu kuitenkin myös tarkasti ajoitettuja vastauksia, joissa kerrotaan usein tapahtumasta, missä yhteissaunontaan tottumaton vastaaja on tutustunut yhteissaunontaan. Koska tällaiset tapahtumat ovat olleet mieleenpainuvia kokemuksia ja vastaajat ovat yleensä kertoneet, missä elämäntilanteessa kokemukset on saatu, voidaan näitä ajoituksia pitää varsin luotettavina. Museoviraston yhteissaunomiskyselyssä¹¹ vastaajia huomautettiin tietojen ajoittamisesta. Vastauksissa onkin esitetty yleensä varsin tarkkoja ajoituksia, ja yleisesti ottaen niitä voidaan pitää myös varsin luotettavina, sillä usein vastaajat ovat perustelleet ajoituksiaan kertomalla siitä, mitä heidän elämässään muuten kuvattuna aikana tapahtui.

Vastauksissa näkyy selvästi se, että eri kyselyissä on aineisto kerätty eri tarkoitusta ajatellen. Vuoden 1990

saunakyselyssä ei yhteissaunomisesta erityisesti kysytty. Vastaajat ovat kertoneet saunomisesta ensisijaisen kiinnostuksensa perusteella. Koska yhteissaunominen on voinut olla joillekin vastaajille arkaluontoinen aihe, on tämäkin voinut vähentää yhteissaunomisesta kertovien vastausten määrää. Museoviraston vuoden 1966 kyselyssä on kysytty varsin tarkasti saunomisesta ja myös siitä, ketkä kävivät samanaikaisesti saunassa. Koska kysymykset ovat kuitenkin ohjanneet vastaajia kertomaan tyypillisestä saunomistilanteesta, ei tässäkään kyselyssä ole varmastikaan tullut esiin kaikkien vastaajien yhteissaunomista koskeva tietämys. Museoviraston yhteissaunomiskyselyssä on kohteena selvästi yhteissaunominen, mutta asian arkaluontoisuus ja tähän liittyvä subjektiivisuus on voinut vaikuttaa tämänkin kyselyn kohdalla joidenkin vastaajien tiedonantoihin. Vastaajat, jotka ovat pitäneet yhteissaunomista moraalisesti arveluttavana tapana, ovat voineet jättää vastaamatta tai totuuden vastaisestikin kertoa, että eivät tavasta mitään tiedä tai että eivät ainakaan itse ole yhteissaunassa olleet. Yhteissaunomista ovat pitäneet paheksuttavana tapana kuitenkin selvästi lähinnä ne, jotka eivät itse ole yhteissaunomista harjoittaneet. Kun yhteissaunomisesta avoimesti kertovia vastauksia on lisäksi saatu runsaasti kaikkiin kyselyihin miehiltä ja naisilta niin eri ikäluokista kuin erilaisista sosiaalisista oloista, voidaan todeta, että vaikka tällaiset mahdolliset subjektiiviset tekijät ovat voineet vaikuttaa joissain yksittäisissä vastauksissa, ei niillä varmastikaan ole mainittavaa merkitystä siihen kokonaiskuvaan, joka aineiston analysoinnin perusteella yhteissaunomisen esiintymisestä työssä luodaan.

Subjektiiivisuus voi vaikuttaa vastauksiin myös toisella tavalla. Joidenkin vastaajien kun päinvastoin voidaan ajatella suurentelevan, liioittelevan ja jopa kertovan täysin tekaistuja juttuja, joissa juuri moraalisesti arveluttavia piirteitä korostetaan. Laaja lähdemateriaali kuitenkin kontrolloi tässä suhteessa itseään. Vain muutaman miesvastaajan kertomuksissa on havaittavissa vastausten yleisestä linjasta poikkeavia piirteitä, joiden kohdalla voidaan epäillä tälläistä liioittelunhalusta johtuvaa vääristelyä.

Postikyselyaineisto kertoo perinteisestä yhteissaunomisesta niin maaseudun, kaupunkien kuin teollisuusyhteisöjen osalta. Lähinnä maaseutuväelle suunnatun vuoden 1966 kyselyn ansiosta aineistoa on maaseudun osalta kuitenkin selvästi eniten ja se kattaa alueellisesti hyvin koko maan jo aivan 1900-luvun alun tasolla. Kaupunkien ja teollisuusyhteisöjen saunomisestakin on postikyselyillä saatu melko paljon tietoa, mutta jotta tältäkin osin saataisiin mahdollisimman kattava aineisto, on lähteenä katsottu tarpeelliseksi käyttää myös teollisuusyhteisöjä koskevaa haastatteluaineistoa (luku 4.3). Uutta yhteissaunomista koskevaa tietoa on saatu vain nimenomaisesti yhteissaunomista koskevalla kyselyllä. Kuten edellä todettiin, tämän aineiston edustavuutta alentaa se, että suurin osa uudestakin yhteissaunomisesta kertoneista vastaajista on varsin iäkkäitä. Tämä lähdeaineisto täydennettynä muutamilla yhteissaunomisen aihetta koskevilla lehtiartikkeleilla ja joillakin tekijän kokemuksilla mahdollistaa kuitenkin pääpiirteiden selvittämisen 1900-luvun jälkipuolen yhteissaunomisen osalta.

4.3. Muu lähdeaineisto

Kyselyvastausten lisäksi lähteenä on käytetty teollisuustyöväen haastatteluja. Turun yliopiston kansatieteen laitos suoritti 1960-luvun jälki- ja 1970-luvun alkupuolella teollisuustyöväen haastatteluja eri puolilla maata. Näissä kysyttiin lähinnä eläkkeellä olevilta työntekijöiltä entisistä työoloista ja entisestä elämisestä yleensä. Tästä haastatteluaineistosta olen etsinyt työväen saunomisesta kertovat tiedot. Lähteenä on hyödynnetty 43 haastateltavaa yhteensä 24 haastattelukokonaisuudesta. Lisäksi on lähteenä käytetty Museoviraston yhtä teollisuusyhdykskuntaa koskevaa haastatteluaineistoa.

Suurin osa tiedoista koskee teollisuusyhdykskuntia, joissa työntekijät ovat käyttäneet tehtaan saunaa, mutta aineistossa on tietoa myös saunomisesta kaupunkien yleisissä saunoissa. Saunomista on haastatteluissa käsitelty yleensä vain lyhyesti. Aina ei edes selviä onko saunottu sukupuolet yhdessä tai erikseen kun haastattelutekstissä on vain todettu, että käytettiin teollisuusyhtiön saunaa tai paikkakunnan yleisiä saunoja. Kun vastauksissa käsitellään yhteissaunomista, kerrotaan niissä yleensä koska käytännöstä luovuttiin ja oliko yhteissaunominen ainoana saunomismuotona. Joissain haastatteluissa on kerrottu myös jotain saunomisen kulusta ja haastateltavien yhteissaunomista koskevista mielipiteistä, esimerkiksi käsityksistä siitä, miksi yhteissaunominen oli käytäntönä ja miksi siitä luovuttiin.

Samalta paikkakunnalta on yleensä usean haastateltavan

kertomaa tietoa, ja kun eri haastattelujen tiedot tukevat toisiaan, voidaan tietoja pitää erittäin luotettavina. Useimpien paikkakuntien kohdalla eri henkilöiltä saadut tiedot ovat varsin yhteneviä, mutta kuten muistitiedon kohdalla on luonnollista, on joillain kohdin tiedoissa myös ristiriitaisuuksia, jolloin esimerkiksi yhteissaunomisesta luopumisen ajankohtaa ei voida tarkasti määrittää.

LÄHDEVIIITTEET

1. Edelsward 1991, 35-39.
2. TYKL, tiedustelu 58 (jatkossa TYKL:T58)
3. TYKL, Pietikäinen 1991, Liite 2.
4. Helsingin yliopiston kansatieteen laitos (jatkossa HYKL), Louhivaara 1979.
5. Tampereen yliopiston suomen historian laitos (jatkossa TYSH), Väistö 1984.
6. Hakokorpi-Jumppanen 1991.
7. TYKL:T58.
8. MV:K13.
9. TYKL:T58.
10. MV:K13.
11. MV:K38.

5. PERINTEINEN YHTEISSAUNOMINEN MAASEUDULLA

5.1. Yhteissaunomisen esiintyminen

Yhteissaunomisen alueellista esiintymistä havainnollistetaan kartassa 1. Tiedot pohjautuvat pääasiassa kyselyvastauksiin, mutta myös joihinkin kirjallisiin kuvauksiin. Tiedot kattavat 1900-luvun alun tasolta varsin tasaisesti maan kaikki alueet. Luovutetun Karjalan oloista kertovia vastauksia on kuitenkin saatu selvästi muuta maata enemmän. Karttaa tarkasteltaessa on otettava huomioon, että yhteissaunomista on voinut esiintyä myöhemminkin kuin karttamerkkien pohjana olevien yksittäisten tiedonantojen perusteella voidaan todeta. Kun tietoa on ollut vaikea ajoittaa kyseisten ajanjaksojen mukaan, on karttamerkeistä valittu vanhempaa esiintymistä edustava merkki.

Yhteissaunomisen ajallista, sosiaalista ja alueellista esiintymistä käsitellään seuraavaksi maakunnittain eriteltynä. Tässä yhteydessä on myös esitetty lyhyesti huomioita siitä, millainen saunomiskäytäntö on talonpoikaistiloilla ollut 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä tyypillinen silloin, kun yhteissaunominen ei ole ollut käytäntönä.

Varsinais-Suomi

Yhteissaunominen on Varsinais-Suomessa jo 1890 - 1910-luvuilla ollut yleistä vain kartanoiden ja suurtilojen palkollisten keskuudessa. Koko tilan väen yhteisestä

saunomisestakin on joitain tietoja. Uskelassa tämän mainitaan käyneen 1890-luvulle tultaessa jo harvinaiseksi.¹ Karinaisissa kerrotaan yhteissaunotun vielä 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä² ja myös Laitilasta koko talon väki palvelijoineen on voinut saunaan yhdessä ehkä aivan 1900-luvun alussa.³ Maakunnan pohjoisosassa Kalannissa saunoi koko tilan väki ja toisinaan naapureitakin yhdessä vielä koko 1930-luvun.⁴ Yleensä miehet (usein isäntä, vanhemmat pojat ja rengit) ovat saunoneet ensiksi, jonka jälkeen saunaan ovat menneet naiset (usein emäntä, vanhemmat tyttäret ja piiat) ja nuorimmat lapset.⁵ Toisinaan on ennen miehiä voinut mennä saunaan emäntä pienempine lapsineen.⁶

Yhteissaunominen on ollut Varsinais-Suomessa aiemmin 1800-luvulla ilmeisesti kuitenkin yleinen tapa. Vaikka kullakin talolla on ollut oma saunansa, on E.A. Virtasen mukaan Koskelta ja Merimaskusta tietoja, joiden mukaan talot ovat lämmittäneet saunan vuorotellen - kesällä jopa joka ilta - kahden tai useamman talon väen kerääntyessä saunaan kulloinkin lämpimänä olevaan saunaan.⁷ Samoin Marttilassa kerrotaan 1850-luvulla saunassa käyneen talonväen lisäksi usein myös naapureita ja vieraita. Sekä naiset että miehet jättivät vaatteensa tupaan ja menivät alasti saunaan.⁸

Tällä vuosisadalla maaseudun perinteinen yhteissaunominen on siis säilynyt lähinnä kartanoiden ja suurempien tilojen työväen parissa. Suuremmilla talonpoikaistiloillakin työväen yhteissaunominen väistyi yleensä jo aivan 1900-

luvun alussa, esimerkiksi Perttelissä⁹ ja Marttilassa¹⁰. Kiikalassa jatkui yhteissaunominen eräässä talossa 1930-luvun alkuun, jolloin tapaa pidettiin vain kyseiselle talolle kuuluneena erikoisuutena.¹¹ Myöhäisimmät yhteissaunomiskuvaukset koskevat kartanoiksi nimitettyjä tiloja. Kaarinan Littoisissa kaikki työväki - 20-25 henkeä - saunoi yhdessä ainakin vielä 1940-luvun puolivälissä.¹² Samoin tunnettiin yhteissaunominen 1940-luvun alkupuolella Kuusjoella kartanon työväen keskuudessa.¹³

Kun saunottiin erikseen, oli miehiä yleisesti palvelemassa *saunapiiksi* kutsuttu nainen, joka heitti löylyt, teki usein pesuvedet sekä hautoi vihdat ja pesi toisinaan myös selät ja joskus hiuksetkin.¹⁴ Joissain taloissa saunottajasta voitiin luopua jo 1800-luvun lopulla.¹⁵

Satakunta

Satakuntaa koskevat yhteissaunomistiedot ovat alueellisesti varsin selvästi rajautuneita. Koska useimmista paikkakunnista, joista ei ole yhteissaunomista koskevia tietoja, ei ole myöskään saatu 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun tilanteesta kertovia vastauksia, ei alueellisia eroja vanhempien tietojen osalta voi kuitenkaan pitää kovin merkittävinä.

Yhteissaunomisen taantuminen tapahtui Satakunnassa 1800- ja 1900-lukujen vaihteen molemmin puolin. 1910-luvulla yhteissaunominen oli vielä tavallista isojen talojen palkollisten saunassa, mutta myös monilla pienemmillä tiloilla koko

talonväki saunoi edelleen yhdessä.¹⁶ 1920-luvulla yhteissaunominen on jo selvästi vähentynyt, mutta koko talon väen yhteissaunominenkaan ei ollut vielä harvinaista.¹⁷ Vuoden 1930 jälkeiset yhteissaunomistiedot keskittyvät alueellisesti maakunnan eteläosaan, Hämeen rajan tuntumaan. Tämän keskittymän ulkopuolelta on yhteissaunomisesta tietoja vain Parkanosta¹⁸, Ruovedeltä¹⁹ ja Multiasta²⁰, joissa joissain taloissa koko väki saunoi yhdessä vielä 1930-luvulla.

Eteläosan myöhäisellä yhteissaunomisalueella sijaitsi kartanoita ja suurtiloja, joita yhteissaunomistiedot paljolti koskevatkin. Väensaunoissa saunoivat tilan työväen lisäksi usein myös lähiseudun saunattomat. Yhteissaunominen väensaunoissa oli Punkalaitumella yleistä 1930-luvulla.²¹ Kiikassa saunoi työväki yhdessä ainakin vielä 1930-luvun alkupuolella,²² Köyliössä 1940-luvun alussa²³ ja Vesilahdella 1940-luvun puolivälissä.²⁴ Täältä alueelta on kuitenkin myös joitain myöhäisiä tietoja koko talon väen yhteisestä saunomisesta pienemmillä tiloilla. Tyrvällä saunoi eräässä talossa koko isäntäväki ja palveluskunta yhdessä vielä 1940-luvulla, jolloin tämän todettiin olevan jo erikoista.²⁵ Punkalaitumella²⁶ ja Tottijärvellä²⁷ on puimaväki voinut mennä yhteissaunaan 1930- ja vielä 1940-luvullakin, vaikka muuten on saunottu erikseen. Mouhijärvellä saunoi koko väki yhdessä vielä 1940-luvun jälkipuolella eräällä tilalla jossa asui talon perheellisiä tyttäriä ja poikia.²⁸ Erillinen saunominen oli kuitenkin maakunnan eteläosissakin joillain tiloilla käytössä jo aivan 1900-luvun alussa.²⁹

Yhteissaunomisesta siirryttiin yleensä käytäntöön jossa miehet saunoivat ennen naisia ja lapsia.³⁰ Täysin tuntematon ei ollut kuitenkaan käytäntö jossa naiset saunoivat ennen miehiä.³¹ Toisinaan emäntä pienempine lapsineen saattoi sauna ensi³² tai miesten ja naisten vuoron välissä.³³ Myös isäntä saattoi siirtyä emännän kanssa ensimmäiseen saunavuoroon, vanhempien lasten saunoessa miesten ja naisten vuoroissa,³⁴ mutta suurimmissa taloissa isäntäväki saunoi siis kokonaan erillään palkollisista, usein omassa saunassaan³⁵

Myös Satakunnassa tunnetaan *tiituriksi*, *saunapassariksi* tai *-piiaksi* kutsuttu nainen, usein piika, joka miesten saunavuorolla kevyesti pukeutuneena palveli miehiä,³⁶ mutta pesi joskus myös kaiken naisväen selät.³⁷ Kun yhteissaunomisesta luovuttiin, jatkui toisinaan kuitenkin käytäntö, että naisväki yleisesti pesi miesten selät. Naiset saattoivat tulla joukolla pesemään miehiä ja riisuivat vaatteensa vasta miesten poistuttua³⁸ tai kävivät yksitellen pesemässä oman miehensä selän ja pään.³⁹

Uusimaa

Yhteissaunominen on ollut vielä vuosisadan vaihteessa ja aivan 1900-luvun alussa paikoin ilmeisesti vielä melko yleisesti käytössä⁴⁰ ja oli tunnettua myös ruotsinkielisillä alueilla.⁴¹ Tavallisilla

talonpoikaistiloilla on yhteissaunominen nähtävästi kuitenkin loppunut viimeistään 1900-luvun ensikymmenillä, sillä 1910- ja 1920-luvuille ei voida varmuudella ajoittaa kuin kaksi yhteissaunomistietoa jotka eivät koske suurtilojen työväkeä.⁴² Kartanoiden väensaunoissa jatkui yhteissaunominen täälläkin pidempään. Elimäellä⁴³ ja Porvoon maalaiskunnassa⁴⁴ kartanon työväki kävi yhteissaunassa ainakin vielä koko 1930-luvun. Mäntsälässä oli yhteissaunonta käytössä vielä noin 1950⁴⁵ ja Pernajan Isnäsin Labbyn kartanossa työväen perheet saunoivat yhdessä vielä 1950-luvun jälkipuolellakin.⁴⁶

Kun yhteissaunominen ei ollut tapana, oli myös Uudellamaalla yleisimpänä käytäntönä vuosisadan vaihteessa ja 1900-luvun alussa, että miehet aloittivat saunomisen ja heidän jälkeensä saunoivat naiset ja lapset.⁴⁷ Joskus saattoivat talossa asuvat perheet saunoa perheittäin, mutta varttuneemmat sisarukset eivät ainakaan yleisesti saunoneet sukupuolet yhdessä.⁴⁸ Miehiä on usein ollut palvelemassa *saunapiikana* tai *-passarina* piika, emäntä tai tytär, joka usein myös pesi ainakin vanhemmat miehet ja vieraat.⁴⁹

Häme

Yhteissaunominen jatkui pitkään Lounais-Hämeen kartanoalueella. Tavallisissa maataloissa saunottiin 1900 - 1910-luvuilla jo koko maakunnassa useimmiten erikseen, mutta yhteissaunomistakin esiintyi jonkin verran vielä 1910- ja 1920-luvuilla.⁵⁰ Joissain tapauksissa saunoivat

miesten kanssa enää vain vanhemmat naiset.⁵¹ Kartanoiden työväki on saunonut 1930-luvulla vielä yleisesti yhdessä.⁵² Vielä sotien jälkeenkin saunottiin monin paikoin yhdessä. Janakkalassa,⁵³ Sääksmäellä⁵⁴ ja Orimattilassa⁵⁵ kerrotaan koko tilan työväen käyneen yhteissaunassa vielä 1950-luvulla. Tyrvännöllä Suontaan kartanossa rajoittui yhteissaunominen 1950-luvun puolivälissä naimattomaan työväkeen ja puutarhaharjoittelijoihin.⁵⁶ Lopella kerrotaan kartanon työväen yhteissaunomisen jatkuneen 1960-luvun puoliväliin.⁵⁷

Hämeessäkin ovat miehet yleensä aloittaneet saunomisen, kun käytäntönä oli sukupuolten erillinen saunominen.⁵⁸ Joissain taloissa on isäntä ja emäntä tai pelkkä emäntä saunonut ensiksi pienempine lapsineen.⁵⁹ Joku nainen, useimmiten piika, lämmitti yleensä saunan ja toimi miesten vuorolla *saunapiikana*, jolloin heitti kevyesti puettuna löylyt ja usein hautoi vihdat, teki lämpimät pesuvedet ja pesi selät ja päät.⁶⁰

Keski-Suomi

Keski-Suomessa on 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa saunottu jo yleisesti erikseen,⁶¹ mutta yhteissaunominen on kuitenkin jatkunut paikoin melko pitkään. Saarijärvellä⁶² ja Konnevedellä⁶³ kylvettiin joissain taloissa yhdessä ainakin vielä 1920-luvun jälkipuolella, kuten myös Sumiaisissa puinnin jälkeen.⁶⁴ Petäjävedellä maakunnan lounaisosassa saunoivat tilan noin kymmenen palkollista yhdessä vielä 1930-luvulla.⁶⁵ Alueelliset erot ovat voineet olla jyrkkiäkin, kuten Konginkankaalta Konnevedelle muuttanut vastaaja kertoo 1920-luvulta:

Vieläki ihmettelen sitä, että joissaki talossa, hyvi harvossa, menivät miehet ja naiset yhtä aikaa saunaan, vaikka muuten piti olla vaatetuksessaan nuuka. Kun olin nuorena lauteilla, tietysti alastomana, erään talon saunassa toisten naisten kans, niin sinne tul muina miehinä kylpömään talon vanhin poika, jonka kans vähä riijailin. Olin ihan pyörtyä säikäyksestä, mutta toiset naiset eivät siihe mittää huomijota kiinnittäne. Vaikka kottoon ol taloon voa 15 km, mutta se matka Keiteleen suurten salohäi yl rajana Keski-Suomelle ja Savolle, olluna ies tiennä, että naiset ja miehet voivat yhtä aikaa olla saunassa. Ehkä se on paremminki savolainen tapa, koska en tiijä konginkankaalta yhtää määrättyä talloo missä nii ois tehty.⁶⁶

1900-luvun alussa miehet ovat yleensä saunoneet ennen naisia ja lapsia ja miehiä on yleisesti koko maakunnassa ollut palvelemassa nainen, useimmiten piika.⁶⁷ Joskus hän saattoi miesten lisäksi palvella myös naisia, pesten jokaisen palvelustytön ja huutolaispojankin selän ja pään.⁶⁸

Etelä-Savo

Yhteissaunominen on 1900-luvun alussa ollut tunnettua lähinnä Etelä-Savon pohjoisosassa.⁶⁹ Joskus on yhteissaunominen voinut rajoittua vain puintipäivien riihi-saunaan.⁷⁰ 1920-luvulla yhteissaunominen on ollut jo melko harvinaista,⁷¹ mutta ainakin Haukivuorella talon palvelusväki saunoi yhdessä⁷² ja Joroisissa kerrotaan eräässä isossa talossa isäntien, emäntien, poikien, tyttärien, renkien, piikojen, vieraiden ja aluskuntalaistenkin käyneen edelleen samanaikaisesti saunassa.⁷³ Heinävedellä saunoi kartanon työväki yhdessä ainakin vielä 1930-luvun alussa.⁷⁴ Vielä samoihin aikoihin saattoi Haukivuorella riihiväki

käydä yhteissaunassa⁷⁵ ja maakunnan itäosassa Ruokolahdella⁷⁶ sekä Länsiosassa Hirvensalmella⁷⁷ kävi joissain harvoissa taloissa koko tilan väki edelleen säännöllisestikin yhteissaunassa.

Kun yhteissaunominen ei ole ollut tapana, ovat miehet koko maakunnassa 1900-luvun alussa yleensä menneet aina ensiksi saunaan.⁷⁸ Miehiä on ollut saunottamassa usein palvelustytö,⁷⁹ joskus emäntä, tytär tai miniä,⁸⁰ joka on heittänyt löylyt ja tehnyt pesuvedet ja joskus pessyt myös selät ja päät.⁸¹ Naiset yleensä myös lämmittivät saunan.⁸² Ruokolahdelta tunnetaankin sanonta: "Siittävän valta saunas".⁸³

Pohjois-Savo

Pohjois-Savossa on jo 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa saunottu yleisesti erikseen.⁸⁴ Karttulassa kerrotaan vuosisadan vaihteen aikoihin joidenkin vanhempien naisten voineen sauna miesten kanssa.⁸⁵ Maakunnan pohjoisosassa Sonkajärvellä on syrjäisellä tilalla ollut yhteissaunominen kuitenkin käytössä vielä vuonna 1923. Yhdessä saunoi koko talon väki: vanha isäntä ja emäntä, 4 naimisissa olevaa poikaa perheineen, nuorin naimaton poika, ja yhtä aikaa saunaan kutsuttiin myös vieraana olleet kaupunkilaisnaiset.⁸⁶

Pohjois-Savossakin ovat 1900-luvun alussa miehet ja isommat pojat saunoneet ennen naisia ja lapsia.⁸⁷ Emäntä lapsineen on saattanut joskus sauna ensin tai miesten ja naisten

vuorojen välissä.⁸⁸ Joissain taloissa isäntä ja emäntä ovat saunoneet ensin, jolloin piika on voinut käydä pesemässä selät.⁸⁹ Miehillä oli yleisesti saunottaja, usein palvelus-tyttö, joka teki pesuvedet, heitti löylyt, hautoi vastat ja usein pesi myös ainakin isännän pään ja selän.⁹⁰ Saunottajakäytännöstä luovuttiin joissain talossa ilmeisesti jo vuosisadan vaihteen tienoilla,⁹¹ mutta monissa se jatkui pidempään.

Etelä-Karjala

Etelä-Karjalassa on 1890 - 1910-luvuilla saunottu yleisesti erikseen.⁹² Yhteissaunomisestakin on joitain tietoja. Vuoksenrannassa on 1800-luvun lopulla kahden vastaajan mukaan naisia voinut mennä toisinaan saunaan jo miesten vuorolla, mutta yleensä he tekivät tällöin vielä ilta-askareitaan.⁹³ Sakkolassakin mainitaan miesten ja naisten kylpeneen osittain sekaisin vielä vuosisadan vaihteessa. Myöhemmin on tätä vastaajan mukaan pidetty niin sopimattomana, että yhteissaunassa olleet eivät ole tästä helposti puhuneet.⁹⁴ Viipurin maalaiskunnassa kartanon työväki saunoi yhdessä ilmeisesti vielä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa⁹⁵ ja Viipurin mlk:n Hiekan kylässä kerrotaan olleen 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä saunan, jossa kaikki kävivät sekaisin.⁹⁶ Saunajat olivat ilmeisesti lähinnä maataloustyöväkeä. Kun kylään rakennettiin uusi sauna, jossa oli erikseen miesten ja naisten puolet, eivät isommat poikalapsetkaan päässeet enää naisten puolelle.⁹⁷ Myöhemmin yhteissaunomisesta on tietoja vain Miehikkälästä aivan Uudenmaan rajan tuntumasta. Siellä kerrotaan joissain

taloissa isäntäväen ja palveluskunnan menneen yhteissaunaan vielä 1920-luvun lopussa.⁹⁸

Miehet ovat täälläkin saunoneet yleensä ensiksi.⁹⁹ Kun talossa oli useampia perheitä, saattoivat perheet pienempine lapsineen käydä vuorottain. Perhekohtainen saunominen on ilmeisesti kuitenkin suhteellisen myöhäinen tapa, ehkä vasta 1920-luvulta lähtien yleistynyt. Aiemmin avioparit eivät juuri käyneet yhdessä sanassa. Ainakin vasta avioitunut miniä meni saunaan talon naisväen mukana, miehen käydessä miesten vuorolla.¹⁰⁰ Vielä 1930-luvulla ovat jotkut vasta-avioituneet naiset olleet haluttomia menemään saunaan oman miehensä kanssa.¹⁰¹ Pienissä taloissa, joissa oli vain saman perheen jäseniä, siirryttiin lasten varttuessa yleisesti erilliseen saunomiseen, mutta kun lapset olivat pieniä saunoi koko perhe yhdessä.¹⁰² Noin kymmenen vuotiaitten lasten mainitaan siirtyneen miesten ja naisten vuoroihin tai naisten vuorosta miesten vuoroon.¹⁰³

Miesten vuorolla on ollut saunottajana naispalvelija, talon miniä tai tytär, joka kevyesti vaatetettuna heitti löylyt, antoi pesuvedet ja pesi toisinaan myös selät ja päät.¹⁰⁴ Joissain taloissa kerrotaan saunottajasta luovutun täälläkin jo vuosisadan vaihteen tienoilla.¹⁰⁵

Raja-Karjala

Raja-Karjalassa on 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa saunottu yleisesti erikseen.¹⁰⁶ Yhteissaunomisesta ei ole luotettavia tietoja, mutta kuitenkin viitteitä siitä, että

1800-luvulla on yhteissaunomista voinut esiintyä.¹⁰⁷ Miehet ovat usein aloittaneet saunomisen,¹⁰⁸ mutta varsin yleisesti ovat isommissakin taloissa perheet joissa oli pieniä lapsia saunoneet yhdessä.¹⁰⁹ Perheittäinen saunominen vaikuttaa kuitenkin täälläkin olevan myöhemmin yleistynyt tapa. Suhteellisen yleinen on ollut myös käytäntö, että naiset ovat käyneet ensiksi saunassa.¹¹⁰ Miehiä on voinut täälläkin olla saunottamassa palvelustyttö tai joku muu talon nainen, ja saunottajaa on tarjottu myös erikseen kylpeneille vieraille.¹¹¹

Pohjois-Karjala

Pohjois-karjalassa on saunottu jo aivan 1900-luvun alussa yleisesti erikseen.¹¹² Paikoin yhteissaunominen on kuitenkin jatkunut pitkäänkin. Polvijärveltä on tietoa, jonka mukaan jossain talossa on saunottu yhdessä ilmeisesti aivan 1900-luvun alussa.¹¹³ Vielä 1940-luvun lopulla saunoivat Juuassa eräässä talossa isäntäväki ja palveluskunta yhdessä¹¹⁴ ja Tohmajärvellä saunottiin joissain taloissa yhdessä 1940-luvun puolivälissä.¹¹⁵ Ilomantsissakin mainitaan yhteissaunomisen olleen eräässä talossa käytössä vielä 1930-luvulla, mutta saunojat ovat olleet mahdollisesti samaa perhettä.¹¹⁶ Liperissä saunoivat vanhukset kunnalliskodissa yhteissaunassa vielä 1930-luvulla,¹¹⁷ joka kertonee siitä että tapa on ollut täällä aiemmin käytössä, tai että ainakin asennoituminen yhteissaunomista kohtaan on ollut hyväksyvämpää kuin Etelä-Karjalassa.

Maakunnan eteläosassa ovat naiset ja lapset yleensä aloittaneet saunomisen,¹¹⁸ muualla miehet.¹¹⁹ Kun talossa on ollut vain yksi perhe, on perhe voinut käydä yhdessä, kun lapset ovat olleet pieniä, mutta myöhemmin isä ja pojat sekä äiti ja työtöt ovat saunoneet erikseen.¹²⁰ Nainen, yleensä palvelija, miesten saunottajana on ollut tunnettu käytäntö täälläkin, mutta ei ilmeisesti kovin yleisenä.¹²¹

Etelä-Pohjanmaa

1890-1910 -luvuilla on yhteissaunominen tunnettu lähes koko maakunnan alueella. Ruotsinkielisellä rannikkoalueella on saunottu yleisesti varsin harvoin. Sauna on ollut usein usean talon yhteinen, mutta saunominen on tapahtunut maakunnan pohjoisosassa perheittäin tai sukupuolet erikseen.¹²² Keski- ja eteläosassa on yhteissaunominen ollut toisinaan käytäntönä myös rannikon ruotsinkielisillä alueilla.¹²³

Runsaasta yhteissaunomisesta kertovasta vastausmäärästä huolimatta ei Etelä-Pohjanmaan osalta ole kovinkaan helppo seurata tavan häviämistä. Yhteissaunominen on monien kansallismuseon vuoden 1966 kyselyyn vastanneiden mielissä ilmeisesti niin tavanomainen käytäntö, että vastauksissa ei ole juuri kiinnitetty huomiota siihen, milloin yhteissaunomista on esiintynyt.

1920-luvulla yhteissaunomisesta oltiin kuitenkin ilmeisesti jo monin paikoin luovuttu,¹²⁴ mutta edelleen 1930-luvulla ainakin Nurmossa on kahdenkin talon väki voinut saunoa

yhdessä.¹²⁵ Soinissa saunoi 1930-luvulla puinnin jälkeen yhdessä väkeä useastakin talosta, vaikka yhteissaunomisesta muuten oli luovuttu.¹²⁶ Vielä 1940-luvun puolivälin aikoihin saunoivat Lapualla eräässä talossa miehet, naiset ja vieraatkin yhdessä,¹²⁷ kuten myös Alavuksella, jossa yhteissaunomisesta kerrotaan luovutun 1940-luvun jälkipuolella.¹²⁸ Alajärvellä kahden talon väki saunoi yhdessä tilanteessa, jossa toisen talon sauna oli palanut.¹²⁹

Saunassa on usein ollut koko talon väki palkollisia myöten ja toisinaan samassa saunassa saunoi useankin talon väki. Joskus saattoivat syytinkiläiset sekä emäntä ja isäntä pienempine lapsineen saunoa erikseen.¹³⁰ Kun yhteissaunomisesta luovuttiin, saunoivat miehet täälläkin yleensä ensin.¹³¹ Jos yhteissaunomisesta oli luovuttu jo aivan 1900-luvun alussa, kuten maakunnan eteläosassa Kurikassa ja Kauhajoella, on miehiä voinut olla palvellemassa piika, tytär tai emäntä,¹³² mutta kun erilliseen saunomiseen siirryttiin myöhemmin, ei palvelijaa ole miehillä ainakaan yleisesti ollut.

Keski-Pohjanmaa

Keski-Pohjanmaalla saunottiin jo 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa yleisesti erikseen.¹³³ Ainoastaan maakunnan itäosasta on tietoja yhteissaunomisesta. Lestijärvellä on yhden tilan väen yhteissaunominen ollut tunnettua ainakin vielä aivan 1900-luvun alussa¹³⁴ ja Reisjärvellä 1920-

luvulla.¹³⁵

Erikseen saunottaessa ovat miehet yleensä aloittaneet saunomisen ja heitä on ollut palvelemaan *saunapiika*, yleensä palvelija, joka heitti löylyt, teki pesuvedet ja pesi selät ja päät.¹³⁶ Mieluinen ei tehtävä aina ollut, kuten eräs vastaaja kuvaa: "Miehet menivät ensin saunaan. Piika pesi joka rengin selätkin, joka monesti nuorta tyttöä sapetti niin että lähti karkuun, mutta mikäs auttoi. Pestävä oli kun oli saatu juoksussa kiinni. Naurua ja leikkiä siitä riitti."¹³⁷ Kun talossa oli vain samaa perhettä, saattoi koko perhe mennä saunaan yhdessä lasten ollessa pieniä.¹³⁸

Pohjois-Pohjanmaa

Pohjois-Pohjanmaalta ei ole varmoja tietoja yhteissaunomisesta kuin pohjoisimmasta kunnasta Kuivaniemestä, jossa yhteissaunomisen kerrotaan olleen vielä 1920-luvulla yleistä.¹³⁹ Vihannista ja Iistä on tietoja, joissa on viitteitä siitä, että yhteissaunomistakin on voinut esiintyä vielä 1800- ja 1900-lukujen vaihteen tienoilla.¹⁴⁰ 1900-luvun alussa ovat miehet yleensä aloittaneet saunomisen.¹⁴¹ Joskus ovat emäntä ja isäntä pienempine lapsineen voineet mennä ensiksi.¹⁴²

Miehillä on ollut saunottajana useimmiten naispalvelija, *viskuri* tai *visko*, joka löi löylyt, teki pesuvedet ja hautoi vastat.¹⁴³ Vielä 1800-luvun lopulla kerrotaan

saunottajan pesseen usein myös selät ja päät.¹⁴⁴ Saunapalvelijasta luovuttiin paikoin ilmeisesti jo vuosisadan vaihteen tienoilla, kuten Kestilästä kerrotaan:

Miehet menivät ensin saunaan. Vuosisadan vaihteen tienoille oli tapana että jokin naisihminen oli koko kylpyajan löylynheittäjänä, viskurina. Luulen, että kotonani jätettiin viskurin virka pois tämän sataluvun ensikymmenen lopulla. Naapuritalon poika sattui olemaan mukana kylpemässä ja hän julisti meille, että sellainen turhanpäiväinen naisten räakkääminen pitää jättää pois, että se on monessa talossa lopetettu. Tottakai miehet voi itsekin löylynsä lyödä. Vanhempaan aikaan kuului olleen tapana, että viskuri pesi miesten päät ja selät. Se oli jo ennen jäänyt.¹⁴⁵

Myös Rantsilasta kuvataan saunottajasta luopumista:

Miehethän ne ovat kautta aikojen koettaneet panna naiset "köötiin" alle. Ne tässä sauna-asiassakin vaativat, että heille pitää laittaa sauna-astioihin vesi valmiiksi ja hautoa vastat. Sitten he vielä keksivät, että heille pitää tulla joku nainen viskoksi = löylyä lyömään. Meillä oli viskona Jaana-niminen palvelijamme. Jaana viskasi saunakipolla vettä kiukaalle ja meni sitten löylyn ajaksi ulos. Kohta miehet huutelivat lisää ja Jaanan piti mennä lyömään löylyä. Jaana lähti sitten meiltä pois, eikä vierasta palvelusväkeä jäänyt taloon. Miehet koettivat edelleen pitää kiinni vaatimuksestaan ja saada saunaan löylynlyöjä, mutta epäonnistuivat, sillä talontyttäret eivät lähteneet viskoksi. Niin täytyi miesten ittensä laittaa pesuvetensä, hautoa vastansa ja lyödä löylynsä...Isommissa taloissa oli malli jäänyt pois tämän vuosisadan alkukymmenillä.¹⁴⁶

Yhteissaunomisesta on tietoja vain maakunnan pohjoisosasta. Kuusamossa talon isäntäväki, rengit, piijat sekä vieraatkin saattoivat sauna yhdessä ilmeisesti ainakin vielä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa¹⁴⁷ ja Posiolla saunottiin eräässä talossa yhdessä vielä 1930-luvulla.¹⁴⁸ Koko maakunnassa on kuitenkin jo 1900- ja 1910-luvuilla saunottu yleisesti erikseen.¹⁴⁹ Miehet ovat täälläkin menneet ensin saunaan ja heitä on voinut olla saunottamassa piika tai talon tytär, joka paita tai alushame päällä löi löylyt ja pesi selät ja päät.¹⁵⁰

Lappi

Yhteissaunominen on voinut jatkua Lapissa paikoin varsin pitkäänkin, mutta toisaalta jo aivan 1900-luvun alussakin on usein saunottu erikseen, jolloin miehet ovat aloittaneet saunomisen.¹⁵¹ Kun on saunottu yhdessä, on saunassa talon isäntävään ja palvelijoiden lisäksi voinut olla myös vieraita.¹⁵² Toisinaan samassa saunassa on voinut kylpeä koko kylän tai useamman talon väki. Tornionjokilaaksossa saunoi pienen kylän väki yhdessä ainakin vielä 1920-luvun alussa¹⁵³ ja myös Alatorniossa saunoi samoihin aikoihin useamman talon väki yhdessä.¹⁵⁴ Petsamossakin kerrotaan kyläläisten saunoneen yhdessä ennen sotia¹⁵⁵ ja Sodankylässä kävi kahden talon väki yhdessä saunassa vielä 1950-luvulla.¹⁵⁶

5.2. Kylän väki saunoo

Kylän väen saunomisella tarkoitetaan tässä vähintään kahden tilan asukkaiden säännöllistä yhteissaunomista. Jos päätalossa on käynyt saunomassa ympäristössä asuvia tilan alustalaisia, katsotaan tämä talonväen saunomiseksi tai suurtilan työväen saunomiseksi.

Useamman talon yhteisestä saunomisesta kertovia postikyselyvastauksia on saatu lähinnä Etelä-Pohjanmaalta ja Lapista, mutta 1800-luvulla on käytäntö tunnettu myös ainakin Varsinais-Suomessa ja Hämeessä.¹⁵⁷ Satakunnassakin on usean talon säännöllistä yhteissaunomista esiintynyt harvinaisena vielä 1900-luvun alussa¹⁵⁸ ja ilmeisesti käytäntö on täälläkin tunnettu aiemmin yleisemmin.

Vaikka useiden talojen väki on saunonut yhdessä, on jokaisella tilalla varhemmin ollut yleensä omat saunansa, joita on lämmitetty vuorottain.¹⁵⁹ 1900-luvun alussa on tilojen yhteissaunominen ollut käytössä lähinnä vain, kun sauna on ollut usean tilan yhteinen. Näin esimerkiksi länsi Lapissa, Alatorniolla, jossa talojen yhteissaunominen loppui 1920-luvulla, kun talot rakensivat omat saunansa.¹⁶⁰ Vielä 1920-luvun alussa saunottiin edelleen yhdessä myös ainakin eräässä Tornionjokilaakson kylässä, kuten täällä kesiään viettäneen perheen tytär kertoo:

Kylässä oli 4-5 taloa. Näillä kaikilla oli yksi yhteinen sauna. Se oli musta ahdas savusauna. Kukin talo vuorollaan lämmitti lauantaina saunan. Saunojia tuli sekaisin ukkoa, akkaa, poikaa ja tyttöä, miten kukin ennätti. Siellä ah-
taudessa ja pimeydessä sitten hikoiltiin ja pestiin. Tämä-
hän ei oikein vastannut äitini käsitystä saunomisesta. Yritettiin lämmittää sitä saunaa eri päivinä meidän per-
heelle, mutta silloinkin sinne työntyivät ukkoa ja akkaa, kun
huomasivat, että sauna oli lämpimänä. Isä rakensi sitten

liiterimme päähän oman pienen saunan. Kun se oli lämmitetty, sinnekin alkoi tulla saunavieraita. Ilmeistä oli, että siinä yhteisössä oli saunominen jonkinlainen demokraattinen kansalaisoikeus.¹⁶¹

Vaikka Etelä-Pohjanmaalla esiintyi vielä aivan 1900-luvun alussa useiden tilojen yhteissaunomista, on tilakohtainen saunominen täälläkin ollut nähtävästi selvästi yleisempää, mutta usean talon väki on ilmeisesti voinut edelleen käydä joskus yhdessä saunassa, vaikka taloilla onkin ollut omat saunansa.¹⁶² Talojen säännöllinen yhteissaunominen on ollut kuitenkin käytössä lähinnä vain kun taloilla on ollut yhteinen sauna.¹⁶³ Ainakin vielä 1800-luvulla saattoi myös kylän maattomilla, jopa kymmenellä mäkituvalla, olla yhteinen sauna.¹⁶⁴ Lappajärvellä missä yhteissaunonta 2-5 tilan yhteisessä saunassa oli 1900-luvun alussa vielä yleisesti käytössä,¹⁶⁵ kuvataan saunomista seuraavasti:

Saunaan menossa ei yleensä kovin tarkkaa järjestystä noudatettu, mutta yleiseksi säännöksi pätee, että kahden - kolmen talon yhteisesti ja vuorotellen lämmittämään saunaan sen talon haltijaväki, jonka lämmitysvuoro oli, meni ensin. Sitten sinne tuli muutkin, miehet, naiset ja lapsetkin. Pienimmät lapset kumminkin kylvötettiin ensimmäiseksi ja joku heidät vei tupaan. Kun sen ajan saunat porstuvineen ja saunakammareineen olivat varsin tilavia, saattoi samalla kertaa saunassa olla ainakin 10-15 henkeä. Sitä mukaa kuin saunaan saavuttiin riisuttiin vaatteet saunakkarissa tai saunan porstuassa. Sitten saunan puolelle vasta kainalossa ja vastaa hautomaan. Sen jälkeen kiuluun kylmää vettä ja lavolle. Siellä oli haltijaväellä oma käytännössä vakiintunut paikkansa...Joku talon naisväestä saattoi pestä ainakin oman talon väen selät. Myös kylpijät pesivät toistensa selkiä...Tulkoon vielä mainituksi, että molempia sukupuolia oli samanaikaisesti saunassa sekä lavolla että pesemäs-

sä, eikä kenenkään mieleen edes tullut että siinä olisi ollut jotain sopimatonta. Tämä vanha tapa on muuttunut jo silläkin tavalla, että nykyisin jokaisella perheellä on oma saunansa. Vanha tapa alkoi jo vuosikymmeniä sitten muuttua. Ensin sillä tavalla että talojen neitokset eivät mielellään olleet saunassa toista sukupuolta olevien omankaan talonväen kanssa, puhumattakaan naapurien väestä.¹⁶⁶

Myös Etelä-Pohjanmaan ruotsinkielisellä rannikolla on sauna vielä 1900-luvun alussa ollut usein usean talon yhteinen. Saunominen on usein kuitenkin tapahtunut perheittäin tai sukupuolet erikseen,¹⁶⁷ mutta ainakin Jepualla kerrotaan usean tilan väen saunoneen yleisesti yhteissaunassa.¹⁶⁸ Närpiössä vanhempi väki saunoi yhdessä mutta nuoriso sukupuolet erikseen¹⁶⁹ ja Oravaisilla kolmen talon väki saunoi yleensä perheittäin, mutta saunassa voitiin olla myös yhdessä kun toinen perhe aloitteli ja toinen lopetteli saunomista.¹⁷⁰ Myös Uudellamaalla saunoi ruotsinkielisessä Liljendalissa kolmen talon väki yhdessä 1920-luvun loppuun. Tällöin naiset ja lapset menivät ensiksi saunaan, mutta ainakin vielä 1910-luvulla saunottiin yhdessäkin.¹⁷¹ Suomenkielisillä alueillakaan ei yhteinen sauna ole aina merkinnyt yhteissaunomista. Noin 1920 saunoi Vimpelissä usean talon saunassa ensin lämmittäjäperhe, jonka jälkeen eri talojen miehet ja lopuksi naiset ja lapset.¹⁷² Vielä 1920- ja 1930-luvuilla oli pienemmillä tiloilla Länsi-Suomessa, erityisesti Etelä-Pohjanmaalla, kahden naapuritalon yhteinen sauna tai saunojen vuorottainen lämmitys melko yleistä. Tällöinkin saunaan menivät usein miehet ja naiset erikseen tai ensin toisen, sitten toisen talon per-

he.¹⁷³

Myöhäisimmät eri talojen yhteissaunomista koskevat tiedot kertovat ainoastaan kahden talon väen saunomisesta. Satakunnassa Tyrväällä saunoi kahden talon väki yhdessä noin 1930, jolloin tätä pidettiin hyvin poikkeuksellisenä.¹⁷⁴ Sodankylässä kerrotaan kahden naapuritalon asukkaiden menneen yhdessä jommankumman saunaan vielä 1950-luvulla.¹⁷⁵ Etelä-Pohjanmaalla saunoivat naapurukset Alajärvellä vielä 1940-luvulla luontevasti yhdessä, kun toisen talon sauna oli palanut¹⁷⁶ ja Nurmossa oli kahdella talolla yhteinen sauna 1930-luvulla. Sitä lämmitettiin vuoroviikoin ja saunassa miehet ja naiset istuivat eri puolilla saunaa:

Miehet menivät ensin saunaan, naiset pian perässä molemmista taloista. Eihän löylyä sopinut hukkaan päästää kun tilaa kerran oli vielä. Ne kömpii lavan vasimelle puolen vähin äänin ja nakkelivat loput vaatteensa orrelle. Löyly puhahti sillekin puolelle niin kuumana, jotta oli pakko laskia kyykyllensä. Naiset ei palio vihtoomista harrastana, mitä ny joskus. Kerraasti meille oli otettu joku kulukijaan päivämieheksi. Se meinas pyörtää saunan ovelta jotta: "A täälä onkin naisia". Miehet huukkas sille lavolta: "Tuu, tuu, vaan, ei täälä kuinkaan käy". Niinkuin ei käynytäkään. Ei siellä kukaan toistansa vaharannu, eikä suunsoitto passannu. "Saunas pitää olla niinkun kirkos", se oli laki jota toteltiin. Lavalla oli pimeää, kun pesupaikkojen pienet saunatuijat olivat lavan alla. Kun piti valohon mennä, niin paikat peitettiin jos ei muulla niin kämmenellä".¹⁷⁷

Kyläkunnan tai useiden tilojen väen yhteissaunominen on

siis ollut 1900-luvun alussa suhteellisen yleinen käytäntö Etelä-Pohjanmaalla ja on tunnettu myös paikoin muuallakin Länsi-Suomessa ja Lapissa. Viimevaiheessa käytäntö rajoittui lähinnä kahden talon väliseksi. Aiemmin useammankin talon yhteissaunominen on kuitenkin ollut maan länsiosassa yleisemminkin käytössä. Vaikka useiden tilojen väen yhteissaunomisesta on melko niukasti kuvauksia, voidaan näiden perusteella todeta, että vaikka saunassa on ollut ihmisiä laajemmasta sosiaalisesta piiristä, ei saunakäyttäytyminen ole ilmeisestikään juuri poikennut yksittäisten tilojen väen yhteissaunomisesta.

5.3. Tilan väki saunoo

Ainakin jo 1800-luvun lopulla on saunominen maaseudulla tapahtunut yleisimmin tilan väen kesken.¹⁷⁸ Talossa asuvan isäntäväen ja palveluskunnan lisäksi on tilan saunassa voinut käydä myös vieraita ja tilan yhteyteen liittyviä vähävaraisia alustalaisia. Länsi-Suomessa ovat sukupuolet 1900-luvun alussa käyneet paikoin vielä yleisesti yhdessä saunassa, mutta Itä-Suomessa tämä on ollut Etelä-Savon pohjoisosaa lukuunottamatta varsin harvinaista.

Saunottaessa noudatettiin moninaisia tapasääntöjä. Saunaa koskevia kieltoja oli runsaasti. Saunoessa ei saanut laulaa, kiroilla, huutaa, piereskellä, parkua, pissata, riidellä tai tirskua. Saunassa ei myöskään syöty tai käytetty alkoholia. Turhaa puhetta piti välttää ja käytöksen piti olla kokonaisuudessaan hillittyä.¹⁷⁹

Vaikka yhteissaunassa sukupuolet olivatkin yhdessä, oli yh-

teisökäyttäytymisen pohjana saunassa usein talonpoikaiskulttuurissa yleinen jakaantuminen miesten ja naisten ryhmiin. Miehet ja naiset sekä pienet lapset istuivat usein eripuolilla saunaa,¹⁸⁰ tai kun kaikki eivät mahtuneet kerralla lauteille, ovat miehet voineet olla ensin löylyssä. Naiset ja lapset siirtyivät lauteille, kun miehet tulivat pesulle.¹⁸¹ Kaikkein pienimmät lapset on voitu pestä jo ennen aikuisten saunomista.¹⁸²

Naiset hoitivat usein löylyn lyönnin,¹⁸³ mutta löylyä saattoi heittää myös vaikkapa isäntä tai renki.¹⁸⁴ Vain harvoin yhteissaunassa on ollut saunottajana määrätty naispalvelija, joka löylyn heiton lisäksi on voinut pestä myös ainakin vanhempien miesten ja naistenkin selät ja päät.¹⁸⁵ Yleensä naiset yleisemmin pesivät miehiään ja toisiaankin. Piiat pesivät renkien selkiä ja päitä ja vaimot pesivät miehiään ja lapsiaan.¹⁸⁶ Peseytyminen tapahtui yleensä lattialla, mutta voitiin suorittaa joskus lavollakin¹⁸⁷.

Naisten ja miesten ryhmien lisäksi olivat siis myös perhesuhteet toinen saunomisen yhteisökäyttäytymiseen vaikuttava tekijä. Yleinen arvohierarkia ei taas ilmeisestikään vaikuttanut voimakkaasti käyttäytymiseen saunassa, sillä naispalvelijat tai naiset yleisemminkään eivät olleet yleensä selvässä palvelevassa roolissa, kuten silloin kun saunottivat miehiä erillisen saunomisen ollessa käytäntönä.

Saunassa on voinut olla samanaikaisesti useita

ydinperheitä, kun tilalla on asunut esimerkiksi talon perheellisiä lapsia.¹⁸⁸ Talon väen lisäksi on saunassa voinut ollut myös vieraita, esimerkiksi naapureita tai tilapäistä työväkeä.¹⁸⁹ Aina ei koko talon väki ole saunonut samanaikaisesti, vaikka yhteissaunominen onkin ollut käytäntönä. Suuremmissa taloissa isäntä ja emäntä pienempine lapsineen, sekä usein myös talon vanhapari, ovat saunoneet melko yleisesti ensimmäisinä. Tällöin on saunassa voinut olla naispalvelija saunottajana. Heidän jälkeensä ovat saunaan menneet samanaikaisesti vanhemmat lapset, palvelijat ja esimerkiksi muonamiesten perheet.¹⁹⁰ Koko isäntäväen saunominen erillään palkollisista vaikuttaa olleen käytäntönä vain kaikkein suurimmilla tiloilla, joilla oli runsaasti palvelukuntaa.(ks.lähemmin luvussa 3.4.)

Yhteissaunominen tapahtui tavallisesti savusaunoissa, joissa valaistus oli heikko. Kesällä valoa tuli pienestä ikkunasta ja talvella valoa antoi kynttilä tai pieni öljylyhty.¹⁹¹ Saunaan tultaessa ja lattialla peseytyessä peiteltiin sukupuolielimiä yleisesti vihdalla tai kämmennellä¹⁹² ja joskus naiset saattoivat riisua loput vaatteensa vasta lavolla.¹⁹³ Aina ei peittelyä ilmeisesti kuitenkaan erityisemmin harjoitettu,¹⁹⁴ mutta toisen sukupuolen edustajia ei kummassakaan tapauksessa saanut katsella liian tarkasti. Tirkistely saunassa ei ollut soveliasta, mistä huomautettiin jo lapsia, mutta joskus aikuistakin kylpijää, jos tämä ei ymmärtänyt olla tarkkailematta muita saunojia.¹⁹⁵

Yhteissaunassa miesten mainitaan usein kilpailleen löylynnotossa.¹⁹⁶ Kun talon väki on saunonut sukupuolet erikseen, on kilpailua esiintynyt lähinnä kun saunomassa on ollut mukana vieraitakin miehiä, kuten tilapäisiä työmiehiä tai naapureita.¹⁹⁷ Psykiatri Markku Siivolan mukaan naisten ja miesten ollessa yhdessä saunassa on miesten kilpasaunonta seksuaalisuuden epäsuora ilmenemismuoto. Käyttäytymisnormit kieltävät seksuaalisuuden suorat ilmenemismuodot, mutta saunojat pyrkivät korostamaan itseään uhoamalla erinomaisella löylynsietokyvyllään. Naisilla tämänkaltaista itsetehostusta ei esiinny käytännöllisesti katsoen lainkaan, vaan se ilmenee passiiviagressiivisessä muodossa: naiset yllyttävät miehiä ottamaan mittaa toisistaan. Taitavimmat tekevät tämän ovelasti, miltei huomaamattomasti. He osoittavat saunakuntoisuuden ihailunsa vain yhdelle miehelle, joka ei ole oma mies.¹⁹⁸ Tämä selitys tuntuisi soveltuvan myös maaseudun perinteiseen yhteissaunomiseen. Löylynkestokyvyllä kilvoittelussa oli kyse miehisestä itsetehostuksen tarpeesta, jolla pyrittiin tekemään vaikutusta naisiin ja toisiin, lähinnä oman talon väkeen kuulumattomiin miehiin.

Saunomisen jälkeen miehet ja naiset saattoivat poistua saunasta omina ryhminään, mutta saunasta voitiin poistua myös sekaisin siinä järjestyksessä kun kukin sai saunottua.¹⁹⁹ Koko maassa miehet usein niin yhdessä kuin erikseen saunottaessa palasivat saunasta alasti tupaan vilvoittelemaan, usein käytetty paita lanteille sidottuna tai pitäen pientä vaatenyyttiä sukupuolielinten suojana. Kesällä on voitu antaa ihon kuivua ennen pukeutumista saunan luona

seisoskellen.²⁰⁰ Myös lapset ovat voineet palata saunasta alasti.²⁰¹ Naiset pukeutuivat yleensä ainakin kevyesti jo saunassa, esimerkiksi alushameeseen.²⁰² Kun on saunottu yhdessä, ovat kuitenkin ainakin vanhemmat naisetkin voineet palata saunasta vain vaatenyyttiä edessään pitäen.²⁰³

Vaikka yhteissaunominen käytäntönä tunnettiin, ei sitä aina harjoitettu säännöllisesti. Joissain taloissa naiset ovat tehneet usein vielä töitään miesten mennessä saunaan, mutta toisinaan saunottiin yhdessäkin.²⁰⁴ Kun yhteissaunomisesta oli jo pääsääntöisesti luovuttu, mainitaan yhteissaunomisen olleen vielä usein tapana viljan puinnin jälkeen, jolloin saunassa on voinut olla väkeä useastakin talosta.²⁰⁵ Myöhemmässä vaiheessa yhteissaunaan saattoivat tulla yllytyksen jälkeen vain rohkeimmat naiset, kuten 1940-luvulla Tyrvällä, jossa puinnin jälkeinen yhteissaunominen aiemmin oli ollut yleistä.²⁰⁶

Joskus yhteissaunominen oli käytössä vain talvisin, jolloin yhteissaunontaa perusteltiin löylyjen riittävyydellä,²⁰⁷ ja joskus yhteissaunassa kävivät 1900-luvun alkukymmenillä enää vain vanhemmat naiset.²⁰⁸ Murrosikäisten tyttöjen ja nuorten naisten mainitaankin joskus olleen ensimmäisinä haluttomia yhteissaunontaan.²⁰⁹ Usein yhteissaunontaan tottuneet kertovat siitä, kuinka luonnolliselta käytännöltä saunominen yhdessä tuntui.²¹⁰ Sukupuolten erilliseen saunomiseen tottuneet ihmiset, erityisesti naiset, ovat taas yhteissaunontaan törmätessään olleet usein suorastaan järkyttyneitä ja pyrkineet välttämään yhteissaunaan

menoa.²¹¹

5.4. Suurtilan työväki saunoo

Tilan työväen yhteissaunominen kokonaan erillään isäntäväestä on ollut tunnettua suuremmilla tiloilla. Vastausten perusteella ei voida tarkasti määritellä, kuinka paljon palvelusväkeä on yleensä vähimmillään ollut tiloilla, joilla työväki on saunonut erikseen isäntäväestä. Kuten yksi vastaaja mainitsee,²¹² on isäntäväki ilmeisesti saunonut erikseen työväestä yleisesti siitä lähtien, kun se myös alkoi ruokailla erikseen. Suuremmilla talonpoikaistiloilla alkoi isäntäväki syödä työväestä erillään kamarissa 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä,²¹³ jolloin ilmeisesti myös yleistyi isäntäväen saunominen työväestä erillään. Usein isäntäväkeä varten oli oma pienempi saunarakennuskin.²¹⁴ Vaikka työväki on saunonut erillään isäntäväestä, eivät mies- ja naispalvelijat 1900-luvun alussakaan ole aina saunoneet yhdessä. Erikseen saunottaessa aloittivat miehet yleensä saunomisen.²¹⁵ Myöhemmässä vaiheessa, 1930-1950 -luvulla, oli myös perhekohtainen saunominen melko yleistä.²¹⁶

Suurtilojen työväen yhteissaunominen jatkui usein vielä yleisesti, kun yhteissaunominen samalla alueella oli koko tilan väen kesken jo loppunut tai käynyt harvinaiseksi. Työväen yhteissaunomisesta on saatu eniten tietoja Lounais-Hämeestä, Etelä-Satakunnasta ja Uudeltamaalta. Myös Varsinais-Suomessa, Keski-Suomessa, Etelä-Savossa sekä muualta Hämeessä ja Satakunnassa on esiintynyt työväen

yhteissaunomista. Etelä-Karjalasta on vain yksi työväen yhteissaunomisesta kertova tieto, joka koskee kartanon työväkeä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa.

1930-luvulla työväen yhteissaunominen oli vielä käytössä joillain talonpoikaistiloilla eri puolilla Länsi-Suomen eteläosaa.²¹⁷ Tilalla asuvien palkollisten lisäksi saattoi myös ympäristön alustalaisia käydä edelleen tilan saunassa.²¹⁸ Sotien jälkeen yhteissaunominen on jatkunut vain suurimmilla, kartanoiksi nimitetyillä tiloilla, joilla työväkeä perheenjäsenineen oli yleensä runsaasti.²¹⁹ Vielä 1950-luvulla työväen yhteissaunomista esiintyi Uudenmaan²²⁰ ja erityisesti Lounais-Hämeen suurimmilla tiloilla.²²¹ Pian työväen yhteissaunominen kuitenkin jo näissäkin loppui, sillä 1960-luvulle yhteissaunomisen kerrotaan jatkuneen vain kahdessa ajoituksellisesti hieman epävarmassa tapauksessa.²²²

Työväen käyttämät saunat olivat kookkaita, usein mallasparvin varustettuja savusaunoja.²²³ Saunoja mainitaan mahtuneen kerrallaan saunaan yleensä yli kymmenen ja usein yli kaksikymmentäkin henkeä. Kaikki eivät yleensä olleet samanaikaisesti saunassa, sillä saunassa ei olisi ollut aina riittävästi tilaa ja lisäksi ihmisten erilaiset työt saattoivat määrätä sitä milloin kukin ehti saunaan.²²⁴ Suurempien tilojen työväellä, muonamiehillä ja alustalaisilla oli usein myös perhettä. Yleensä perheelliset ja perheettömät ovat saunoneet ilman eri vuoroja,²²⁵ mutta joskus ovat perheet ja naimattomat työntekijät voineet saunoa erikseen.²²⁶

Väensaunoissa siis usein saunojia tuli ja meni, toiset ottivat löylyä ja toiset peseytyivät lattialla tai joskus lavollakin.²²⁷ Silloinkaan, kun koko työväki oli kerralla saunassa, ei saunojien kerrota jakaantuneen samalla tavoin miesten ja naisten ryhmiin kuin tilan väen yhteissaunonnassa. Saunojat istuivat ilmeisesti yleisesti sinne missä tilaa oli, perheet tai ainakin äiti ja lapset yhdessä pysytellen.²²⁸ Riisuminen ja pukeminen suoritettiin saunan eteisessä tai varsinkin talvella saunan oven suussa.²²⁹

Väensaunoissakin miehet ovat joskus voineet kilpailla löylynkestokyvyllään, mutta kovin merkittävää osaa ei kilpailulla ole saunomisen kulussa ilmeisesti ollut.²³⁰ Saunomiseen ei mainita liittyneen erityistä harrasta tunnelmaa, kuten usein saunomiseen pienemmillä tiloilla. Saunassa saattoi vallita jopa äänekäs puheen sorina ja naurun remakka.²³¹ Saunojien joukossa saattoi olla "vähän maistaneita"²³² ja joskus miesten jutut saattoivat olla hieman "ronskeja".²³³

Myös suurtilojen työväen keskuudessa yhteissaunomista pidettiin yleensä luontevana ja asiaankuuluvana käytäntönä.²³⁴ Toisiin saunojiin ei sanota kiinnitetyn suurta huomiota,²³⁵ mutta ilmeisesti tirkistelyäkään ei väensaunoissa koettu enää kovin ankarasti kiellettyinä, mitä kuvaa Punkalaitumella tunnettu saunalaki: "Katsoa saa muttei kajota"²³⁶. Työväen käyttämät suuret saunatkin

olivat usein melko hämäriä,²³⁷ mutta yhteissaunominen saattoi jatkua uudemmissakin saunoissa, joissa valoa oli enemmän.²³⁸ Ilmeisesti osa saunoista on ollut jo uloslämpiviä ja sähkövalollakin²³⁹ varustettuja. Orimattilassa kerrotaan yhteissaunomisenkin jatkuneen, vaikka 1932 tehtiinkin uusi sauna, jossa oli isommat ikkunat.²⁴⁰ Lattialla pesuvesiä sekoitettaessa ja saunassa kuljettaessa peiteltiin väensaunoissakin sukuelimiä ilmeisesti yleisesti vihdalla.²⁴¹ Porvoon maalaiskunnan Kiialan kartanossa mainitaan 1930-luvulla vain miesten harjoittaneen peittelyä. Naiset eivät suojanneet itseään mitenkään.²⁴² Vastaavasta käytännöstä on myös yksi tilan väen yhteissaunomista koskeva, samoihin aikoihin sijoittuva tieto.²⁴³

Kun karjalaisia siirtolaisia evakuoitiin sotien johdosta Länsi-Suomeen, he törmäsivät yhteissaunomiseen usein juuri suurtiloilla. Karjalaisille tällainen saunominen oli yllättävä ja outo käytäntö, jota vältettiin.²⁴⁴ Perhekohtaista saunomistakin karjalaiset saattoivat pyrkiä välttämään, vaikka joutuivat tähän joskus olosuhteiden pakosta sopeutumaan.²⁴⁵ Myös yhteissaunassa oli karjalaisten joskus pakko saunoa, koska muut saunojat eivät noudattaneet erillisiä miesten ja naisten vuoroja. Kun yhteissaunassa piti käydä, siihen alkuhämmennyksen jälkeen totuttiinkin.²⁴⁶ Vaikka karjalaiset välttivätkin yhteissaunomista, ei vastauksissa ole tietoja siitä, että juuri siirtolaisten tulo olisi aiheuttanut tiloilla yhteissaunomisesta luopumisen.

Monilla tiloilla, joilla palkollisille järjestettiin periaatteessa erilliset miesten ja naisten saunavuorot, saunominen kuitenkin jatkui yhteisenä, sillä koska työväkeä oli paljon, hoitui saunominen usein parhaiten, kun ei tarvinnut noudattaa erityisiä vuoroja.²⁴⁷ Sekavuoro saattoi joskus säilyä myös erillisten miesten, naisten ja perhevuorojen rinnalla.²⁴⁸ Nuorten aikuisten sekä murrosikäisten tyttöjen ja poikien, esimerkiksi tilalle tulleiden uusien työntekijöiden, mainitaan olleen ensimmäisinä välttämässä yhteissaunomista.²⁴⁹ Kun yhteissaunassa piti käydä, kerrotaan uusien navettapalvelijoiden voineen joskus käyttää ensimmäisinä saunakertoinaan alushametta tai uimapukua mutta luopuneen tästä pian, koska muut saunojat eivät siitä ilmeisestikään pitäneet.²⁵⁰

LÄHDEVIITTEET

1. MV:K13/141.
2. MV:K13/132.
3. KM:K38/368.
4. MV:K38/766.
5. Esim. MV:K13/73, 563, 673.
6. MV:K13/86, 247.
7. Virtanen 1938, 62.
8. Elmgren 1858, 203-204.
9. MV:K13/273.
10. MV:K13/386.
11. MV:K13/234.
12. MV:K38/70.
13. MV:K13/724.
14. Esim. MV:K13/220, 413, 478, 483.
15. MV:K13/673.
16. Esim. MV:K13/108, 320; TYKL:T58/Puukkoniemi, Hietämäki.
17. MV:K38/791; TYKL:T58/Kaukiainen, Pertola.
18. MV:K38/464.
19. TYKL:T58/Häkli.

20. MV:K38/117, 369.
21. MV:K38/180; TYKL:T58/Laine.
22. MV:K38/282.
23. MV:K38/848.
24. MV:K38/57.
25. MV:K38/247.
26. MV:K38/690.
27. MV:K38/247.
28. MV:K38/176.
29. MV:K13/156, 292, 564.
30. Esim. MV:K13/564, 608; TYKL:T58/Haapanen.
31. MV:K13/217, 337.
32. MV:K13/40, 416.
33. MV:K13/51.
34. MV:K13/564, 749.
35. TYKL:T58/Laine, Puukkoniemi.
36. Esim. MV:K13/51, 240, 608.
37. MV:K13/551.
38. MV:K13/217, 504.
39. MV:K13/666.
40. Fieandt 1932, 98; MV:K13/164, 492, 513.
41. MV:K13/75, 741; MV:K58/248.
42. MV:K38/248, 448.
43. MV:K38/689.
44. MV:K38/232.
45. MV:K38/148.
46. MV:K38/579, 805.
47. Esim. MV:K13/145, 406, 499.
48. MV:K13/23, 679.
49. Esim. Fieandt 1932, 98; MV:K13/145, 513.
50. Esim. MV:K13/215, 293, 319.
51. MV:K13/ 557, 713; TYKL:T58/Mäkinen.
52. Esim. MV:K13/448; MV:K38/180; TYKL:T58/Ahlqvist, Kainu-
lainen.
53. TYKL:T58/Aunola.
54. MV:K38/148.
55. MV:K38/418.
56. MV:K38/38.
57. MV:K38/114.
58. Esim. MV:K13/215, 324, 585.
59. Esim. MV:K13/230, 421, 707.
60. Esim. MV:K13/456, 617, 707.
61. Esim. MV:K13/30, 37, 723.
62. MV:K38/237.
63. MV:K13/85; MV:K38/542.
64. MV:K38/611.
65. TYKL:T58/Järvinen.
66. MV:K13/85.

67. Esim. MV:K13/30, 80, 143.
68. MV:K13/22.
69. Esim. MV:K13/466, 529, 655.
70. MV:K13/63.
71. Esim. MV:K13/668, 715; TYKL:T58/Reinikainen.
72. MV:K38/558.
73. MV:K13/655.
74. MV:K13/292.
75. MV:K13/779.
76. MV:K13/605; MV:K38/586.
77. MV:K13/706.
78. Esim. MV:K13/63, 284, 375.
79. MV:K13/461, 529, 577.
80. MV:K13/529, 285.
81. Esim. MV:K13/336, 577.
82. Esim. MV:K13/668, 715.
83. MV:K13/70, 321.
84. Esim. MV:K13/33, 135, 183.
85. MV:K13/454.
86. MV:K38/13.
87. Esim. MV:K13/47, 209, 260.
88. MV:K13/ 29, 611.
89. MV:K13/100, 281.
90. Esim. MV:K13/41, 538, 638.
91. MV:K13/33, 476, 610.
92. Esim. MV:K13/195, 288, 534.
93. MV:K13/306, 650.
94. MV:K13/169.
95. MV:K38/513.
96. MV:K13/222.
97. MV:K13/222.
98. MV:K38/596.
99. Esim. MV:K13/14, 91, 522.
100. Esim. MV:K13/272, 374, 582.
101. MV:K38/340, 363.
102. Esim. MV:K13/404, 462; TYKL:T58/Kuusela.
103. MV:K13/169; TYKL:T58/Hirvonen.
104. Esim. MV:K13/346, 522, 656.
105. MV:K13/180, 522.
106. Esim. MV:K13/138, 312, 703.
107. MV:K13/351(Pehkoranta);MV:K38/495; TYKL:T58/Pehkoranta.
108. Esim. MV:K13/138, 302, 419.
109. Esim. MV:K13/162, 237, 750.
110. MV:K13/2, 351, 703.
111. MV:K13/112, 444.
112. MV:K13/286, 441, 589.
113. MV:K13/602.
114. MV:K38/350.

115. MV:K38/460.
116. MV:K38/174, tietoa ei merkitty karttaan.
117. MV:K38/164, tietoa ei merkitty karttaan.
118. Esim. MV:K13/441, 592, 738.
119. Esim. MV:K13/74, 150, 227.
120. MV:K13/127, 389, 401.
121. MV:K13/74, 589, 737.
122. Esim. MV:K13/350, 686, 698.
123. MV:K13/211, 249, 362.
124. Esim. MV:K13/344; MV:K38/274, 275.
125. TYKL:T58/Knuuttila.
126. MV:K38/696.
127. MV:K38/157.
128. MV:K38/295.
129. TYKL:T58/Rantaniemi.
130. Esim. MV:K13/225, 276, 304.
131. Esim. MV:K13/30, 276.
132. MV:K13/170, 265.
133. Esim. MV:K13, 71, 111, 278.
134. MV:K13/702; MV:K38/210.
135. MV:K13/214; MV:K38/101.
136. Esim. MV:K13/226, 422, 450.
137. MV:K13/226.
138. TYKL:T58/Kananen.
139. MV:K38/840.
140. MV:K13/148, 363.
141. Esim. MV:K13/53, 94, 98.
142. MV:K13/267, 363.
143. MV:K13/94, 123, 363.
144. MV:K13/94, 98, 123.
145. MV:K13/94.
146. TYKL:T58/Näsönen.
147. MV:K13/488, 626.
148. MV:K38/451.
149. Esim. MV:K13/52, 432; MV:K38/173.
150. MV:K13/361; MV:K38/162.
151. Esim. MV:K13/19, 81, 696.
152. MV:K13/8, 123.
153. TYKL:T58/Koskenala.
154. MV:K38/302.
155. TYKL:58/Hyyppä.
156. TYKL:58/Alajärvi.
157. Virtanen 1938, 62.
158. MV:K38/226, 373.
159. Paulaharju 1932, 61-62; Virtanen 1938, 62.
160. MV:K38/302.
161. TYKL:T58/Koskenala.
162. MV:K13/179, 225.

163. Esim. MV:K13/179, 225; MV:K38/573.
164. Virtanen 1933, 70-71.
165. MV:K13/344, 365.
166. MV:K13/365.
167. Esim. MV:K13/350, 686, 698.
168. MV:K13/249.
169. MV:K13/362.
170. MV:K13/211.
171. MV:K38/248.
172. MV:K13/431.
173. MV:K38/554, 599, 567, 663.
174. MV:K38/387.
175. TYKL:T58/Alajärvi.
176. TYKL:T58/Rantaniemi.
177. TYKL:T58/Knuuttila.
178. Talve 1960, 326-327.
179. Pentikäinen 1962, 154-155; TYKL, Pietikäinen 1991, 14.
180. Esim. MV:K13/8, 515; MV:K38/237, 384.
181. MV:K13/92, 108.
182. MV:K13/80, 702.
183. Esim. MV:K13/56, 352, 492.
184. Esim. MV:K13/8, 515, 684.
185. MV:K13/92, 702.
186. Esim. MV:K13/24, 289, 319.
187. MV:K38/384.
188. MV:K38/13, 176.
189. Esim. MV:K13/179, 702; MV:K38/295.
190. Esim. MV:K13/304, 590; MV:K38/384.
191. Esim. MV:K13/304; MV:K38/237, 295.
192. Esim. MV:K13/438; MV:K38/138, 248.
193. MV:K13/352; TYKL:T58/Knuuttila.
194. Esim. MV:K38/460, 487; TYKL:T58/Häkli.
195. Esim. MV:K38/237; TYKL:T58/Pertola, Seppä.
196. Esim. MV:K13/8, 92, 289.
197. Esim. MV:K13/564, 717, 719.
198. Siivola 1992, 47.
199. Esim. MV:K13/8, 163; MV:K38/237.
200. Esim. MV:K13/146, 184, 440, 759.
201. TYKL:T58/Häkli, Karjalainen.
202. Esim. MV:K13/402, 438, 702.
203. MV:K13/8, 184, 293, 417.
204. MV:K13/179, 306, 650.
205. Esim. MV:K38/16, 176, 599, 690.
206. MV:K38/247.
207. MV:K13/108; MV:K38/464.
208. MV:K13/454, 557, 713; TYKL:T58/Mäkinen.
209. MV:K38/295, 369, 690.
210. Esim. MV:K13/8; MV:K38/460; TYKL:T58/Hietämäki.

211. Esim. MV:K13/85; MV:K38/13, 357.
212. MV:K13/37.
213. Räsänen 1985, 63; Talve 1990, 158.
214. MV:K38/180, 282, 676, 848.
215. MV:K13/234, 317, 551.
216. MV:K38/390, 459; TYKL:T58/Nupponen.
217. MV:K13/234; MV:K38/459; TYKL:T58/Järvinen.
218. MV:K38/180.
219. Kertojien mainitsemat kartanot ovat selvästikin olleet juuri kartanoiksi määriteltäviä tai selvästi tavanomais- ta suurempia tiloja.
220. MV:K38/148, 579, 805.
221. Esim. MV:K38/38, 148, 418.
222. MV:K38/114; TYKL:T58/Anttila.
223. Esim. MV:K38/170, 468; TYKL:T58/Laine.
224. Esim. MV:K38/70, 805.
225. Esim. MV:K38/114, 180, 282.
226. MV:K38/38.
227. Esim. MV:K38/114, 180, 282, 459.
228. Vastauksissa ei kuvata tarkkaan ihmisten sijoittumista saunottaessa, vaan yleensä todetaan "kaikkien saunoneen sekaisin". Esim. MV:K38/70, 292, 449.
229. MV:K38/114, 180; TYKL:T58/Laine.
230. Kilpailu on mainittu vain yhdessä vastauksessa: MV:K 38/542.
231. TYKL:T58/Puukkonieniemi.
232. MV:K38/232.
233. MV:K13/234; MV:K38/676.
234. Esim. MV:K38/70, 513, 805.
235. MV:K38/114, 282, 292.
236. MV:K38/180; TYKL:T58/Laine.
237. MV:K38/180, 292.
238. Yhdessäkään 1940- ja 1950-luvun yhteissaunomisesta kertovassa vastauksessa ei mainita saunan hämäryyttä.
239. MV:K38/70.
240. MV:K38/459.
241. Esim. MV:K38/191, 449, 459.
242. MV:K38/232.
243. MV:K38/487.
244. MV:K13/724; MV:K38/49, 57, 676.
245. MV:K38/390, 689.
246. MV:K38/170, 676.
247. MV:K38/114, 180, 282, 676.
248. MV:K38/459; TYKL:T58/Laine.
249. MV:K38/38, 459.
250. MV:K38/114; TYKL:T58/Ahlqvist.

6. PERINTEINEN YHTEISSAUNOMINEN TEOLLISUUSYHDYSKUNNISSA

6.1. Yhteissaunomisen esiintyminen

Suomen vanhimmat teollisuusyhdyskunnat olivat pieniä ruukkiyhteisöjä, joita 1600-luvulla syntyi maan lounaisosaan. Laajemmassa mitassa teollisuustoiminta alkoi kehittyä vasta 1800-luvun jälkipuolella ja erityisesti 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Kun teollisuustyöväkeä oli vuonna 1890 noin 190 tuhatta henkeä, oli heitä vuonna 1914 jo lähes 480 tuhatta. Työvoima tuli maaseudun uusiin teollisuuskeskuksiin ja kaupunkiin enimmäkseen maaseudun maattomien parista.¹ Teollisuusyhdyskunnissa järjestettiin työntekijöille saunomismahdollisuus yleensä yhtiön puolesta. Suuremmissa kaupungeissa taas työläiset kävivät lähinnä yleisissä saunoissa. Kaupunkien yleisissä saunoissa saunomista käsitellään luvussa 5.

Kartassa 2 on esitetty paikkakunnat, joissa postikyselyvastauksien ja teollisuustyöväkeä koskevien haastattelujen perusteella on esiintynyt työntekijöiden yhteissaunomista 1900-luvulla. 1800-luvun tilannetta ei aineisto suoraan valaise, sillä vanhimmissa lähdetiedoissa kerrotaan saunomisesta 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Jos tietoa on ollut vaikea ajoittaa karttamerkkien perusteena olevien ajanjaksojen mukaan, on valittu vanhempaa esiintymistä edustava merkki. Karttaan on merkitty kaikki tapaukset, joissa yhteissaunominen on tapahtunut yhtiön työntekijöille varaamassa saunassa. Osa tiedoista koskee näin myös kaupungeja. Kun työnantaja on kaupungissa järjestänyt työntekijöille saunomismahdollisuuden, on teollisuuslaitos

työväenasuntoineen sijainnut yleensä kaupungin laitamilla.

Yhteissaunominen teollisuusyhteisöissä on ollut aivan 1900-luvun alussa yleinen tapa eripuolilla teollistunutta Suomea.²

Varsinais-Suomen kaakkoisosan ja läntisen Uudenmaan vanhalla metalliteollisuusalueella ei yhteissaunominen ole ollut kuitenkaan ainakaan yleisesti käytössä.³ Myös Karhulan Korkeakoskella paperitehtaalaiden naisten ja miesten kerrotaan saunoneen omilla vuoroillaan jo vuosisadan ensimmäisellä vuosikymmenellä.⁴

1910-luvulla alettiin yhteissaunomisesta paikoin luopua. Yleensä tämä tapahtui vuosikymmenen lopulla. Erilliseen saunomiseen siirtyivät näihin aikoihin Savonlinnassa konepajan työläiset,⁵ Pyhtäällä⁶ ja Joensuussa⁷ sahalaiset, Nokialla kumitehtaan työntekijät,⁸ Mäntässä paperitehtalaiset⁹ ja Karkkilassa Konepajan työntekijät¹⁰.

Suuret teollisuuspaikkakunnat Forssa ja Varkaus sijoittuivat luonteeltaan teollisuusyhdyskunnan ja kaupungin väliin. Saunomiskäytännössä tämä näkyi siinä, että työntekijät ovat käyneet yleisesti paitsi työläisille varatuissa saunoissa, myös paikkakunnalla olleissa yleisissä saunoissa. Tehtaalaiden saunoissa yhteissaunominen loppui Varkaudessa ilmeisesti 1910- ja 1920-lukujen kuluessa,¹¹ ja Forssassa ainakin erään saunan osalta 1910-luvulla¹². Jotkut yleiset saunat toimivat kummallakin paikkakunnalla yhteissaunoina vielä 1930-luvulla, Forssassa jopa vielä sotien jälkeen.¹³

1920-luvulla yhteissaunominen oli edelleen yleisesti käytössä esimerkiksi pohjanlahden pohjoisosan puunjalostustyöntekijöiden parissa.¹⁴ Vaikka yhteissaunominen jatkuikin, oli 1920-luvulla yhteisvuorojen rinnalla usein jo erillisiä vuoroja. Esimerkiksi Äänekoskella oli sellutehtaalaisille 2 saunaa, joista vanhempi, Hiskinmäen sauna, toimi yhteissaunana 1930-luvun loppuun,¹⁵ kun taas 1920-luvun jälkipuolella tehdyssä Pukkimäen saunassa oli omat osastonsa miehille ja naisille.¹⁶ Suolahdella taas oli perjantain naisten sekä lauantain miesten vuoron lisäksi viikon puolivälissä sekavuoro¹⁷ ja Lieksassa sahalaiset naiset saunoivat lauantaina aamupäivällä ja miehet iltapäivällä, jonka jälkeen oli yhteinen vuoro.¹⁸ Myös Pieksämäellä kerrotaan konepajan työläisillä olleen vielä 1920-luvulla sekavuoroja erillisten vuorojen ohessa.¹⁹

Vuoden 1930 jälkeenkin yhteissaunominen jatkui niin teollistuneen eteläisen Suomen länsi- kuin itäosassa. Monen Itä-Suomen pienen teollisuusyhdyskunnan kohdalta ei ole tarkkaa tietoa siitä milloin yhteissaunominen loppui, mutta ilmeisesti 1920-luvulla yhteissaunominen oli vielä käytössä.²⁰ Simpeleellä yhteissaunomisesta kerrotaan luovutun 1920-luvun lopulla, kun tehtaalle toiminnan laajennettua tuli uutta väkeä.²¹ Outokummun kaivoskylässä yhteissaunominen oli työväen ainoana saunomismuotona 1930-luvun puoliväliin, jolloin miehille ja naisille tehtiin erilliset osastot.²² Varsin myöhään syntyneissä teollisuusyhdyskunnissakin esiintyi yhteissaunomista

miesten ja naisten vuorojen ohessa. Suonenjoen Iisveden 1920-luvulla syntyneen sahateollisuuskeskuksen työntekijöillä oli sekavuorot käytössä vielä 1940-luvun jälkipuolella²³ ja 1940-luvun lopulla tunnettiin sekavuorot myös Tohmajärvellä olleessa tehdasyhteisössä, joka oli syntynyt sotien jälkeen jatkamaan luovutetulle alueelle jääneen tehtaan toimintaa.²⁴

Länsi-Suomessa tunnettiin sekavuorot erillisten vuorojen rinnalla muun muassa Loimaan kettinkitehtaan työntekijöiden keskuudessa vielä 1930-luvun puolivälissä.²⁵ Euran Kauttuan paperitehtaalaiset saunoivat yleisesti yhdessä 1940-luvun alkuun. Tällöin karjalaisten siirtolaisten tulo aiheutti siirtymiseen pelkästään erillisiin vuoroihin, jotka oli kyllä tunnettu jo aiemminkin.²⁶ Tammelassa taas kerrotaan siirtolaisten tulon aiheuttaneen sahalla siirtymisen yhteissaunomisesta perhekohtaiseen saunomiseen.²⁷ Ainakin vielä 1940-luvun alkupuolella myös Hämeenlinnassa²⁸ ja Lahdessa²⁹ oli yhteissaunominen käytössä joissain tehtaiden saunoissa. Porin Pihlavassa konepajan työntekijät perheineen saunoivat yhdessä vuonna 1945³⁰ ja myös Janakkalan Tervakoskella kerrotaan yhteissaunomisen loppuneen vasta sotien jälkeen.³¹ Myöhäisin yhteissaunomistieto koskee Helsingin maalaiskunnassa ollutta koelaitosta, jossa perheitten yhteissaunomisesta siirryttiin erillisiin miesten ja naisten vuoroihin vasta 1950-luvun jälkipuolella.³²

Yhteissaunoissa on käynyt kaikkialla vain työväkeä. Virkai-

lijoilla ja työnjohtajilla on ollut omat vuoronsa tai saunansa, joissa on saunottu perheittäin tai sukupuolet erikseen.³³

6.2. Saunominen

Teollisuusyhdyskunnat joissa yhteissaunomista kuvataan ovat erilaisia niin teollisuudenalan, koon kuin historiallisen taustansa suhteen. Lähes kaikista vastauksista, joissa saunomisesta ja yhteisöstä tarkemmin kerrotaan, käy kuitenkin ilmi että kyseessä olivat "face to face" yhteisöt, joissa asukkaat tunsivat toisensa. Tällaisessa yhteisössä työntekijän ja hänen perheensä asema yhdyskunnan sosiaalisessa kentässä määräytyi työntekijän työtehtävien, asunnon ja palkkauksen perusteella, joista kaikki olivat tietoisia.³⁴ Yhteissaunoissa käynyt työväki on ollut kuitenkin sosiaalisesti varsin homogeenista, eivätkä työasemasta johtuvat erot näy saunomisessa, sillä yhdessäkään vastauksessa ei ole viitteitä siitä, että saunojat olisivat eronneet toisistaan työaseman aiheuttaman statuksen johdosta. Saunomista käsitellään nyt sellaisena kun se on ilmennyt 1910-1930 -luvulla, jota aikaa suurin osa lähdemateriaalista koskee.

Saunan lämmityksen hoitivat usein saunojat itse,³⁵ mutta melko yleistä oli myös että teollisuuslaitosten saunoissa oli saunanhoitaja, jolloin tämä keräsi kävijöiltä pienen maksun.³⁶ Saunat olivat uloslämpiviä. Niissä oli yleensä pukuhuoneet, joskus eri sukupuolille omansakin, mutta peseytyminen tapahtui yleensä saunassa.³⁷ Monet työväen saunomiselle tyypilliset piirteet tulevat ilmi seuraavissa

lyhyissä kuvauksissa, jotka pohjautuvat nuoruuden saunomis-
kokemuksiin:

Sauna oli suuri ja siinä oli monta perhettä yhtä aikaa. Löylyhuoneessa olivat lauteet vastapäisillä seinillä ja suuri kiuas oli ovensuussa ikäänkuin erottamassa huoneen kahteen osaan. Naiset ja lapset olivat ovesta tultaessa vasemman puolisilla lauteilla, miehet ja pojat oikean puolisilla. Pukuhuoneet olivat miehille ja naisille omat. Niistä tultiin saunaan alasti. Aikuiset ihmiset pistivät alavartalonsa piilotettavat paikat vihdan suojaan ja pikkupojat kouransilmään. Tytöt suojasivat salattavansa kainosti käsillään. Saunassa oli saunottaja, joka oli aina naisihminen ja hänellä oli hiestä märkä pitkä liinainen paita yllään. Hän hoiti löylyn lyömisen. Miehet taisivat oikein uhitellen katsoa, kuka kuumimmat löylyt kestää...Minusta yhteissaunassakin oli niin mukava tunnelma, että varmaan sielläkin saunan tavoille oppineet kasvoivat saunan ystäviksi.³⁸(Oulunsalo, 1920-luku, sauhateollisuus. Miehillä ja naisilla omat pesuhuoneet)

Pukuhuone oli yhteinen. Saunassa miehet ja isot pojat istuivat vasemmalla puolella ja oikealla naiset, lapset ja pikkupojat. Saunaan mentiin alasti pesuvati ja saippua mukana. Omia pesuastioita ei ollut. Miehet panivat vastan alaruumiinsa peitoksi. Minä en muista yhtään että siellä olisi kiinnitetty huomiota siihen, että ihmiset olivat eri sukupuolta. Jokainen kylpi, peseytyi ja meni pois. Keskustelu saunan puolella oli aika vähäistä. Ähkeminen vain kuului lauteelta kuumuudesta, joskus naurunremakka, kun joku ajettiin kovalla kuumuudella pois lauteilta. "Tarvihtevan valta on lauteilla" sanottiin. Se tarkoitti, jotta löylyä sai ottaa niin paljon kuin pää ja nahka sietää.³⁹(Äänekoski, 1920-luvun loppu - 1930-luku, puunjalostusteollisuus)

Jos pukuhuone oli yhteinen, suoritettiin riisuminen kasvot kohti seinää seisten ja vaatteet ripustettiin

naulakoihin.⁴⁰ Saunaan siirryttäessä sukuelimiä peiteltiin yleensä vihdalla, joka kuului useimmiten aikuisten saunavarusteisiin, vaikka kaikki eivät sillä välttämättä edes vihtoneet.⁴¹ Vaikka miehet ja naiset istuivat usein omilla lauteillaan,⁴² ei harvinaista ollut sekään, että erityisiä miesten ja naisten puolia ei ollut.⁴³ Saunassa saattoi olla ahdasta. Sinne tuli lisää ja lähti ihmisiä. Osa peseytyi lattialla, osa otti löylyä lauteilla, lapset alempana ja aikuiset ylälauteilla.⁴⁴ Vain harvoin on saunojia ollut saunassa palvelemissa saunottajia.⁴⁵ Miehet kilvoittelivat usein löylynkestokyvyllään⁴⁶ ja joskus joku vanhempi nainenkin innostui mukaan kilpailuun.⁴⁷ Erityisen harrasta tunnelmaa ei saunomiseen liittynyt, ja ainakin myöhäisimmissä yhteissaunoissa saatettiin toisen sukupuolen edustajia humoristisilla jutuilla joskus kiusoitellakin⁴⁸.

Uudet tulokkaat, jotka eivät olleet yhteissaunontaan tottuneet, eivät tavasta alkuun usein pitäneet.⁴⁹ Myös nuoret naiset ja murrosikäiset tytöt saattoivat ujostella yhteissaunomista ja pyrkiä saunomaan silloin kun saunassa oli mahdollisimman vähän muita saunojia.⁵⁰ Erillisten vuorojen käyttöönottoon yhteissaunonnan rinnalle oli varmaankin syynä juuri kasvanut yhteissaunontaan tyytymättömien määrä.

Vain joskus on yhteissaunoina toimineissa yhtiöitten saunoissa voinut käydä myös ulkopuolista väkeä,⁵¹ mutta ainakin myöhemmässä vaiheessa 1920- ja 1930-luvuilla tämä on ollut hyvin harvinaista.⁵² Yhteissaunominen säilyi yleensä pisimpään juuri kiinteissä yhteisöissä, joissa

kaikki tunsivat toisensa. Varhemmin yhteissaunomista esiintyi varmastikin myös sellaisissa teollisuusyhteisöissä, joissa työväestön vaihtuvuus esimerkiksi vuodenaikojen mukaan oli suurta.

Yhteissaunomisesta kerrotaan luovutun joillain paikkakunnilla, kun toiminnan laajentamisen vuoksi tehtaalle on tullut uutta väkeä.⁵³ Syynä on tällöin ollut varmaankin osaltaan paitsi se, että uudet työntekijät eivät olleet tottuneet yhteissaunontaan, myös se, että vanhat työntekijätkin ovat vierastaneet yhteissaunomista uusien tulokkaiden kanssa. Vaikka tehdasyhteisöt ovat saunomistapaa määrätessään varmasti jossain määrin myötäilleet työläisten toiveita, saattoivat työläiset harmitella myös sekavuorojen lopettamista tehtaan saunassa. Yhteissaunomista pidettiin käytännöllisenä lasten pesun kannalta⁵⁴ ja lauantaisin, jolloin työvuoron päätteeksi molemmat sukupuolet pääsivät nopeasti saunan kautta viikonlopun viettoon,⁵⁵ sillä vain harvoin oli yhteissaunonnan loppuessa miehille ja naisille tehty omia saunaosastoja. Ainakin vapaaehtoisesti sekavuoroissa käyneet pitivät yhteissaunomista luonnollisena tapana, jota voitiin sen loppumisen jälkeen myönteisessä mielessä muistellakin⁵⁶. Varsin monet yhteissaunontaan tottuneet myös kertovat saunomisesta yhteissaunoissa hieman romanttiseen sävyyn, korostaen sitä kuinka nautittavaa ja luonnollista saunominen tällöin oli.⁵⁷

LÄHDEVIITTEET

1. Talve 1990, 338-339.
2. Vertaa: Suomen historian kartasto 1959, kartat 56 ja 55.

3. TYKL 661/Degerman s. 2; TYKL 663/Rantanen s. 33; TYKL 664/Suominen s. 179.
4. TYKL 570/Laurila, Tuominen s. 23.
5. TYKL 666/Andersin s. 8, Karppinen s. 36.
6. TYKL 920/Puhakka s. 50.
7. TYKL 889/Mahonen s. 79, Torvinen.
8. TYKL 566/Kuusisto s. 70-71; TYKL 567/Kivioja s. 65-66.
9. TYKL 778/Liinamaa s. 55.
10. TYKL 660/Fredriksson s. 17, Heinonen s. 31, Mikkola s. 67.
11. TYKL 667/Kaukonen s. 194, Keinänen s. 64, Kinnunen s. 79.
12. Viksgergin vanha sauna, 9.
13. Forssa: Leimu 1983, 79; MV:K38/357, 413; TYKL:T58/Rantala. Varkaus: TYKL 667/Myllys s. 117, TYKL:T58/Lehtonen.
14. MV:K38/82; TYKL:T58/Myllyoja; TYKL 839/Kenakkala s. 4.
15. MV:K38/46, 293; TYKL 950/Foudila s. 8.
16. TYKL 951/Hämäläinen s. 38, Kautto s. 55.
17. TYKL 949/Saarinen s. 51-52, Sell s. 83, Vacklin s. 108.
18. TYKL 889/Horttanainen s. 126, Ikonen s. 141-142, Kolehmainen s. 153.
19. TYKL:T58/Hietala.
20. MV:K38/457, 753; TYKL:T58/Kortelainen.
21. MV:K38/23.
22. MV:K38/109, 665; TYKL:T58/Karttunen.
23. MV, Hajatietoja...
24. TYKL:T58/Lötjönen.
25. MV:K38/850.
26. TYKL:T58/Aurala, Esko; TYKL 932/Katavisto s. 54, Tuominen s. 71.
27. MV:K38/610.
28. MV:K38/388.
29. MV:K38/477.
30. MV:K38/672.
31. TYKL:T58/Kainulainen.
32. TYKL:T58/Pesu.
33. Esim. MV:K38/426; TYKL:T58/Esko, Pääkkönen; TYKL 950/Rasi.
34. Talve 1983, 2-3.
35. Esim. MV:K38/46; TYKL:T58/Karttunen; TYKL 569/Siukola s. 112.
36. TYKL:T58/Lötjönen, TYKL 666/Andersin s. 8; TYKL 932/Tuominen s. 37. Esim. MV:K38/46, 293; TYKL:T58/Pääkkönen.
38. TYKL:T58/Myllyoja.
39. TYKL:T58/Pääkkönen.
40. MV:K38/46, 106.
41. Esim. MV:K38/46, 82, 109.
42. MV:K38/46, 426; TYKL:58/Kortelainen.

43. MV:K38/109; TYKL:T58/Karttunen; TYKL 932/Fleming s. 7.
44. MV:K38/46, 109; TYKL 569/Siukola.
45. Tästä vain kaksi mainintaa: TYKL:T58/Mylllyoja; TYKL 932/Tuominen.
46. TYKL:T58/Mylllyoja, Pääkkönen.
47. MV:K38/109.
48. MV:K38/672; TYKL:T58/Pesu.
49. MV:K38/672; TYKL:T58/Karttunen; TYKL 640/Nyqvist s. 106.
50. MV:K38/82, 850; TYKL:T58/Kala.
51. MV:K38/293; TYKL 666/Andersin s. 8.
52. Äänekoskella puunjalostusyhtiön Hiskinmäen saunassa kävi ympäristön tehtaalaisten lisäksi myös näiden tuttuja, mutta kaikkien saunojien mainitaan olleen tuttuja toisilleen: MV:K38/46, 293.
53. MV:K38/23, 93; TYKL 950/Rasi s 41.
54. MV:K38/293; TYKL:T58/Aurala.
55. TYKL:T58/Lötjönen; TYKL 889/Ikonen s. 141-142; TYKL 920/Puhakka s. 50.
56. MV:K38/293, 569.
57. Esim. MV:K38/46, 293; TYKL:T58/Mylllyoja.

7. PERINTEINEN YHTEISSAUNOMINEN KAUPUNGEISSA

7.1. Yhteissaunomisen esiintyminen

Yleisten saunojen määrä kasvoi kaupungeissa voimakkaasti 1800-luvun jälkipuolella.¹ Tähän oli syynä paitsi se, että pihasaunat palovaarallisina kiellettiin, myös se, että lisääntyvä teollisuustyöväestö tarvitsi yleisiä saunoja. Yleisiä saunoja käytti 1800-luvun jälki- ja 1900-luvun alkupuolella niin työväestö kuin alempi keskiluokka. Ylemmän keskiluokan ja yläluokan edustajat suosivat 1800-luvulla muodikasta kylpyläkulttuuria ja peseytyivät paljolti omissa kylpyammeissaan.² Ainakin 1900-luvulla ovat saunajat yhteissaunoina toimineissa yleisissä saunoissa olleet varsin selvästi työväkeä. Alempaan keskiluokkaan

lukeutuvat vastaajat (esimerkiksi virkailija- ja työnjohtajaperheet) ovat käyneet saunoissa joissa on voinut varata perhevuo-roja, tai joissa miehet ja naiset ovat saunoneet erikseen.³

1900-luvun alussa on yhteissaunominen ollut vielä yleisesti käytössä Länsi-Suomen kaupungeissa, esimerkiksi Oulussa⁴, Raahessa⁵, Kokkolassa⁶, Porissa⁷, Raumalla⁸, Tampereella⁹, Hämeenlinnassa¹⁰, Turussa¹¹ ja Helsingissä¹². Itä-Suomesta on yhteissaunomisesta saatu vähän tietoja. Vastausten vähyys selittyy varmasti osaksi sillä, että Itä-Suomessa kaupunkeja on ollut vähemmän ja ne ovat olleet enimmäkseen pienikokoisia. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että yhteissaunominen on ollut Itä-Suomen kaupungeissa ainakin 1900-luvun alussa jonkin verran vähäisempää kuin länsisuomalaisten kaupunkien saunoissa. Luotettavasti tätä ei voi kuitenkaan todentaa, sillä aineistossa on varsin vähän tietoja myös perhesaunomisesta ja sukupuolten erillisestä saunomisesta Itä-Suomen kaupungeissa. Tuntematonta ei yhteissaunominen ole Itä-Suomessakaan missään nimessä ollut. Iisalmessa oli yleisiä yhteissaunoja 1910- ja 1920-lukujen vaihteessa¹³ ja samoihin aikoihin myös eräässä Viipurin saunassa kerrotaan olleen yhteisen löylyhuoneen.¹⁴ Joensuussakin yhteissaunomista oli 1900-luvun alussa ilmeisesti yleisissä saunoissa¹⁵ ja noin vuoteen 1920 ainakin tehtaan saunassa, jota myös muut saivat käyttää.¹⁶ Varkauden teollisuuspaikkakunnalla yhteissaunominen oli vielä 1930-luvullakin käytössä joissain yleisissä saunoissa.¹⁷

Tampereella yhteissaunominen alkoi selvästi vähetä 1910-luvun jälkipuoliskolla,¹⁸ ja ilmeisesti muissakin kaupungeissa ainakin Länsi-Suomessa sukupuolten erillinen saunominen alkoi yleistyä juuri näihin aikoihin.¹⁹ Tampereella kiellettiin yhteissaunominen yleisissä saunoissa poliisijärjestyksellä vuonna 1922.²⁰ Muissa kaupungeissa ei tällaisiin toimiin yhteissaunomisen lopettamiseksi ole ilmeisesti juurikaan turvaututtu. Kiellosta huolimatta toimivat jotkut harvat saunat Tampereellakin yhteissaunoina vielä vuosia kiellon jälkeen.²¹ Monissa muissa kaupungeissa yhteissaunominen oli 1920-luvulla ilmeisesti kuitenkin Tamperetta yleisempää. Esimerkiksi Turussa toimivat 1920-luvulla monet saunat yhteissaunoina,²² ja eräässä saunassa saunottiin yhdessä vielä 1939.²³ Porissakin yhteissaunoja oli 1920-luvulla ilmeisesti vielä melko yleisesti²⁴ ja Kristiinankaupungissa yhteissaunomisen kerrotaan olleen vielä 1920-luvulla aivan luonnollisen asian.²⁵ Helsingissä oli yhteissaunonta tunnettua joissain saunoissa vielä 1920-luvun jälkipuolella²⁶ ja Raahessa oli yhteissaunoina toimivia yleisiä saunoja vielä 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa.²⁷ 1930-luvulla yhteissaunominen yleisissä saunoissa on ollut jo harvinaista ja monien kaupunkien osalta varmasti jo kokonaan loppunutkin. Vielä myöhemminkin yhteissaunomista on kuitenkin voinut olla joissain hyvin harvoissa yksittäisissä saunoissa, sillä ainakin Forssassa kerrotaan erään pienen yleisen saunan toimineen yhteissaunana vielä 1950-luvun alussa²⁸.

7.2. Saunominen

Saunomista kuvataan tässä sellaisena kuin se ilmeni Länsi-Suomessa 1910- ja 1920-luvuilla, jota aikaa suurin osa lähdemateriaalista koskee. Tämä on ollut jo yhteissaunomisen väistymisen aikaa, jolloin "kansansaunoihinkin" alettiin tehdä sukupuolille erilliset puolet. Yleiset saunat sijaitsivat joko monikerroksisten asuinrakennusten pohjakerroksissa tai erillisissä kivirakenteisissa rakennuksissa.²⁹ 1910- ja 1920-luvulla tehtyihin uusiin saunoihin tehtiin varmasti jo lähes poikkeuksetta erilliset miesten ja naisten puolet. Vanhoissa saunoissa olivat sekä sauna- että pukuhuonetilat yhteiset, eikä erillistä pesuhuonetta useinkaan ollut. Kun tiloja alettiin jakaa, erotettiin yleensä ensimmäiseksi pukuhuonetilat verholla tai lauta-aidalla. Naisten puolelle jouduttiin kuitenkin usein kulkemaan miesten tilan kautta ja löylyhuoneeseenkin johti ovi vain jommalta kummalta puolelta.³⁰ Saunanpitäjä, joka keräsi saunamaksut ja myi virvokkeita, istui joissain saunoissa miesten pukuhuoneessa. Aivan vuosisadan alussa sisältyi Tamperelaisissa saunoissa saunamaksuun "jauhokalja", jota sai vapaasti ottaa pukuhuoneen nurkassa olleesta saavista.³¹ Vaatteet pyrittiin jättämään penkeille tai ripustamaan seinäkoukkuihin niin, etteivät ne olisi kosketuksissa ainakaan jonkun epäsiistin saunojan vaatteisiin, jotta niistä ei tarttuisi syöpäläisiä.³²

Joissain saunoissa oli kookas betoninen lavo, joka oli usein varsin hämärä, mutta pesutilat olivat paremmin

valaistut.³³ Naiset ja miehet saattoivat istua eri puolilla saunaa, ja joskus heillä oli myös omat lavolle johtavat portaansa.³⁴ Joskus kerrotaan vain yksinäisten miesten ja naisten istuneen toisistaan erillään, perheiden ollessa lauteilla tai lavolla toistensa vieressä.³⁵ Peseytyessäkin - joko löylyhuoneen lattialla tai erillisessä pesuhuoneessa - oli usein jonkinlaista puolijakoa, naisten ja lasten ollessa enemmän toisella ja miesten toisella puolella tilaa. Kovin tarkka ei puolijako useinkaan kuitenkaan ollut.³⁶ Kun saunassa oli betoninen lavo, oli tämä yleensä niin korkea että peseytymistilat olivat osittain sen alla.³⁷ Pesuvesi saatiin yleensä pesutilassa olleesta betonisesta lämminvesialtaasta.³⁸ Vaikka lapset olivatkin saunassa useimmiten enemmän äitinsä hoidossa, osallistuivat jotkut miehetkin lasten pesuun.³⁹

Niin pukuhuoneessa kuin saunassa oli joskus varsin tiivis tunnelma, sillä saunanpitäjät päästivät sisälle runsaastikin saunojia. Osa saunojista otti löylyä ja vihtoi lauteilla, osa peseytyi ja pesi lapsiaan. Saunassa oli luonnollisesti meteliä, kun pesuastiat kolisivat ja lapset saattoivat pestessä itkeskellä. Kovaäänistä keskustelua ei yhteissaunoissa ilmeisesti kuitenkaan suuremmin harjoitettu.⁴⁰ Saunottaja heitti yleensä löylyt ja piti tarvittaessa myös järjestystä yllä. Joskus hän on voinut toimia erillisestä maksusta myös pesijänä.⁴¹ Pesupalvelu oli yhteissaunoissa ilmeisesti harvinaisempaa kuin erillisillä puolilla varustetuissa saunoissa.⁴² Tiettyinä päivinä kuukaudessa saunassa saattoi saada myös kupparin palveluksia, mutta normaalia saunomista kyseisessä saunassa

pyrittiin näinä päivinä välttämään.⁴³

Kaupunkien yleisissä saunoissakin sukuelimiä peiteltiin kuljettaessa vihdalla tai käsillä.⁴⁴ Naiset saattoivat kietoa myös pyyhkeen ympärilleen kun joutuivat kulkemaan miesten pukuhuoneen läpi saunan puolelle.⁴⁵ Vaikka yhteissaunontaan olikin totuttu eikä sitä suuremmin aristeltu, kertovat monet vastaajat siitä että he eivät yhteissaunomisesta erityisesti pitäneet. Yhteissaunominen tunnuttiinkin käsittävän tässä erillisen saunomisen yleistymisvaiheessa usein olosuhteista johtuvaksi välttämättömyydeksi.⁴⁶ Teollisuusyhteisöissä asenteet yhteissaunomista kohtaan olivat myönteisempiä (huomioimatta yhteissaunontaan tottumattomia uusia tulokkaita). Ero selittyy varmasti osaksi sillä, että teollisuusyhteisöissä yhteissaunominen oli työntekijöiden mielissä varmaankin usein ainoa mahdollinen saunomismuoto, eikä sille osattu ajatellakaan vaihtoehtoa, ja kun käytössä olivat sekä sekavuorot että erilliset vuorot, saattoivat yhteissaunomista kaihtavat yleensä helposti käyttää erillisiä vuoroja. Kaupungeissa taas saunojat olivat tietoisia uusista, paremmin varustelluista ja sukupuolille erilliset puolet tarjoavista saunoista, jollaiseksi myös asuinpaikan lähellä sijainneen saunan voitiin toivoa muuttuvan. Vaikka kaupunkien yleisissä saunoissakin osa asiakkaista oli toisilleen ainakin ulkonäöltä tuttuja, oli suuri osa saunojista myös toisilleen täysin vieraita. Sosiaalinen kontrolli saattoi näin olla kaupunkisaunoissa vähäisempää. Esimerkiksi muualta kaupunkiin tilapäisesti töihin tulleiden miesten ilmestymisen yhteissaunoihin suurena joukkona kerrotaan vaikuttaneen kielteisesti yhteissaunojen

yleiseen ilmapiiriin.⁴⁷ Miehet olivat kaupunkisaunoissa ehkä useammin hieman maistaneita ja heidän juttunsa olivat toisinaan rivoja, mikä häiritsi ainakin murrosikäisiä tyttöjä ja nuoria naisia.⁴⁸ Joskus saattoi jonkun humalaisen miehen taholta tapahtua jopa jonkin asteista seksuaalista ahdistelua, jonka saunottaja kyllä huomattaessaan lopetti.⁴⁹

Vanhojen saunojen jakaminen erillisiin miesten ja naisten puoliin johtui varmasti paljolti asiakkaiden vaatimuksista, sillä ainakin monet nuoret, erityisesti naispuoliset, kävivät mieluummin erillisillä osastoilla varustetuissa saunoissa.⁵⁰ Erilliseen saunomiseen siirtymisessä on kerrottu olleen joskus huonojakin puolia: miehet alkoivat ottaa saunamatkoille mukaan viinaa, saunajutut tulivat rivoiksi ja ennen kaikkea tirkistely naisten puolelle alkoi.⁵¹ Tirkistelyyn olikin hyvät mahdollisuudet, kun vanhoja tiloja jaettiin. Esimerkiksi pesutilan keskellä ollut lämminvesiallas saattoi jäädä jaossa keskelle ja näköyhteys sen yli säilyä.⁵² Väliseinään voitiin jättää myös saunottajaa varten oviaukko, jonka märkä suojaverho heilui puolelta toiselle ja saattoi liimautua seinään kiinni.⁵³ Jotta löyly leviäisi tasaisesti molemmille puolille, piti väliseinä lisäksi jättää ylhäältä avoimeksi tai tehdä siihen aukkoja.⁵⁴

LÄHDEVIITTEET

1. Helamaa 1991, 20-21.
2. Tommila 1982, 7-8; Paulaharju 1965, 31.
3. Esim. MV:K13/107; TYKL:T58/Rantala.
4. MV:K13/123.

5. MV:K38/362, 607.
6. MV:K38/274, 279.
7. TYKL 777/Rosendahl s. 10, Haapakka, s. 133.
8. MV:K13/107.
9. TYSH, Väistö 1984, 18.
10. Salokannel 1964, 136.
11. MV:K13/356; TYKL:T58/Ratu.
12. Vainio 1987, 161.
13. MV:K38/406.
14. TYKL:T58/Kansikas.
15. MV:K13/33.
16. TYKL 666/Andersin s. 8.
17. TYKL:T58/Lehtonen; TYKL 667/Myllys s. 117.
18. TYSH, Väistö 1984, 38.
19. Ks. Esim. TYKL 658/Haapakka; TYKL 777/Rosendahl; TYKL 786/Rannikko.
20. TYSH, Väistö 1984, 38.
21. MV:K38/583; TYKL 687/Murtovaara; TYSH, Väistö 1984, 39.
22. MV:K38/59; TYKL:T58/Ratu, Vuorinen.
23. MV:K38/496; Matias Aho (valmistelee lisensiaattityötä Turun yleisistä saunoista), henkilökohtainen tiedonanto tekijälle.
24. MV:K38/433.
25. Vuorela 1983, 383.
26. MV:K13/64; TYKL:T58/Uomala.
27. MV:K38/111, 607.
28. MV:K38/413.
29. Teivas 1989, 21; Vainio 1987, 161.
30. TYSH, Väistö 1984, 33; MV:K38/59, 362.
31. HYKL, Louhivaara 1979, 13.
32. HYKL. Louhivaara 1979, 7.
33. Teivas 1989, 23.
34. HYKL, Louhivaara 1979, 9; TYKL:T58/Hakala, Uomala.
34. MV:K38/279.
36. Varto 1958, 64; MV:K38/362, 621.
37. HYKL, Louhivaara 1979, 9.
38. Teivas 1989, 24; MV:K38/59.
39. MV:K38/59, 362.
40. Ks. esim. MV:K38/279, 413; TYKL:T58/Hakala.
41. Tästä vain kaksi mainintaa: MV:K38/433; TYKL:T58/Vuorinen.
42. Vrt. TYKL, Pietikäinen 1991, 8.
43. HYKL, Louhivaara 1979, 15.
44. HYKL, Louhivaara 1979, 23; MV:K38/59, 433.
45. HYKL, Louhivaara 1979, 23.
46. Ks. esim. MV:K38/433, 607; TYKL:T58/Lehtisalo-Herranen.
47. HYKL, Louhivaara 1979, 32.
48. MV:K38/111; TYKL:T58/Rantala.

49. TYKL:T58/Rantala, Lehtisalo-Herranen; TYSH, Väistö 1984, 35.
50. Esim. MV:K38/607; TYKL:T58/Lehtisalo-Herranen, Uomala.
51. HYKL, Louhivaara 1979, 23.
52. Teivas 1989, 24; MV:K38/59.
53. HYKL, Louhivaara 1979, 23; MV:K38/453; TYKL:T58/Peltonen.
54. Teivas 1979, 23.

8. UUSI YHTEISSAUNOMINEN

Uuden yhteissaunomisenkin osalta päälähdeaineiston muodostavat postikyselyvastaukset. Vastaaajien keski-ikästä johtuen on uudesta yhteissaunomisesta saatu tietoa pääosin melko iäkkäiden ihmisten näkökulmasta. Vaikka lähdemateriaalissa onkin puutteita, voidaan täältä pohjalta selvittää pääpiirteet siitä, millaista uusi yhteissaunominen on.

Uuden yhteissaunomisen esiintyminen voidaan erotella selkeästi kolmeen päämuotoon. Ensimmäisenä muotona käsitellään läheisten tuttava- tai sukulaisperheiden yhteissaunomista. Kun saunojat ovat sukulaisia, ovat nämä yleensä sisarusten perheitä.¹ Tällainen saunominen tapahtuu tavallisesti kyläilyn yhteydessä kesämökkien ja omakotitalojen saunoissa. Saunojat voivat olla nuoria pareja tai iäkkäitäkin, mutta keskenään saunovat pariskunnat edustavat aina suunnilleen samaa ikäluokkaa.² Jos perheissä on alle murrosikäisiä lapsia, ovat nämäkin usein mukana saunassa.³

Tämän tyyppinen yhteissaunominen on yleistynyt ilmeisesti

1960- ja 1970-luvuilla⁴, ja usein tutut pariskunnat ovat jatkaneet keskinäistä saunomistaan vuosikymmeniä.⁵ Varsin usein saunojina on vain kaksi pariskuntaa tai perhettä, mutta harvinaista ei ole sekään että saunojia on kerralla useammastakin sukulais- tai tuttavaperheestä.⁶ Huittisissa muodostivat 1950-luvun alkupuolella uuden omakotialueen neljä naapuruserhettä jopa "saunapiirin". Perheet joilla oli lähinnä pieniä lapsia kävivät varsin säännöllisesti aina jonkun saunassa erityisesti yhteisten talkootöiden jälkeen. Kun lapset alkoivat varttua, siirryttiin kuitenkin yhteissaunomisesta joko naisten ja miesten vuoroihin tai perheiden perättäiseen saunomiseen.⁷ Tämän "saunapiirin" syntymiseen ovat kyllä voineet olla vaikuttamassa myös vanhasta yhteissaunomisesta periytyvät vaikutteet, sillä perinteinen yhteissaunominenhan jatkui eteläisessä Satakunnassa yleisenä varsin pitkään.

Alkoholin käyttöä ei tämän tyyppiseen yhteissaunontaan kerrota liittyvän kuin korkeintaan saunaoluiden verran.⁸ Käyttäytymien yhteissaunassa vastaajat toteavat useimmiten olevan vastaavanlaista kuin saunottaessa nais- ja miesporukoissa.⁹ Kesämökkien rantasaunoissa saunottaessa saunomiseen liittyy luonnollisesti myös uimaan meno, jolloin vartaloa voidaan peittää pyyheliinalla, vaikka peittely saunassa ei yleensä olekaan tapana.¹⁰ Varsin yleisesti ovat rantasaunoissa eri sukupuolet yhdessä saunassa uimapukuihin pukeutuneena uinnin välissä lämmiteltäessä,¹¹ mutta tällöinhän ei ole kyse varsinaisesta yhteissaunomisesta.

Uuden yhteissaunomisen toisena pääkokonaisuutena käsitellään erilaisissa illanvietoissa tapahtuvaa aikuisten yhteissaunomista, jollaista vastausten perusteella on esiintynyt lähinnä 1960-luvun jälkipuolelta alkaen¹². Näihin yhteissaunomisiin liittyy usein se, että ollaan "juhlatuulella", eli alkoholin vaikutuksen alaisena.¹³ Kotona ja kesämökeillä tapahtuvien illanviettojen lisäksi¹⁴ ovat tyypillisiä erilaisissa kurssi- ja kokoustilanteissa tapahtuvat saunomiset,¹⁵ joissa voidaan joskus kyllä yhteissaunoa myös ilman että alkoholia ainakaan merkittävästi nautitaan.¹⁶

Usein yhteissaunaan menoon innostutaan illanvieton kuluessa ja erään vastaajan mukaan on varsin yleistä, että tätä ennen saunassa on jo käyty nais- ja miesporukoissa¹⁷. Yhteissaunominen toimii siis alkoholin estoista vapauttamille ihmisille illanvieton toiminnallisena ohjelmanumerona, jossa on usein selvästi myös jonkinlaista eroottista latausta, vaikka tähän ei seksiä vastaajien mukaan liitykään¹⁸. Kuten eräs vastaaja kertoo, saattaa yhteissaunomisinnostus johtaa joskus koomisiinkin tilanteisiin, kun esimerkiksi lähes 20 ihmistä alkoholin siivittämänä intoutuu menemään yhtäaikaan yksityiskodin pieneen saunaan.¹⁹

Saunojat ovat yleensä nuoria tai keski-ikäisiä aikuisia.²⁰ Hankolaisten saunomista tutkineen Marketta Wallin mukaan on tyypillistä, että kun nuorten kotihipoissa saunotaan, menevät tytöt ja pojat yleensä saunaan erikseen, mutta kun ikää on kertynyt runsaat parikymmentä vuotta, voidaan

saunaan mennä myös yhdessä isolla porukalla.²¹ Tämän tyyppiseen yhteissaunontaan liittyvänä anekdoottina mainittakoon vielä kahdelta vastaajalta saadut tiedot suomalaisten ja ulkomaisten nuorten aikuisten yhteissaunomisesta 1970-luvulla. Suomalaiset tutustuttivat tällöin ulkomaiset vierasryhmänsä suomalaiseen saunaan rantasaunoissa tapahtuneella yhteissaunomisella ja tähän liittyvällä uimisella, mikä tilanteita sivusta seuranneiden vastaajien mukaan oli hauskaa niin suomalaisten kuin ulkomaalaisten mielestä.²²

Uuden yhteissaunomisen kolmantena muotona on yleisissä saunoissa tapahtuva yhteissaunominen. Yleisiin saunoihin yhteissaunominen on alkanut palata uudestaan 1980-luvun jälkipuolella. Yleisimmin yhteissaunominen on käytössä monien ympäri maata sijaitsevien uusien kylpylöiden ja hotellien turkkilaisissa höyrysaunoissa.²³ Joissain kylpylöissä yhteissaunominen on käytössä myös suomalaistyyppisissä saunoissa²⁴ ja jotkut kylpylät ja hotellit tarjoavat mahdollisuuden yhteissaunoa myös suomalaisessa savusaunassa.²⁵

Saunatiloissa on sukupuolille varattu omat pukeutumis- sekä peseytymisosastonsa ja usein yhteissaunan lisäksi on mahdollista saunoa myös vain jommallekummalle sukupuolelle varatuissa saunoissa. Yhteissaunaan johtaa usein näin naisten ja miesten puolelta omat ovensa, mikä vaikuttaa varmasti siihen, että naiset istuvat usein enemmän toisella ja miehet toisella puolella saunaa.²⁶ Kuitenkin ainakin Sotkamon Katinkullassa on miehillä ja naisilla myös yhteinen pesuhuonetila, mistä johtaa vain yksi ovi kuhunkin

saunaan, joista osa on suomalaisia ja osa höyrystaunoja.²⁷

Näkyvyys saunassa on yleensä rajoittunut, sillä höyrystaunoissa höyry on usein hyvin sakeaa²⁸ ja savusaunoissa valaistus varsin hämärä.²⁹ Uimapukuja ei saunoissa käytetä ja niiden käyttö on usein selvästi kielletty saunatilojen seinillä olevilla ohjeilla.³⁰ Vaikka näkyvyys saunassa olisikin heikko, pitävät monet saunassa kulkiessaan laudeliina sukuelinten suojana.³¹ Jos saunaan mennään naisille ja miehille yhteisinä olevien tilojen kautta, kulkevat ainakin monet naiset kietoutuneena pyyhkeeseen, jonka jättävät saunan oven ulkopuolelle.³²

Saunojat ovat kylpylöiden ja hotellien saunoissa usein hyvin monen ikäisiä aikuisia,³³ mutta lapsia ei yhteissaunoihin yleensä viedä.³⁴ Monet vastaajat, jotka eivät ole yhteissaunontaan aiemmin tottuneet ja tutustuvat tähän kylpylöiden ja hotellien saunoissa, kertovat usein että ensimmäisellä tai ensimmäisillä kerroilla he olivat varautuneita ja jännittyneitä. Kun yhteissaunontaan on totuttu ja todettu, että käyttäytyminen saunassa on asiallista, on saunominen tuntunut varsin luonnolliselta.³⁵ Yhteissaunaan menon voidaan myös kertoa olevan helpompaa silloin, kun saunassa on vieraita ihmisiä, mutta ei tuttuja oman perheen ulkopuolisia vastakkaisen sukupuolen edustajia, joiden läsnäolon saunassa voidaan todeta olevan kiusallisempaa kuin tuntemattomien.³⁶ Yhteissaunominen yleisissä saunoissa rajoittuu ainakin toistaiseksi lähinnä kylpylöihin ja hotelleihin, mutta on käytäntönä myös ainakin Helsingin Töölön urheilutalon höyrystaunassa. Tästä

saunasta ei monien naisiasiakkaiden kerrota pitävän, sillä enemmistö saunojista on miehiä ja osa heistä häiritsee naisia tirkistelyllä tai tulemalla "kyhnäämään" aivan nais-saunojan viereen.³⁷

Vaikka uuden yhteissaunomisen yleisyydestä ei aineiston perusteella voida luoda tarkkaa kuvaa, voidaan todeta että säännöllisenä tapana yhteissaunominen on vain pienellä osalla ihmisiä. Monilla on yhteissaunomisesta vain satunnaisia, esimerkiksi illanviettoihin tai kylpyläkäynteihin liittyviä kokemuksia ja ilmeisesti varsin suuri on se osuus ihmisiä, joilla ei ole yhteissaunomisesta minkäänlaisia omakohtaisia kokemuksia. Uuden yhteissaunomisen esiintymisessä ei ole nähtävissä selviä alueellisia eroja, ja kaikista uuden yhteissaunomisen muodoista on myös saatu tietoja niin maaseudulla³⁸ kuin kaupungeissa asuvilta³⁹. Uuden yhteissaunomisen yleisyyttä ei aineiston perusteella voida myöskään määritellä sosiaaliluokittain, vaan yhteissaunomisen voi todeta tältä kannalta olevan tunnettua ilmeisen laajasti koko väestön piirissä, vaikka yhteissaunomista harjoittaakin kuitenkin siis vain osa ihmisistä.

Muutamalla uudesta yhteissaunomisestaan kertovalla on myös nuoruudessa saatuja kokemuksia perinteisestä yhteissaunomistavasta.⁴⁰ Näiden vastausten perusteella ei voida sanoa mitään siitä, suhtautuvatko vanhaan yhteissaunomistaan tottuneet myöhemmin muita myönteisemmin yhteissaunomiseen. Vastauksissaan nämä ihmiset eivät ole kytkeneet vanhoja ja uusia yhteissaunomiskokemuksiaan mitenkään toisiinsa, vaan kertovat niistä erillisinä ilmiöinä. Uusien ja vanhojen yhteissaunomiskokemusten välissä on myös aina

ollut ajanjakso, jona kertojat eivät ole yhteissaunomista harjoittaneet. Kun uuden yhteissaunomisen ei voida muutenkaan havaita jatkavan vanhaa yhteissaunomistraditiota, voidaan uuden yhteissaunomisen todeta olevan vanhasta yhteissaunomistavasta erillisen ilmiön.

LÄHDEVIITTEET

1. Esim. MV:K38/365, 775, 808.
2. Esim. MV:K38/306, 706, 775.
3. MV:K38/113, 391, 808, 816.
4. Ks. esim. MV:K38/113, 706, 775.
5. Esim. MV:K38/299, 460, 775.
6. MV:K38/113, 259, 299, 306.
7. MV:K38/391.
8. Esim. MV:K38/113, 259, 808.
9. Esim. MV:K38/808, 460, 816.
10. Esim. MV:K38/112, 259, 775.
11. Esim. MV:K38/185, 338, 483.
12. Ks. esim. MV:K38/350, 597, 807, 808.
13. Esim. MV:K38/238, 660, 805.
14. Esim. MV:K38/319, 660, 807.
15. Esim. MV:K38/31, 350, 805.
16. MV:K38/597, 808.
17. MV:K38/805.
18. Esim. MV:K38/319, 350, 805, 807.
19. MV:K38/350.
20. Esim. MV:K38/357, 807, 808, 839.
21. Wall 1993, 20.
22. MV:K38/281, 337.
23. MV:K38/55(Imatran kylpylä), 238(Nurmeksen Sotka), 267(Sotkamon Katinkulta), 300(Ikaalisten kylpylä), 537(Kittilän Levihotelli), 597(Naantalin kylpylä), 820(Oulun Eeden).
24. Ainakin Sotkamon Katikullassa: MV:K38/267 ja tekijän kokemus.
25. MV:K38/135(Ikaalisten kylpylä), 267(Sotkamon katinkulta). Kuopion Rauhalahdesta tekijän kokemus.
26. Soinin 1993 ja tekijän kokemukset.
27. MV:K38/267 ja tekijän kokemus.
28. Esim. MV:K38/300, 537, 820.
29. MV:K38/135, 267.

30. MV:K38/135 ja tekijän kokemukset.
31. MV:K38/55, 267 ja tekijän kokemukset.
32. MV:K38/267 ja tekijän kokemukset.
33. MV:K38/238 ja tekijän kokemukset.
34. Yksikään vastaaja ei mainitse, että saunassa olisi ollut myös lapsia.
35. Esim. MV:K38/55, 267, 597, 820.
36. MV:K38/721, ks. myös 135; Tästä kylpylöiden yhteissau-noissa käyneet ovat antaneet tekijälle keskusteluissa myös suullisia tietoja.
37. Soininen 1993.
38. Esim. MV:K38/113, 706, 820.
39. Esim. MV:K38/135, 805, 808.
40. MV:K38/418, 460, 611, 643, 706, 805.

9. YHTEISSAUNOMINEN KULTTUURIN MUUTOKSEN OSANA

9.1. Perinteinen yhteissaunominen maaseudulla

1900-luvun alussa on yhteissaunomistapa maaseudulla ollut siis Länsi-Suomessa paikoin yleisesti käytössä, mutta Itä-Suomessa yhteissaunominen on ollut varsin harvinaista. Länsi-Suomessa yhteissaunominen on ollut tällöin jo selvästi väistynyt ilmiö, joka on ollut aiemmin yleisemmin käytössä. Myös Itä-Suomen osalta on selvää, että yhteissaunominen on ollut vielä 1800-luvulla paljon yleisempää. Yhteissaunomisen aiempaa yleisyyttä Itä-Suomessa tukee myös se, että yhteissaunominen oli käytäntönä Ruotsin Värmlannin suomalaisasutuksen piirissä,¹ mikä osoittaa varsin varmasti yhteissaunomisen olleen savolaisten keskuudessa käytössä 1500-1600 -luvulla.² Kun yhteissaunomisen esiintymisestä

saatujen tietojen lisäksi huomioidaan se, että suhtautuminen alastomuuteen oli varhemmin sisäänlämpiävien asuntojen aikaan yleisesti kainostelematonta niin Suomessa kuin muualla Euroopassa,³ voidaan melkoisella varmuudella todeta, että yhteissaunominen on ollut aiemmin tunnettua koko maassa. Tällä perusteella voidaan myös olettaa, että yhteissaunominen itämerensuomalaisessa kulttuurissa on käytäntönä yhtä vanha kuin saunominen yleensäkin.

Länsi-Suomessa on voinut saunoa yhdessä koko kyläkunnan väki, vaikka 1900-luvun alkuun mennessä tämä olikin jo tullut melko harvinaiseksi. Itä-Suomen osalta ei tällaisesta saunomisesta ole kerrottu kuin yhdessä vastauksessa.⁴ On kuitenkin hyvin mahdollista että tätä on Itä-Suomessakin esiintynyt aiemmin yleisempänä. Ainakin Värmlannin savolaisasutuksen piirissä useiden tilojen yhteinen saunominen oli tunnettua vielä 1800-luvun alussa, kuten Gottlund kuvaa:

Iltaisin koko kylän väki, eli viiden, kuuden talon asukkaat, kokoontui samaan saunaan kylpemään. Vaikka seisoin saunan ovella, he eivät piitanneet siitä lainkaan; kaikki: eukot ja ukot, miehet ja tytöt, kävivät alastomina ulkona. Heillä oli vain vihta jalkojen välissä. Kyläläiset juoksivat saunan lähellä olevalle kaivolle ja ammensivat kylmää vettä päälle.⁵

Ainakin jo 1900-luvun alussa yhteissaunottiin niin Länsi- kuin Itä-Suomessa yleensä yhden tilan väen kesken. Suuremmilla tiloilla isäntäväki saunoi kuitenkin erillään palkollisista ja pisimpään yhteissaunominen säilyi suurimmilla kartanotyyppisillä tiloilla, joiden väensaunoissa yhteissaunottiin vielä 1950-luvullakin.

1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä olosuhteet maaseudulla alkoivat muuttua muun muassa uusjaon luoman innovaatioalttiuden ja uusien makrotasoisten tiedon levittämiskanavien, esimerkiksi lehdistön, koululaitoksen ja maatalousjärjestöjen kautta.⁶ Kansaa opastettiin esimerkiksi ottamaan käyttöön tehokkaampia maatalousmenetelmiä, mutta valistettiin myös omaksumaan "oikeaoppisia" elämäntapoja. Tässä työssä ei ole voitu selvittää tarkemmin sitä, missä laajuudessa kansaa on valistettu luopumaan yhteissaunomisesta. Ainakin jossain määrin on yhteissaunomisen lopettaminenkin ollut kohteena kansalle suunnatussa valistuksessa. Punkalaitumella kertoo eräs vastaaja kirkkoherran vastustaneen saarnoissaan yhteissaunomista 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, millä ei kuitenkaan todeta olleen suurta vaikutusta ainakaan suurtilojen työväen yhteissaunomiseen.⁷ Sekä "lääkäreille että kansalle" suunnatussa Suomen Terveystieteiden lehdessä lääkäri Kondrad Relander käsittelee vuonna 1892 yhteissaunomista suomalaisesta saunomisesta kertovassa artikkelissaan seuraavasti:

Yleinen tapa, että miehet ja naiset yhtäaikaan kylpevät saunassa, on siveyden kannalta lakkautettava ja toivottavaa olisi, että kansan omasta toimesta asia otettaisiin puheeksi joko kuntakokouksissa tahi isäntä-yhdistyksissä, joita jo löytyy Suomessa useissa kunnissa, ja että niissä päätettäisiin jättää tämä huono tapa ja vastustaa sitä kaikilla mahdollisilla keinoin.⁸

Yhteissaunomista käsitellään myös suomen kodeille tarkoite-

tussa tietokirjassa vuodelta 1908:

Vanhat Suomalaiset pitivät saunaa pyhänä paikkana, johon eivät soveltuneet irstaiset menot, eivät kiroukset, eivätkä rivot laulut. Tapana olikin, että koko perhe kylpi yhtäaikaa, miehet ja naiset yhdessä. Eikä siitä entisaikoina lienee kovin suurta siveellistä haittaa ollutkaan. Jos joku saunassa vain laski suustaan pienenkin sadatuksen, sai hän kohta kuulla: "vieläpä saunassakin kehtaat kiroilla". Mutta nykyaikoina jo saunassakin ilveilläään ja pidetään irstaista pakinaa, vieläpä lastenkin kuullen. Olisi siis jo aika käsissä kaikkialla järjestää miesten ja naisten kylpeminen eri ajoiksi.⁹

Tieto yhteissaunonnan ja tähän liittyvän sukupuolten keskinäisen alastomuuden moraalittomuudesta levisi kansan keskuuteen varmaankin varsin laajasti tämäntyyppisen tietoisien propagandan johdosta, mutta ainakin porvaristolta esikuvia saaneiden varakkaampien talonpoikien keskuuteen on tieto tällaisista normeista voinut välittyä hyvinkin myös muuten kuin varsinaisen propagandan kautta.

Myös ihmisten liikkuvuus vaikutti yhteissaunomisen häviämiseen. Joskus mainitaan yhteissaunomisen loppuneen tilalla yhteissaunontaan tottumattoman uuden emännän tulon myötä.¹⁰ Erityisesti vieraita ihmisiä tuli tiloille toisen maailmansodan aikoihin. Yhteissaunominen saattoi loppua kaupungista maataloustöihin tulleiden kaupunkilaisten¹¹ ja ehkä myös karjalaisten siirtolaisten myötä. Vaikka karjalaiset pyrkivätkin itse erilliseen saunomiseen, ei aineistossa kuitenkaan ole varmoja tietoja siitä, että juuri siir-

tolaisten tulo olisi aiheuttanut maaseudulla yhteissaunomisesta luopumista. Ihmisten liikkuminenkin, esimerkiksi myös uusien palvelijoiden tulo tiloille, levitti osaltaan kuitenkin ainakin tietoutta siitä näkemyksestä, että yhteissaunominen voidaan käsittää myös kielteisenä tapana. Erilliseen saunomiseen siirtymisen tarkempaa kulkua ei työssä ole mahdollista seurata esimerkiksi pitäjätasolla. Kuten yleensäkin, on naapureiden, erityisesti yhteisössä arvovaltaa nauttivien mielipidejohtajien esimerkillä ollut varmasti suuri vaikutus mikrotasolla myös erilliseen saunomiseen siirtymisessä.¹² Alueilla, joilla yhteissaunomisesta 1900-luvun alkukymmenillä oli jo paljolti, mutta ei kokonaan luovuttu, kerrotaan saunomiskäytännön olleen usein talokohtaisen asian, mutta ainakin Itä- ja Keski-Suomessa kerrotaan 1920- ja 1930-luvuilla olleen myös kyläkohtaisia eroja.¹³

Sukupuolten keskinäistä alastomuutta moraalittomana pitävä normisto levisi sosiaalisesti ylhäältä alas. Keski-Euroopassa alkoi häveliäisyys ylempien luokkien keskuudessa lisääntyä renessanssin myötä.¹⁴ Suomessa käsitykset sukupuolten keskinäisen alastomuuden sopimattomuudesta levisivät selvästi ylempien luokkien suunnalta maaseudun rahvaan pariin. Kun talonpoikaisoloissa alettiin yhteissaunomista jo pitää *vanhanaikaisena*¹⁵, *takapajuisena*¹⁶ tai *alkeellisten*¹⁷ tapana, se jatkui usein vielä suurimpien tilojen työväen parissa.

Osaltaan yhteissaunomisen ilmenemisen muutoksiin olivat vaikuttamassa monenlaiset muutokset sosiaalisessa kentässä,

elinkeinoissa ja ympäristössä. Esimerkiksi saunarakennusten koon kasvu Länsi-Suomessa 1700-luvun lopulta alkaen johtui Esko Aaltosen mukaan sekä väestönkasvusta että saunan käyttötarkoitusten lisääntymisestä esimerkiksi maltaiden kuivatuksella. Saunojen koon kasvu taas lisäsi saunan lämmittämisaikaa sekä lämmitykseen tarvittavan puun määrä ja toisaalta mahdollisti suuremman saunojen määrän, mikä on voinut toimia useiden tilojen väen yhteistä saunomista lisäävänä tekijänä.¹⁸ Tällaisesta saunomisesta luopumiseen on taas luonnollisesti vaikuttanut uusjaosta seurannut joidenkin kyläyhteisöjen hajoaminen. On myös huomioitava, että Itä-Suomessa, jossa yhteissaunominen oli harvinaisempaa, olivat myös saunat yleisesti pienempiä kuin Länsi-Suomessa, jolloin koko tilan väki ei olisi varmastikaan aina mahtunut samanaikaisesti saunaan, varsinkaan kun väestönkasvu maaseudulla oli 1800-luvulla suurta.¹⁹ Saunojen mahtuminen saunaan samanaikaisesti ei ole kuitenkaan ollut yhteissaunomisen edellytys, sillä yhteissaunominen saattoi olla tapana myös silloin kun kaikki eivät olleet saunassa samalla kertaa.²⁰

Myös karjatalouden yleistymisen 1870- ja 1880-luvuilta alkaen on esitetty olleen vaikuttamassa yhteissaunomisen vähenemiseen.²¹ Jotkut vastaajat selittävätkin syyn siihen, että miehet saunoivat ennen naisia, olleen siinä, että kun miehet olivat jo valmiita menemään saunaan, naisilla oli tehtävänä vielä navetta- ynnä muita ilta-askareita.²² Erityisesti 1900-luvun alkupuolella muuttui taas niin Itä- kuin Länsi-Suomessa tilayhteisöjen sosiaalinen rakenne merkittävästi. Vuosipalkollisten, sukulaisten, loisten ynnä muiden isäntäperheen ulkopuolisten määrä tiloilla väheni,

jolloin tilan asukkaiksi jäivät usein vain oman perheen jäsenet²³. Ydinperheissäkin saunoi koko perhe yleisesti yhdessä kuitenkin siis vain silloin kun lapset olivat vielä pieniä. Myös saunarakennukset alkoivat uudistua, ja alastomuus saunassa onkin voitu joskus alkaa kokea kiusalliseksi uuden uloslämpivän ja valoisan saunan valmistumisen myötä.²⁴ Yleensä erilliseen saunomiseen siirryttiin kuitenkin jo silloin, kun saunat olivat vielä savusaunoja ja tiloilla oli runsaastikin isäntäperheeseen kuulumatonta väkeä tai esimerkiksi useita ydinperheitä.

Kun suhtautuminen alastomuuteen oli aiemmin yleisesti kainostelematonta, alkoi tilanne lähinnä 1800-luvun kuluessa muuttua.²⁵ Ainakin Värmlannissa pyrittiin jo 1800-luvun alussa saamaan suomalaiset luopumaan tällaisesta kainostelemattomuudesta, "puhumalla säädyllisyydestä, kunniaa ja pahenuksesta".²⁶ On ilmeistä, että kun alastomuutta sukupuolten kesken alettiin muuten vältellä, hyväksyttiin tämä kuitenkin usein vielä saunoessa. Vaikka saunottiinkin yhdessä, alkoivat naiset pukeutua kevyesti jo saunassa ja tämän jälkeen menivät pukeutumaan esimerkiksi kamarin suojiin, kun miehet vielä kulkivat alasti tupaan kuivattelemaan.²⁷ Kun italialainen tutkimusmatkailija Giuseppe Acerbi kuvaa vuonna 1799 sitä, miten Länsi-Suomessa saunottiin, hän toteaa, että naiset ja miehet saunoivat yleisesti yhdessä. Naiset kuitenkin välttelivät alasti oloa valoissassa Acerbin läsnäollessa, mikä kertonee ainakin vierasta kohtaan tunnetusta häveliäisyydestä jo tuolloin.²⁸ 1900-luvun alussa on ainakin nuorten naisten palaaminen saunasta vain pientä vaatenyyttiä häpynsä edessä

pitäen ollut jo hyvin harvinaista.²⁹ Joskus vanhemmat naiset saattoivat palata yhteissaunasta alasti, mutta nuoret pukivat jo saunassa.³⁰

Siihen, että alastomuus saunassa vielä hyväksyttiin, vaikka alastomana esiintyminen muuten oli paheksuttavaa, on ollut vaikuttamassa monia tekijöitä. Saunan hämäryys on varmasti vaikuttanut alastomuuden tuomaa kiusallisuutta vähentävästi. Yhteissaunomista on joskus voitu myös perustella sen tuomalla hyödyllä, koska näin voitiin lyhentää saunomisaikaa ja säästää polttopuita.³¹ Todellisuudessa on säästö ollut ilmeisesti kuitenkin varsin vähäistä, sillä jotta saunominen yleensäkin on ollut mahdollista, on sisäänlämpiävien kiukaiden suuri kivimassa pitänyt joka tapauksessa saada kunnolla lämpimäksi. Huomattavaa säästöä on taas saatu aikaiseksi silloin, kun usean tilan väki on saunonut samassa saunassa. Saunarakennus ja saunominen muodosti myös instituution. Saunaan liittyi erilaisia uskomuksia, jotka edellyttivät noudattamaan tiettyjä tapoja, joilla ilmennettiin saunan pyhyyttä ja saunassa vaikuttavien henkiolentojen kunnioittamista. Yhteissaunomisen voitiin nähdä liittyvän osaltaan tähän oikean saunomistavan kaavaan, mikä saattoi myös vaikuttaa alastomuuden hyväksyntään saunottaessa. On kuitenkin huomattava, että saunomiseen kerrotaan usein liittyneen hiljaisuuden ja hartauden vaatimusten myös silloin kun saunottiin erikseen, ja toisaalta yhteissaunominen jatkui yleisesti suurtilojen työväen saunoissa, joissa saunomiseen ei enää liittynyt saunan pyhyyttä korostavaa pidättyvää käyttäytymistä.

Kun uudet sukupuolten keskinäistä alastomuutta häpeällisenä pitävät moraalikäsitteet alkoivat vaikuttaa, lisääntyi ilmeisesti saunomiseen liittyvän alastomuuden peittely, vaikka yhteissaunomista vielä jatkettiin.³² Silloinkin, kun käytäntönä oli 1900-luvun alkukymmeninä sukupuolten erillinen saunominen, on lähinnä Itä-Suomesta joitain tietoja siitä, että niin miehet kuin naiset tällöinkin peittelivät sukupuolielimensä ja tapa opetettiin jo pienille lapsille.³³ Esimerkiksi Muuruvedellä kuvataan tavan ilmenemistä 1920-luvun jälkipuolella seuraavasti:

Yleensä miehet saunassa kylpiessään pitivät vastaa sukuelintensä suojana tai sitten ne peitettiin käsillä. Kaikki oli hyvin "häveliästä". Kun sitten meille saapui vieraita, meillä riitti ihmettelemistä, kun vieraat eivät peitelleet mitään käsillään, vaan seisoskelivat aivan vapaasti...Mukana oli myös minun ikäiseni poikanen. Kun menimme saunomaan ja sitten löylyn jälkeen ulos vilvoittelemaan, niin tämä kaveri kysyi minulta, että putoaako sinulta munat, jos et käsin pidä niistä kiinni. Samalla kaveri valisti, että ei tuolla suuressa maailmassa niistä pidetä käsin eikä peitellä, sillä jokainenhan sen tietää, että ne siellä kuitenkin ovat paikallaan. Tämän jälkeen minua suorastaan hävetti.³⁴

Tällaisen sukupuolten keskinäiseen saunomiseen liittyvän peittelyn taustaa on vaikea varmuudella osoittaa. Olettamuksena voidaan kuitenkin ajatella, että tämä johtuisi siitä, että peittelemisen vaatimus voitiin yhteissaunomisen aikaan kokea joissain tapauksissa niin voimakkaana, että sitä jatkettiin itsestään selvyytenä myös silloin, kun siirryttiin sukupuolten erilliseen saunomiseen.

Saunominen on ollut maaseutuyhteisössä sosiaalinen

tapahtuma, jolla oli voimakas rituaalinen luonne. Edelswardin mukaan saunomiseen liittyy monia piirteitä, jotka osoittavat siirtymistä pois normaalista sosiaalisesta piiristä rituaaliseen tilaan. Tällaisia ovat alastomuus, käytöksen muutokset, hartaus, pyhyys, tabut, puhdistautuminen, tasa-arvoisuus ja uudelleen syntymisen tunne. Käyttäytymisnormeilla luodaan saunasta tuntu erilaisena ja erikoisena paikkana. Saunomiseen liittyy myös saunomisen pyhyyttä korostava seksuaalittomuus, sillä saunassa kylpijöiden seksuaalisuus häviää. Edelsward onkin sitä mieltä, että alastomuus saunottaessa toimii selvästi enemmän seksuaalisuutta poistavana kuin sitä aiheuttavana tekijänä.³⁵

Erityisesti lauantain ja juhlapyhien aaton saunominen toimii selvästi siirtymäriittinä, jonka kautta arjen työjaksosta siirryttiin rituaalisesti pyhän viettoon.³⁶ Tähän siirtymäriittiin osallistui yhteissaunomisen aikaan yleensä yhdessä työskentelevä yhteisö. Esimerkiksi tiiviissä kyläyhteisöissä talojen yhteistyö oli isonjaon jälkeenkin hyvin voimakasta,³⁷ joten kylän väen yhteinen saunominenkin oli yhteisen työn jälkeen suoritettava yhteinen rituaali, jolla oli varmasti merkittävä yhteisön integraatiota vahvistava vaikutus. Kyläkohtaisen yhteistoiminnan ja samalla varmasti myös useiden tilojen väen yhteisen saunomisen vähenemiseen vaikuttivat muun muassa uusjako sekä kyläkuntien aitausvelvollisuutta vuonna 1864 muuttaneen asetuksen vaikutuksesta seurannut yhteisaitausten loppuminen.³⁸ Sosiaalisten erojen kasvaessa muodostui yhteisen rituaalin ulkopuolelle jättäytymisestä myös keino korostaa omaa herrasväkeen identifioituvaa

statustaan. Isommissa talonpoikaistaloissahan isäntäpari ja suurimmilla kartanotyyppisillä tiloilla koko isäntäperhe saunoi muista erillään. Yhteisen rituaalin yhdistävää vaikutusta on saunomisella ollut varmasti myös sukupuoli-erikseen saunottaessa, mutta samanlainen ei vaikutus ole ollut, sillä tällöin korostui naisten ja miesten lukeutuminen omiin ryhmiinsä³⁹. Erikseen saunottaessa oli esimerkiksi naisilla saunapalvelijan muodossa usein myös selvästi voimakkaampi miehiä palveleva rooli kuin yhdessä saunottaessa.

Kun yhteissaunomisesta oli jo pääsääntöisesti luovuttu, menttiin yhteissaunaan jonkin aikaa kuitenkin vielä varsin yleisesti talkootöiden, erityisesti puinnin jälkeen, jolloin saunojina oli usein monenkin talon väkeä. Yhteissaunomisen ilmeneminen näissä tilanteissa voidaan ymmärtää paremmin, kun käsitetään millaisen vapauttavan ja yhdistävän rituaalisen päätöksen yhteissaunominen pystyi yhteiselle raskaalle talkootyölle antamaan. Jotta yhteissaunaan meno oli mahdollista, piti siihen tässä vaiheessa kuitenkin jo olla selviä käytännöllisiä syitä, joilla yhteissaunomista voitiin perustella. Tällaiseksi mainitaan se, että kun saunottiin yhdessä, pääsivät kaikki nopeasti pesemään pois työn aiheuttaman pölyn ja hien.⁴⁰

Edellä on käsitelty erilaisia elinkeinoissa, sosiaalisessa kentässä ja saunarakennuksessa ilmenneitä muutoksia ja eroja, jotka ovat voineet edesauttaa yhteissaunomistavan käyttöä tai siitä luopumista. Mahdollisuuksien mukaan on tarkasteltu myös sukupuolten erillistä saunomista moraalittomana pitävien arvojen leviämistä ja omaksumista. Näiden tekijöiden ja kansankulttuurin alueellisten

erojen tarkastelun pohjalta lähdetään seuraavaksi analysoimaan yhteissaunomisen erilaiseen alueelliseen esiintymiseen vaikuttaneita syitä.

Lähtökohtana tarkastelussa pidetään, että yhteissaunominen on ollut aikoinaan koko maassa tunnettu käytäntö, mitä - kuten aiemmin todettiin - voidaan pitää varsin selvänä, kun huomioidaan yhteissaunomisen esiintymisestä saadut tiedot ja se seikka, että suhtautuminen alastomuuteen on sisäänlämpiävien asuntojen aikaan ollut yleisesti kainostelematonta. 1900-luvun alkupuolella on yhteissaunominen ollut yleisempää Länsi- kuin Itä-Suomessa. Kartan 1 merkintöjä tarkasteltaessa pitää kuitenkin huomioida se, että vaikka Museoviraston vastaajaverkoston kautta on tiedonantoja saatu varsin tasaisesti useimmista pitäjistä ympäri maata, on pitäjäkoko Itä- ja erityisesti Pohjois-Suomessa suurempi, joten merkinnät ovat siellä tästäkin syystä harvemmassa. Länsi-Suomen sisällä on yhteissaunomisen esiintymisessä nähtävissä voimakkaita alueellisia eroja. Osin nämä erot pohjautuvat yhteissaunomisen erilaiseen esiintymiseen sosiaalisissa kerrostumissa ja selittyvät näin paljolti eri alueiden sosiaalisen rakenteen välisillä eroilla. Keski- ja Etelä-Pohjanmaalla sosiaalinen rakenne ja asutusmuodot ovat olleet kuitenkin varsin samantlaisia, mutta yhteissaunomisen esiintymisessä on näiden välillä ollut jyrkkä ero. Itä-Suomessa ei yhteissaunomisen esiintymisessä ole yhtä voimakkaita alue-eroja.

Lounais-Suomi on ollut keskiajalta 1900-luvulle innovaatio- aluetta ja täällä väestö on ollut heterogeenisinta. Koko Länsi-Suomi on ollut myös vanhaa kyläasutuksen aluetta, jossa kylä on sekä asutusyksikkönä että yhteisönä

vaikuttanut monella tavalla kansankulttuuriin.⁴¹ Itä-Suomessa on kulttuuri ollut yhtenäisempää sekä väestö homogeenisempää kuin lännessä, ja tiivistä kyläasutusta esiintyi lähinnä vain Etelä-Savossa, Etelä-Karjalassa ja Pohjois-Karjalan kaakkoisosassa. Yksinäistalo oli vallitsevana asutusmuotona ennen kaikkea Keski-Suomessa, Pohjois-Savossa ja Kainuussa.⁴² Jäännealueiksi muodostuvat tyypillisesti syrjäiset seudut mutta myös tiheästi asutut alueet, joilla yhteisöllinen perinne on säilynyt usein pitkään.⁴³ Länsi-Suomessa kyläyhteisöllä voidaan sanoa olleen ilmeisesti myös yhteissaunomisen jatkumista tukeva vaikutus, sillä täällähän saunominen oli usein usean talon tai koko kylän väen kesken suoritettava, kyläyhteisön sosi-aalisessa kanssakäynnissä merkittävässä osassa ollut yhteisöllinen käytänte.

Kuten edellä todettiin, voidaan yhtenä erilliseen saunomiseen siirtymiseen vaikuttavana syynä pitää karjatalouden yleistymistä. Karjanhoito ja maitotaloustyöt olivat naisten työtä, ja näiden töiden teon sanottiin olevan syynä siihen, että naiset eivät ehtineet saunaan yhtä aikaisin kuin miehet. Karjatalouden yleistyminen 1870- ja 1880-luvuilla jakoi myös naisten ja miesten työkentän entistä selvemmin toisistaan erilleen.⁴⁴ Koska saunomisella oli yhteisen työn päättävän rituaalin luonne, on naisten ja miesten töiden eriytyminen varmaankin jo sinänsä vaikuttanut saunomiskäytäntöä eriyttävästi ja vahvistanut näin naisten ja miesten töiden erilaisen aikataulun aiheuttamaa vaikutusta. Venäjälle tapahtuneen voinviennin johdosta oli karjatalouden kasvu Itä-Suomessa Länsi-Suomea voimakkaampaa.⁴⁵ Paitsi että karjatalouden kasvu edisti yh-

teissaunomisesta luopumista 1800-luvun lopulla, voidaan karjatalouden olettaa olleen vaikuttamassa siihen, että kun yhteissaunominen Keski-Pohjanmaalla oli jo 1900-luvun alussa tuntematonta aivan maakunnan itäosaa lukuunottamatta, oli tämä Etelä-Pohjanmaalla vielä hyvin yleistä. Keski-Pohjanmaalla karjanhoito oli pääelinkeinona ainakin jo 1500-1600 -luvuilta lähtien, kun taas Etelä-Pohjanmaalla karjanhoidon merkitys säilyi pitkään vähäisenä.⁴⁶ Tällä elinkeinorakenteen erolla oli ilmeisesti selvä vaikutus saunomiskäytännön eroavuuteen, mutta Etelä- ja Keski-Pohjanmaan erottaa myös yleinen kansankulttuurin rajalinja, joten osaltaan on eroon voinut olla vaikuttamassa myös joitain vaikeammin eriteltäviä syitä. Yhtenä vaikuttavana tekijänä voidaan ajatella ainakin Pohjois- ja Keski-Pohjanmaan pientilavaltaisuutta⁴⁷, minkä johdosta tiloilla ei ole useinkaan asunut kuin oman perheen jäseniä.

Taloudellisilla korkea- ja laskusuhdanteilla on myös suuri merkitys kansankulttuurin muutoksessa. Varsinkin, jos joku vauras keskusseutu jää uusissa olosuhteissa syrjään, eletään seudulla entisten perinteiden varassa. Taloudellinen korkeasuhdanne taas parantaa uutuuksien omaksumisen mahdollisuuksia ja vähentää muutosvastarintaa. 1800-luvun jälkipuolella Etelä- ja Keski-Pohjanmaan taloudellinen taantuma johti kulttuurikehityksen merkittävään hidastumiseen,⁴⁸ joka vaikutti varmaankin osaltaan siihen, että yhteissaunominen säilyi Etelä-Pohjanmaalla laajasti käytössä olleena tapana poikkeuksellisen pitkään. Kaakkois-Suomessa 1800-luvun loppu oli taas korkeasuhdanteen aikaa,⁴⁹ mikä on voinut vaikuttaa siihen, että yhteissaunominen hävisi täältä aiemmin kuin Savosta ja

Pohjois-Karjalasta.

Yhteissaunomisesta luopuminen oli siis osa yleistä kulttuurin muutosprosessia. Keskeisenä syynä luopumiseen olivat uudet moraalikäsitteet, mutta luopumista edistivät merkittävästi elinkeinoissa, fyysisessä ympäristössä ja sosiaalisessa kentässä tapahtuneet muutokset. Koska monin paikoin yhteissaunomisesta oli yleisenä tapana luovuttu jo selvästi ennen 1800-luvun loppua, voidaan olettaa, että myös yhteissaunomista sopimattomana pitävä normisto on alkanut levitä kansan pariin jo selvästi aikaisemmin. Jo ennen kansankulttuurin murrosvaiheen alkua noin 1860, tapahtui kansankulttuurissa merkittäviä muutoksia. Ajanjaksolle 1730 - 1860 oli tunnusomaista se, että muutoksia tapahtui ensisijaisesti kansankulttuurin niillä osaluodeilla, jotka olivat ylempien säätyjen vaikutuksille eniten alttiita. Ylhäissäätyisten esimerkkejä, makua ja tyyli-ihanteita pyrittiin seuraamaan, kun taas elinkeinoihin liittyvät muutokset olivat vähäisiä.⁵⁰ Tällöin alkoi varmaankin levitä kansan pariin myös käsitys sukupuolten keskinäisen alastomuuden moraalittomuudesta. Vaikka työssä ei ole ollut mahdollista selvittää, onko tällaista käsitystä tänä aikana levitetty tietoisien propagandan muodossa, voidaan pitää varsin todennäköisenä, että ainakin papisto on pyrkinyt valistamaan kansaa oikeina pitämistään moraalinormeista myös tässä suhteessa. Kaakkois-Suomessa - jossa valistus- ja uudistushaluinen hengen on arvioitu olleen 1800-luvulla erityisen voimakkaan⁵¹ - on sukupuolten keskinäisen alastomuuden moraalittomuudesta varoittava propaganda voinut olla muuta maata merkittävämpää.

Suurempi vaikutus kuin mahdollisella valistuksen eroavuudella on Itä- ja Länsi-Suomen väliseen eroon ollut varmaankin sillä, että yhteissaunomisella oli kyläyhteisöissä suuressa osassa Länsi-Suomea sekä Länsi-Lapissa voimakkaasti institutionaalinen luonne, mikä toimi perinteen jatkuvuutta tukevana tekijänä. Itä-Suomessa ei yhteissaunomisella ollut ainakaan yleisesti tällaista luonnetta, vaan saunomiskäytäntöön suhtauduttiin ilmeisesti paljolti käytännöllisenä kysymyksenä. Kun saunatkin olivat Itä-Suomessa pienempiä, oli sukupuolten erillistä saunomista vaativa normisto helppo omaksua ja luopua kokonaan yhteissaunomisesta, joka ei ollut ehkä aina aiemminkaan ollut käytössä yksinomaisena saunomistapana.

Kun yhteissaunominen Länsi-Suomessa alkoi väistyä laajasti vasta kansankulttuurin suuren murroskauden myötä 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä, voidaan hypoteesina esittää, että Itä-Suomessa vastaava kehitys alkoi selvästi aikaisemmin, viimeistään 1800-luvun alkupuolella. Vaikka Lounais-Suomi oli maan merkittävin innovaatioalue, oli Itä-Suomessa paremmat mahdollisuudet omaksua sukupuolten erillistä saunomista vaativat arvotason uutuudet, joita voitiin mahdollisesti myös valistuksella levittää kansan pariin tarmokkaammin Itä- kuin Länsi-Suomessa. Myös Keski-Pohjanmaalla ja Pohjois-Pohjanmaan eteläosassa aikaisin tapahtunut yhteissaunomisesta luopuminen voidaan selittää sillä, että uudet erillistä saunomista vaativat moraalinormit oli helppo omaksua. Täällä vaikuttavana syynä oli ainakin jo varhain merkittävässä asemassa ollut karjatalous, joka vaikutti luonnostaan saunavuoroja eriyttävästi.

Kun kansankulttuurin murroskaudella (n. 1860 - n. 1960) yhteissaunomisen väistyminen alkoi laajassa mitassa Länsi-Suomessa, jatkui sama kehitys ilmeisesti siis jo pidemmällä olleen Itä-Suomessa. Yhteissaunomisesta luopumiseen vaikuttivat ylempien sosiaaliryhmien parista saatujen uusien normien yhä laajempi omaksuminen ja toisaalta monenlaiset muut erillistä saunomista tukevat tekijät, joita tässä on käsitelty. Lopulta perinteinen yhteissaunomistapa sosiaalisen väistymisen myötä jatkui yleisenä käytäntönä enää suurimpien tilojen työväen parissa niillä Länsi-Suomen alueilla, joilla suurtilat olivat yleisiä. Suurtiloillakin yhteissaunominen loppui kun sukupuolten yhteistä saunomista alettiin maataloustyöväen parissakin yhä laajemmin aristella. Osaltaan tähän vaikutti varmasti myös se, että palkollisten määrä myös suurtiloilla väheni, jolloin saunavuorot oli helpompaa järjestää esimerkiksi perheittäin.

9.2. Perinteinen yhteissaunominen teollisuusyhdyskunnissa ja kaupungeissa

Suomen kaupungeissa on varhemmin arveltu saunotun paljolti samaan tapaan kuin Keski-Euroopassa.⁵² Yhteissaunoina toimineista kaupunkisaunoista ei kuitenkaan ennen 1800-luvun jälkipuolta ole varmoja tietoja. Yleisten saunojen määrä on varhemmin varmastikin ollut varsin vähäinen, sillä kaupungeissakin asukkailla oli yleisesti pihoillaan omat saunansa, kunnes nämä viimeistään 1800-luvun puolivälin jälkeen hävisivät palovaarasta johtuvien kieltojen seurauksena. 1800-luvun jälkipuolella yleisten saunojen määrä kasvoi voimakkaasti, sillä niillä piti korvata aiemmat

pihasaunat ja lisäksi nopeasti kasvava kaupunkien teollisuustyöväestö tarvitsi saunomismahdollisuuden.

Koska teollistuminen perustui paljolti puuhun, perustettiin myös maaseudulle runsaasti teollisuuslaitoksia, joiden ympärille muodostui itsenäisiä teollisuusyhdyskuntia. Aina 1920-luvulle asti maaseudulla oli kutakuinkin yhtä paljon teollisuustyöväestöä kuin kaupungeissa.⁵³ Ainakin jo 1900-luvun alussa on kaupunkien yhteissaunoina toimineissa yleisissä saunoissa käynyt vain työväkeä. Teollisuusyhteisöissäkin oli vain työväelle varattu yhteissaunoina toimivia saunoja, sillä virkailijat ja työnjohtajat saunoivat perheittäin tai sukupuolet erikseen.

Työvoima tuli maaseudun uusiin teollisuuslaitoksiin ja kaupunkeihin enimmäkseen maaseudun maattomien piiristä. Kaupunkeihin muuttaneet teollisuustyöläiset rakensivat taloja kaupunkien laidoille joko kaavoitetulle alueelle tai usein villisti. Työväen asuntotarpeen ratkaisemiseksi rakennettiin myös yksityisten yhtiöitten ja teollisuuslaitosten toimesta taloja joissa oli pieniä työväelle tarkoitettuja asuntoja.⁵⁴ Teollisuusyhdyskunnissa työntekijät asuivat usein työnantajan työläisilleen rakennuttamissa asuntokasarmeissa, mutta 1800-luvun jälkipuolella oli myös varsin yleistä, että työntekijät rakensivat mökkinsä tehtaan maille tai vuokratonteille ilman mitään järjestystä.⁵⁵ Kun teollisuuslaitosten ympärille syntyneissä yhdyskunnissa oli työnantajan toimesta työntekijöille järjestetty usein joitain luontaisetuja, saivat kaupunkien teollisuustyöntekijät työnantajaltaan useammin vain rahapalkan.

Saunomismahdollisuus oli työntekijöille erityisesti pienemmissä teollisuusyhdyskunnissa järjestetty lähes poikkeuksetta yhtiön toimesta. Kaupungeissa työläiset taas käyttivät tyypillisesti yleisiä saunoja.

1800-luvun jälkipuolella ja 1900-luvun alussa agraariyhteiskunnan sosiaalisissa ryhmissä omaksuttuja perinteisiä ratkaisuja ja kokemuksia pystyivät työläiset monilta osin soveltamaan teollisuusyhdyskunnissa, ja myös kaupungeissa maaseutukulttuurin perinteillä oli selvä vaikutus uuden teollisuustyöväen elämässä.⁵⁶ Länsi-Suomessa muuttajat olivat ainakin vielä 1800-luvun lopulla varmasti oppineet yhteissaunomaan yleisesti jo maaseutukulttuurin piirissä tapahtuneessa enkulturaatioprosessissa, eikä teollisuusyhdyskuntien ja yleisten saunojen yhteissaunomiskäytäntöön sopeutumisessa varmastikaan ollut vaikeuksia, toisin kuin uuteen säännölliseen teollisuustyöhön sopeutumisessa⁵⁷. Itä-Suomessa, jossa yhteissaunominen oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa harvinaisempaa, ovat varmasti useammat maaseudulta tulleet uudet työntekijät olleet tottuneet erilliseen saunomiseen. Tällöin yhteissaunominen on ollut selvästi yksi niistä uuteen elämänpiiiriin kuuluvista entuudestaan vieraista piirteistä, joihin tulokkaan on ollut usein vaikea sopeutua. Yhteissaunomisen yleisyyteen myös Itä-Suomen teollisuusyhdyskunnissa on voinut olla vaikuttamassa se, että tehdasyhtiöt eivät ottaneet huomioon monien Itä-Suomalaisten tottumattomuutta yhteissaunontaan, vaan järjestivät saunomisen samoin kuin Länsi-Suomessa. Toisena vaikuttavana tekijänä voidaan pitää sitä, että ainakin alkuvaiheessa on työntekijöitä Itä-Suomen uusiin teollisuuslaitoksiin siirtynyt Länsi-Suomen teollisuuden piiris-

tä,⁵⁸ jossa nämä olivat tottuneet yhteissaunontaan.⁵⁹ Teollisuusyhtiöiden johdolla olikin luonnollisesti vaikutusta siihen, millainen saunomismahdollisuus työläisille tarjottiin. Itäisen Varsinais-Suomen ja läntisen Uudenmaan vanhan ruukkialueen työläiset saunoivat ilmeisesti yleisesti sukupuolet erikseen jo aivan 1900-luvun alussa, kun uusissa teollisuusyhdyskunnissa taas saunottiin yhdessä. Selityksenä tähän voi olla se, että vanhoissa patriarkaalisisissa ruukkiyhteisöissä työnantaja ohjasi monin tavoin työläisten elämää ja saattoi hyvinkin järjestää myös työläisten saunomisen ylempien sosiaaliryhmien siveellisyyksitysten mukaiseksi. Uusissa osakeyhtiömuotoisissa teollisuuslaitoksissa taas yritysten johdon ja työläisten välinen suhde muuttui persoonattomaksi, eikä yhtiöillä ollut kiinnostusta toimia työläisten elämäntavan ohjaajina.⁶⁰ Yhteissaunominen saikin varmaankin jatkua käytäntönä usein niin pitkään kuin työläiset itse olivat siihen tyytyväisiä. Lähdeaineiston perusteella ei voida tarkemmin eritellä sitä, mikä vaikutus erilliseen saunomiseen siirtymisessä on ollut työnantajan ja mikä työläisten taholta tulleilla aloitteilla. Työntekijät saattoivat kyllä harmitellakin, kun työnantaja määräsi miehille ja naisille erilliset saunavuorot. Yhteissaunomisen regressiovaiheessa 1920- ja 1930-luvuilla oli varsin yleisenä ja ilmeisesti työntekijöiden parissa pidettynä käytäntönä, että käytössä olivat sekä erilliset että sekavuorot. Sekavuoro oli yleinen erityisesti lauantaisin, sillä tämä mahdollisti kaikkien halukkaiden pääsyn nopeasti saunan kautta viikonlopun viettoon ja myös lasten pesu oli tällöin helppoa, kun molemmat vanhemmat olivat saunassa samanaikaisesti. Sekavuorojen käytöstäkin luovuttiin aina viimeistään silloin kun yhtiöt rakensivat

uusien saunoja, joihin tehtiin erilliset naisten ja miesten puolet.

Teollisuusyhdyskunnissa yhteissaunominen oli luonteeltaan paljolti samanlaista kuin maaseudulla usean tilan tai suurtilan työväen yhteissaunominen. Ihmiset tunsivat toisensa hyvin ja saunomisessa on myös vastaavanlaista työn päättävän yhteisen rituaalin luonnetta kuin maaseudulla. Yhteissaunominen jatkuikin yleisesti pisimpään sellaisissa teollisuusyhdyskunnissa, joissa työntekijöiden vaihtuvuus oli pientä ja olosuhteet muutenkin säilyivät pitkään ennallaan. Esimerkiksi tuotannon laajentaminen ja tästä johtuva uuden työväen tulo edesauttoi yhteissaunomisesta luopumista.

Kaupunkien yleisissä saunoissa eivät asiakkaat yleensä tunteneet läheisesti kuin pienen osan muista saunojista. Vaikka suuri osa samassa saunassa käyneistä asui usein samalla seudulla, tunnettiin enemmistö muista saunojista kuitenkin yleensä korkeintaan tutun ulkonäön perusteella. Yleisissä saunoissa saunominen oli liiketoimintaa ja täällä henkilökunta piti yllä järjestystä ja hoiti löylyn lyönnin. Saunojat eivät yleensä enää pystyneet kilvoittelemaan löylynkestokyvyllään samalla tavoin kuin maaseudulla ja teollisuusyhdyskunnissa, ja kun järjestyksen pitokin oli siirtynyt paljolti henkilökunnan tehtäväksi ja kun muut saunojat olivat enemmän tai vähemmän vieraita, oli saunojien välinen yhteenkuuluvuus ja myös saunojien keskinäinen sosiaalinen kontrolli vähäisempää. Saunomisella ei ollut enää selvää yhteisen rituaalin luonnetta. Siitä oli tullut enemmänkin kunkin perheen tai muun saunaseurueen henkilökohtainen toimitus, joka suoritettiin ostamalla

saunomismahdollisuus yleisestä saunasta, jossa saunojen kollektiivinen vastuu saunarituaalin suorittamisesta oli siirtynyt paljolti "seremoniamestarina" toimivalle henkilökunnalle.

Näissä uusissa olosuhteissa, joissa saunojen yhteisen rituaalin luonne oli heikentynyt ja keskinäinen sosiaalinen kontrolli löystynyt, alkoi perinteinen yhteissaunomistapa tuntua monien saunojen mielestä huonolta käytännöltä, varsinkin kun sukupuolten keskinäistä alastomuutta siveettömänä pitävä normisto alettiin omaksua yhä voimakkaampana myös työväen piirissä. Yhteissaunominen yleisenä käytäntönä hävisi yleisistä saunoista varsin nopeasti 1910- ja 1920-lukujen kuluessa. Yhteissaunontaan oltiin tässä vaiheessa jo varsin yleisesti tyytymättömiä. Erityisesti yhteissaunomista välttelivät nuoret naiset. Kun kohtuuhintaisia erillisin puolin varustettuja saunoja alkoi tulla kaupunkiin, pakotti tämä muutkin saunat pian erottamaan sukupuolille omat tilansa, sillä erillistä saunomista toivovat asiakkaat siirtyivät helposti käyttämään erillisillä puolilla varustettuja saunoja, vaikka nämä olisivat olleet kauempanakin.⁶¹

9.3. Yhteissaunominen kulttuurin muutoksen ilmentäjänä

Yhteissaunomisen juuret ovat perinteisessä maaseutukulttuurissa, jonka piiristä käytäntö levisi 1800-luvun jälkipuolella muuttoliikkeen mukana kaupunkiin ja teollisuusyhdyskuntiin. Vanhempien teollisuusyhdyskuntien ja vanhemman kaupunkikulttuurin vaikutus uuden työväen-

luokan elämään on ollut vähäistä myös saunatapojen kohdalla. Kuten käsittelyn perusteella on voitu huomata, on yhteissaunomisen häviäminen ollut tiukasti sidoksissa kulttuurin yleiseen muutosprosessiin. Monenlaiset fyysisessä sekä sosiaalisessa ympäristössä tapahtuneet muutokset ja ylempien sosiaaliluokkien parista levinneet moraalikäsitteet ovat toimineet yhteissaunomisen häviämiseen vaikuttavina tekijöinä.

Näiden erilaisten tekijöiden vaikutuksesta tapahtunut yhteissaunomisen häviämisprosessi ilmentääkin näin osaltaan kulttuurissa ja yhteiskunnassa tapahtunutta muutosta. Kokonaisvaltaisesti katsottuna voidaan havaita, että yhteissaunomisesta luopumiseen vaikuttaneet yksittäiset tekijät ovat osa sitä yhtenäistymis- ja yksityistymiskehitystä, johon sisältyy tapojen siviloitus, individualismi ja familismi, jotka olivat porvarillisen kulttuurin piirissä syntyneitä ja vähitellen yhä laajemmin koko kansan keskuuteen levinneitä piirteitä⁶². Yhteissaunomisesta luopuminen tapahtui paljolti käsi kädessä yleisen yksityistymisen kanssa. Tähän porvarilliseen yksityistymiseen liittyi osana tapojen kontrollointi, joka edellytti muun muassa ruumiin ja ruumiintoimintojen kätkemistä. Uudenlaisen itsekontrollin ja sivistyneiden tapojen on todettu syntyneen juuri familismin vaikutuksesta, sillä kun entinen tuttu lähipiiri muuttui perhekeskeiseksi, oli uudessa tilanteessa ihmisten kanssakäynnin helpottamiseksi tarpeen tukahduttaa välitön tunteiden ilmaisu sivistyneiden tapojen taakse.⁶³

Kun maaseudulla varhemmin tila tai koko kylä muodosti työyksikön ja koko tilan väki muun muassa ruokaili yhdessä

ja asui samassa tuvassa, oli luonnollista, että myös saunominen tapahtui yhdessä koko kylän tai ainakin koko tilan väen kesken. Kaupungeissakin elettiin varhemmin usein ydinperhettä laajemmissa talouksissa ja myöskään uuden teollisuustyöväen kohdalla ei esiintynyt voimakasta perhekeskeisyyttä. Esimerkiksi asuminen oli alkuun paljolti yhteisasumista. Työväki myös piti pienissä asunnoissaan varsin yleisesti *kortteerimiehiä* ja naapurien yhteisöllisyys oli voimakasta.⁶⁴

Yhteissaunomisesta luopuminen ilmentää toisaalta lähiyhteisön pienenemistä ja toisaalta yksityistymiseen liittyvää lähiyhteisön sisällekkin ilmaantuvaa uutta yksilöllisyyttä korostavaa normistoa. Kylän väen yhteisen saunomisen loppuminen on selkeästi yhteydessä kylän merkityksen vähenemiseen lähiyhteisönä. Yksittäisillä tiloilla tapahtunut yhteissaunomisesta luopuminenkin ilmentää talonpoikaisoloihinkin vaikutuksensa ulottanutta yhä laajentuvaa yksityistymistä ja tähän liittyvää tapojen siviloittumista. Elämän keskittymiseen perheryhmän ympärille vaikutti luonnollisesti esimerkiksi ydinperheen ulkopuolisen väen vähentyminen tiloilla. Samoihin aikoihin kun yhteissaunomisesta luovuttiin, alkoivat myös yleistyä erilliset keittiöt ja kamarihuoneet,⁶⁵ jotka osoittivat yksityisen ja julkisen elämän rajan syntymistä. Teollisuustyöväen parissakin lisääntyi yhteissaunomisesta luopumisen aikoihin myös yleinen perhekeskeisyys, minkä mahdollisti esimerkiksi asumisolojen väljentyminen pientaloasumisen yleistyessä ja lisääntyvä työajasta selvästi erillään olevan vapaa-ajan määrä⁶⁶. Pisimpään yhteissaunominen jatkui oloissa, joissa oman perheen

ulkopuolisen tutun lähipiirin voimakas yhteisöllisyys jatkui pitkään. Tällaiset olot säilyivät nimenomaisesti maataloustyöväen ja joidenkin teollisuusyhdykskuntien työväen keskuudessa.

Yhteissaunominen ja sen häviämisprosessi ilmentää osaltaan kulttuurin sekä yhteiskunnan muutosta ja tukee tällä tavoin käsitystä, minkä mukaan saunominen on suomalaisessa kulttuurissa keskeinen symboli, jonka kautta voidaan tarkastella laajasti koko kulttuuria. Yhteissaunomisen tarkastelulla voidaan ilmentää nimenomaisesti mainittua yhdenmukaistumis- ja yksityistymiskehitystä.

1900-luvun jälkipuolella ei pelkän yhteissaunomisen seuraamisen kautta enää voida tarkastella laajasti kulttuuria, sillä uudella yhteissaunomisilmiöllä ei ole laajasti levinneen perinteisen tavan luonnetta. Joidenkin sukulais- ja tuttavaperheiden kesken yhteissaunonta esiintyy kuitenkin myös perinteisenä tapana, mutta tässä on kyse uudesta pienryhmäperinteestä, joka ei millään tavoin liity vanhaan yhteissaunomisilmiöön. Saunomiseen sisältyvä yhteisen rituaalin yhdistävä vaikutus toimii tällöinkin kuitenkin selvästi koko saunojien joukkoa lähentävästi, samalla tavoin kuin saunominen perinteisen yhteissaunomisen aikana ennen yksityisyyttä korostavien normien yleistymistä. Uutta yhteissaunomista ja sen leviämistä myös yleisiin saunoihin ei voitane kuitenkaan pitää merkinä perhekeskeisyyden tai yleisen individualismin vähenemisestä. Esimerkiksi yleisissä yhteissaunoissa voidaan saunominen kokea häiritsevämpänä silloin kun mukana on tuttuja vastakkaisen sukupuolen edustajia, kuin silloin jos anonymiteetti toimii yksityisyyden suojana. Uuden yhteissaunomisen voi olettaa

ilmentävän paremminkin sitä, että muodollista käyttäytymistä vaativan normiston otteen ei enää tarvitse olla niin vahvan kuin aiemmin, minkä johdosta yhteissaunominenkin on voitu paremmin hyväksyä ja se on ehkä 1960-luvun jälkipuolelta alkaen on alkanut uudelleen yleistyä. Erityisen helposti erillistä saunomista vaativien, muodollisuutta korostavien normien vaikutuksesta voidaan irtautua alkoholin nauttimisen tuottaman itsekontrollin vähenemisen seurauksena.

LÄHDEVIITTEET

1. Talve 1960, 199.
2. Ks. Valonen 1961, 470.
3. Aaltonen 1953, 163.
4. MV:K38/586.
5. Gottlund 1986, 82.
6. Räsänen 1978, 200-201.
7. MV:K38/180.
8. Relander 1892, 85.
9. ReijoWaara 1908, 57.
10. Aaltonen 1953, 166; MV:K38/762.
11. MV:K38/766.
12. Ks. Storå 1985, 4-5.
13. MV:K13/85; MV:K38/586, 596.
14. Aaltonen 1953, 165.
15. MV:K38/486.
16. MV:K38/350.
17. MV:K38/243.
18. Aaltonen 1953, 160.
19. Aaltonen 1953, 165.
20. Esim. MV:K38/170, 180, 766.
21. Aaltonen 1953, 165.
22. Esim. MV:K13/5, 386, 650.
23. Talve 1990, 384-386.
24. MV:K38/174, 189, 840.
25. Esim. Aaltonen 1953, 163, 165.
26. Gottlund 1985, 253-254.
27. Esim. Aaltonen 1953, 165.
28. Acerbi 1983, 94-95. Acerbi kirjoitti kuvauksen suomalaisten saunomisesta Oulussa, johon hän oli matkannut Turusta lähellä Pohjanlahden rannikkoa kulkenutta reittiä. Vaikka Acerbi kertookin yleisesti suomalaisen rahvaan

saunomisesta, hänen tietämyksensä pohjautuu näin Länsi-Suomessa tehtyihin havaintoihin.

29. Tästä vain yksi maininta: MV:K13/8.
30. MV:K13/184, 293, 417.
31. MV:K38/391, 542, 623.
32. Esim. Aaltonen 1953, 165.
33. MV:K13/454; MV:K38/107, 143, 730; TYKL:T58/Reinikainen.
34. MV:K38/143.
35. Edelsward 1991, 83 js.
36. Ks. Esim. Frykman - Löfgren 1980, 159-163; Leimu 1983, 82-83; Suolahti 1924, 12.
37. Talve 1990, 378.
38. Anttila - Räsänen 1987, 18.
39. Ks. Edelsward 1991, 99-100.
40. Ks. Esim. MV:K38/599, 690, 696, 779.
41. Talve 1972, 199.
42. Talve 1990, 37-38, 401-402.
43. Ks. Valonen 1961, 469.
44. Ks. Haavio-Mannila 1970, 33.
45. Talve 1990, 81.
46. Talve 1990, 81, 400.
47. Talve 1990, 383.
48. Alapuro 1985, 59-60; Talve 1990, 399, 401.
49. Talve 1990, 399, 404.
50. Talve 1990, 379.
51. Talve 1990, 404.
52. Vuorenjuuri 1967, 305-306.
53. Alapuro 1985, 64.
54. Anttila - Räsänen 1987, 46-49.
55. Talve 1990, 346.
56. Karisto ym. 1988, 106-108; Talve 1990, 415.
57. Anttila - Räsänen 1987, 68-69.
58. Leimu 1991.
59. Leimu 1991.
60. Ks. Anttila - Räsänen 1987, 37; Talve 1990, 340.
61. Ks. Esim. HYKL, Lehtovaara 1979, 17; TYKL:T58/Kala, Lehtosalo-Herranen, Uomala.
62. Esim. Karisto ym. 1988, 90 js.
63. Ks. Karisto ym. 1988, 100-101.
64. Talve 1990, 347-348, 350.
65. Talve 1990, 46-50.
66. Anttila - Räsänen 1987, 50.

LÄHTEET

Arkistolähteet:

Helsingin yliopisto, kansatieteen laitos (HYKL)

Louhivaara, Maija 1979. Tämän vuosisadan Tampere-
laisista yhteissaunoista. Proseminariesitelmä.

Museovirasto, kansatieteen toimiston perinnearkisto
(MV:PA), Helsinki

Kysely no 13 (MV:K13), 1966, Henkilökohtainen
puhtaus, siisteys ja kauneudenhoito. Käytetyt
vastaukset liitteessä 5.

Kysely no 38 (MV:K38), 1992, Yhteissaunominen.
Käytetyt vastaukset liitteessä 6.
Hajatietoja Suonenjoen Iisveden
tehdasyhdyskunnasta. Haastatteluja 1969-1970.
Sirkka Husso. (Numeroimaton).

Tampereen yliopisto, Suomen historian laitos (TYSH)

Väistö, Juhana 1984. Tampereen yleiset saunat.
Pro gradu -tutkielma.

Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos/kansatiede
(TYKL)

Tiedustelu no 58 (TYKL:T58), 1990, Miten minut
opetettiin saunomaan? Käytetyt vastaukset liit-
teessä 7.

Pietikäinen, Taina 1991. Sauna yhteisössä -
saunominen sosiaalisen kanssakäymisen muotona.
Proseminariesitelmä.

Siltanen, Mervi 1992. Saunomisjärjestys ja käyt-
täytyminen perhesaunassa 1910-1980 -luvuilla.
Proseminariesitelmä.

No 566. Armi Rosendahl, Suomen kummitehdas OY:n
Nokian tehtaitten entisten työläisten haastat-
teluja. 1967.

Kuusisto, Ingrid s. 1903

No 567. Tuula Koivisto, Suomen kummitehdas OY:n Nokian tehtaitten entisten työläisten haastatteluja. 1967.

Kivioja, Taavetti s. 1888

No 569. Armi Rosendahl, Tampellan Inkeröisten tehtaitten eläkeläisten haastatteluja. 1968.

Siukola, Frans s. 1899

Laurila, Lyydia s. 1888

No 570. Eira Karppinen, Ahlströmin Korkeakosken kartonkitehtaan eläkeläisten haastatteluja. 1968.

Laurila, Oskar s. 1883

Tuominen, Elin s. 1892

No 640. Marja Kopola, Hämeenlinnan verkatehtaan eläkeläisten haastatteluja. 1969.

Nyqvist, Aino s. 1895

No 658. Markku Aukia, Rosenlew-yhtiön Porin konepajan eläkkeellä olevien työntekijöiden haastatteluja. 1970.

Haapakka, Kaarlo s. 1896

No 660. Jukka Luoto, Högforsin tehtaan entisten työläisten haastatteluja, Karkkila. 1970.

Fredriksson, Reino s. 1904

Heinonen, Helmi s. 1905

Mikkola, Oskar s. 1899

No 661. Marja Kopola, Oy Fiskars Ab:n Billnäsin tehtaiden työläisten haastatteluja (Pohja). 1970.

Degerman, Elis s. 1901

No 663. Sinikka Pohjola, Haastatteluja Antskogin teollisuustyöväestön keskuudessa (Pohja). 1970.

Rantanen, Sekla s. 1880

No 664. Marja Kopola, Perniön Teijon, Mathildedalin ja Kirjakkalan työläisten haastatteluja. 1970.

Suominen, Aina s. 1893

No 666. Marja Kopola, Savonlinnan konepajatyöläisten haastatteluja. 1970.

Andersin, Otto s. 1898

Karppinen, Yrjö s. 1905

No 667. Marja Kopola, Ahlström Oy:n Varkauden konepajan työläisten haastatteluja. 1970.

Kaukonen, August	s. 1900
Keinänen, Juho	s. 1901
Kinnunen, Toivo	s. 1902
Myllys, Juhana	s. 1908

No 687. Jarkko Virtamaa, Tamperelaisten konepajojen Oy Tampella Ab ja Kone ja Terä Oy eläkeläisten haastatteluja. 1970.

Murtovaara, Karl	s. 1904
------------------	---------

No 770. Lea Saikko, Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiön Valkeakosken tehtaiden eläkeläisten haastatteluja. 1971.

Hellsten, Esteri	s. 1900
------------------	---------

No 777. Anneli Latvoma, Puuvillatehtaalaisten haastatteluja Porissa. 1972.

Roosendahl, Helga	s. 1902
-------------------	---------

No 778. Marjatta Happonen, G. A. Serlachius Oy Mäntän tehtaiden eläkeläisten haastattelu. 1970.

Liinamaa, Robert	s. 1905
------------------	---------

No 786. Timo Pesonen, Haastatteluja Barker-Littoisten puuvillatehtaan työläisten keskuudessa ajalta 1910 - 1960. 1971. (Käytetyssä haastattelussa kerrotaan saunomisesta Turun yleisissä saunoissa.

Rannikko, Jenny	s. 1894
-----------------	---------

No 839. Anneli Rantala, Oulu Oy:n Nuottasaaren tehtaan ja Pateniemen sahan eläkeläisten haastattelu. 1973.

Kenakkala, Väinö	s. 1910
------------------	---------

No 889. Marjatta Happonen, Rauma Repola Oy, Penttilän saha, Joensuu, Veitsiluoto Osakeyhtiö, Kevätniemen saha, Lieksa. Eläkeläisten haastatteluja. 1974.

Horttanainen, Arvo	s. 1908
Ikonen, Onni	s. 1906
Kolehmainen, Ilma	s. 1910
Mahonen, Aune	s. 1903
Mahonen, Yrjö	s. 1902
Torvinen, Heikki	s. 1903

No 920. Matias Aho, Kansanperinteen keruuta Ab Stockfors Oy:n eläkeläisten keskuudessa Pyhtäällä. 1974.

Puhakka, Ivar s. 1902

No 932. Tuuli Åkerman, Kauttuan paperitehtaan ja Euran paperin (Eura) eläkeläisten haastatteluja kesällä 1972.

Fleming, Väinö s. 1900

Katavisto, Elli s. 1907

Tuominen, Aina s. 1900

No 949. Terttu Pellikka, Rauma-Repola Oy, Suolahden tehtaas. Haastatteluja kesällä 1975.

Saarinen, Veikko s. 1909

Sell, Johannes s. 1909

Vacklin, Lauri s. 1906

No 950. Marjatta Happonen, Metsäliiton Selluloosa Oy, Äänekosken tehtaas. Haastatteluja kesällä 1975.

Foudila, Erkki s. 1910

Rasi, Viljami s. 1898

No 951. Terttu Pellikka, Metsäliiton selluloosa Oy, Äänekosken tehtaas. Haastatteluja kesällä 1975.

Hämäläinen, Aaro s. 1908

Kautto, Heikki s. 1908

Kirjallisuuslähteet:

- Aaland, Mikkel 1978. Sweat. The illustrated history and description of the Finnish Sauna, Russian Bania, Islamic Hammam, Japanese Mushi-buro, Mexican Temescal and American Indian & Eskimo Sweat Lodge. Santa Barbara.
- Aaltonen, Esko 1953. On the Sociology of the Sauna in the Finnish Countryside. Transactions of the Westermarck Society, Vol. II. Åbo.
- Acerbi, Giuseppe 1983. Matka halki Suomen v. 1799. 2.p.Porvoo.
- Alapuro, Risto 1985. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa: Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. 4. p. Juva
- Anttila, Veikko - Räsänen, Matti 1987. Kansankulttuurin murros. Suomen historia 7. Espoo.
- Edelsward, L. M. 1991. Sauna as symbol. Society and Culture in Finland. New York.
- Elmgren, S.G 1858. Beskrifning öfver S:t Mårtens socken. Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen 1857. Helsingfors 1858.
- Fieandt, K. 1932. Sammattilaisista puhtausoloista. Kotiseutu 1932.
- Frykman, Jonas - Löfgren, Orvar 1980. Den kultiverade människan. Lund.
- Gottlund, Kaarle Akseli 1985. Ruotsin suomalaismetsiä sa moilemassa. Päiväkirjaa vuoden 1817 matkalta. Jyväskylä.
- Gottlund, Kaarle Akseli 1986. Värmlannin päiväkirja 1821. Pieksämäki.
- Haavio-Mannila, Elina 1970. Suomalainen nainen ja mies. 2., tarkistettu painos. Porvoo.
- Hakokorpi-Jumppanen, Maria 1991. Saunabibliografia. Julkai

- sija Suomalaisen Saunan Tutkimussäätiö. Loimaa.
- Helamaa, Erkki 1991. Talosauna. Tampere.
- Honko, Lauri 1962. Geisterglaube in Ingermanland I. FF Communications 185. Helsinki.
- Karisto, Antti - Takala, Pentti - Haapola, Ilkka 1988. Elintaso, elämäntapa, sosiaalipolitiikka - suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta. 4., uud. p. Juva.
- Kuusanmäki, Lauri 1954. Elämänmenoa entisaikaan. Porvoo.
- Leimu, Pekka 1983. The Sauna as an Instrument of Socialization. Ethnologia Scandinavica 1983.
- Leimu, Pekka 1991. Continuity and change - the sauna and the saunabath in Finnish folk culture during the years of great transition 1900-1990. (Complete version of the address for the X international sauna congress 7.-8.5.1991, Kyoto, Japan) Julkaisematon.
- Ojajärvi, Aulis 1959. Morsiussauna. Kalevalaseuran vuosikirja 39.
- Paulaharju, Samuli 1932. Härmän aukeilta. Porvoo.
- Paulaharju, Samuli 1965. Wanha Raahe. 2.p. Porvoo.
- Pentikäinen, Juha 1962. Kylpynormit ja saunatapain yliluonnolliset vartijat. Kotiseutu 1962.
- ReijoWaara, Konr. 1908. Suomen kansan lääkitsemistaito ja Suomalainen sauna. Oma maa III. Tietokirja Suomen kodeille. Porvoo.
- Relander, Konrad 1892. Vähäsen kylpemisestä Suomessa. Suomen Terveystoimitus 6/1892.
- Räsänen, Matti 1978. Kulttuuri, sen välittyminen ja muutos eurooppalaisen etnologian näkökulmasta. Suomen antropologi 4/1978.
- Räsänen, Matti 1985. Social order: An analysis of the content and expression systems of food culture. Ethnologia Fennica 1985. Volume 14.

- Sahlberg, Irja 1975. Luostarinmäen taloista ja kodeista. 13. muut. p. Turku.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko (1994). Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen. Käsikirjoitus.
- Salokannel, Akseli 1964. Vanhaa Hämeenlinnaa. Hämeenlinna.
- Siivola, Markku 1992. Lisää löylyä? Tiede 2000 8/1992.
- Soininen, Sami 1993. Yhteissaunan puomi erottaa naiset ja miehet. Helsingin sanomat 13.4.1993.
- Storå, Nils 1985. Agents of change, opinion leaders, and collective innovation-decisions. On the process of modernization in a Finnish peasant community. Etnologia Fennica 14.
- Suolahti, Gunnar 1924. Suomalainen sauna. Historiallinen arkisto XXXII.
- Suomen historian kartasto 1959. Porvoo.
- Suomen kansankulttuurin kartasto 1. Aineellinen kulttuuri. Toim. Toivo Vuorela. Porvoo 1976.
- Talve, Ilmar 1960. Bastu och torkhus i Nordeuropa. Nordiska Museets Handlingar 53. Stockholm.
- Talve, Ilmar 1972. Suomen kulttuurirajoista ja -alueista. Helsinki.
- Talve, Ilmar 1983. Johdannoksi: pieni tehdasyhdyskunta. Pieniä teollisuusyhdyskuntia I. Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, kansatiede. Monisteita 20.
- Talve, Ilmar 1990. Suomen kansankulttuuri. 3., tarkistettu ja täydennetty painos. Mänttä.
- Teivas, Eija 1989. Tamperelainen yleinen sauna. Sauna 4/1989.
- Tommila, Päiviö 1982. Helsinki kylpyläkaupunkina 1830-1850 -luvuilla.

- Vainio, Sinikka 1987. Public Saunas in Helsinki. Teoksessa: Dorf- und stadtkultur. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 198. Helsinki.
- Wall, Marketta 1993. Hangon saunaperinteestä. Löfgrenin löylyistä nykynuorten saunabailuihin. Sauna 3/1993.
- Valonen, Niilo 1961. Kansatieteellisten ilmiöitten ikäämisestä. Suomalainen Suomi 8/1961.
- Varto, Tyko 1958. Lapsuuteni Tampere. Kuvaus Tampereesta 1880-90 -lukuilla. 2. laajennettu painos.
- Viksbergin vanha sauna. (Tuntematon). Yhdyslanka. Oy Finlayson-Forssa Ab:n tehdaslehti 2/1955.
- Virtanen, E.A. 1933. Kuvauksia Kyrönjokivarren kyläyhteiskunnista. Kyrönmaa III. Etelä-Pohjalaisen osakunnan 25-vuotisjulkaisu. Helsinki.
- Virtanen, E.A. 1938. Varsinais-Suomen yhteiskunnallista kansankulttuuria. Varsinais-Suomen historia II,2. Porvoo.
- Vuorela, Toivo 1983. Suomalainen kansankulttuuri. 3. p. Porvoo.
- Vuorenjuuri, Martti 1967. Sauna kautta aikojen. 2.p. Helsinki.

TURUN YLIOPISTO
Kulttuurien tutkimuksen laitos

LAAKSONEN, TAPIO: Yhteissaunominen Suomessa

Pro gradu -tutkielma, 106 s., 15 liites.
Suomalainen ja vertaileva kansatiede
Huhtikuu 1994

Yhteissaunomisen käsitteellä tarkoitetaan samaan ydinperheeseen kuulumattomien naisten ja miesten keskinäistä saunomista. Yhteissaunomisen edellytyksenä katsotaan olevan myös, että saunottaessa ei käytetä uima-asuja, sillä vaikka näkyvänä erona ovat vain pienet suojaavat vaatekappaleet tai niiden puute, on saunomistapahtuman luonteen ero ihmisten käsitteistössä suuri.

Tutkimus on luonteeltaan laadullinen ja tärkeimpänä lähdeaineistona käytetään kolmen kvalitatiivisen postikyselyn vastauksia. Näistä yksi on toteutettu nimenomaisesti tätä työtä ajatellen ja kaksi aiempaa (vuosilta 1966 ja 1990) käsittelevät yleisemmin sauna-aihetta.

Vielä 1900-luvun alussa on yhteissaunominen ollut laajasti käytössä ollut kansanomainen tapa niin maaseudulla, teollisuusyhdyskunnissa kuin kaupunkien yleisissä saunoissa. Tarkastelun päähuomio on tässä perinteisessä yhteissaunomistavassa, joka häviää 1900-luvun puolivälissä, mutta työssä selvitetään pääpiirteet myös siitä, millaista yhteissaunomista on esiintynyt 1900-luvun jälkipuolella.

Tutkimuksessa selvitetään yhteissaunomistavan ulkoiset muodot ja levinneisyys alueellisessa ja sosiaalisessa kentässä. Perinteisen yhteissaunomistavan tarkastelussa on päähuomio 1900-luvun alkupuolella ja tällöin tapahtuneessa tavan häviämiprosessissa, mutta tästä ajasta saatujen tietojen ja joidenkin varhaisempaa aikaa kuvaavien lähteiden perusteella selvitetään myös yhteissaunomisen aiempaa esiintymistä ja "juuria". Yhteissaunomisen esiintymisessä tapahtuneiden muutosten sekä alueellisessa ja sosiaalisessa kentässä ilmenneiden erojen syiden selvittämiseksi tarkkaillaan mahdollisuuksien mukaan muutosprosessin kulkua mikrotasolla, mutta tärkeänä menetelmänä käytetään myös yhteissaunomisilmiön ja kulttuurin kokonaisuuden rinnakkaista vertailua. Tällä tavoin monenlaisten

kulttuurissa ja yhteiskunnassa tapahtuneiden muutosten voidaan osoittaa olleen vaikuttamassa havaittuihin eroihin ja yhteissaunomisen häviämisprosessiin. Kulttuurin kokonaisuutta työssä lähestytään toisaalta myös niin, että tarkastellaan sitä, voidaanko tämän yksittäisen sosiaalisen käytänteen avulla kertoa jotain kulttuurissa ja yhteiskunnassa yleisesti tapahtuneesta muutoksesta. Tarkastelun perusteella voidaan todeta yhteissaunomisen esiintymisessä tapahtuneiden muutosten ilmentävän yleistä yhtenäistymis- ja yksityistymiskehitystä, johon sisältyy mm. tapojen siviloituminen, individualismi ja familismi.

Museovirasto, kansatieteen toimiston perinnearkisto. Kysely no 13 (MV:K13), 1966, Henkilökohtainen puhtaus, siisteys ja kaudenhoito. Käytetyt vastaukset:

<u>vastaajan diaarino.</u>	<u>s.vuosi ja sukup.</u>	<u>kuvattava paikkakunta</u>
2	1899/Mies	Uukuniemi
5	1902/Nainen	Liperi
8	1900/M	Rovaniemen mlk.
14	1926/N	Antrea
19	1891/M	Ylitornio
22	1890/M	Saarijärvi
24	1893/M	Evijärvi
23	1895/M	Sippola
29	1899/N	Sonkajärvi
30	1888/M	Keitele
30	1897/N	Kuortane
33	1883/M	Lapinlahti
37	1893/M	Karstula
40	1887/N	Kokemäki
41	1903/N	Iisalmi
47	1891/M	Iisalmi
51	1906/N	Mouhijärvi
52	1890/M	Pudasjärvi
53	1891/N	Paavola
56	1887/M	Kortesjärvi
63	1901/M	Haukivuori
64	1927/N	Helsinki
70	1913/M	Ruokolahti
71	1892/N	Nivala
73	1901/M	Askainen
74	1886/M	Pielisjärvi
75	1892/M	Liljendal
76	1933/N	Huittinen
80	1894/M	Karstula
81	1910/N	Pello
85	1908/N	Konnevesi
86	1908/M	Kalanti
91	1902/M	Jaakkima
92	1897/N	Ilmajoki
94	1892/M	Kestilä
96	1896/N	Kuortane
98	1885/N	Utajärvi
100	1909/N	Kuopion mlk.
107	1895/N	Rauma
108	1903/M	Kiukainen
111	1896/M	Kalajoki

112	1912/N	Ruskeala	
118	1904/N	Jalasjärvi	
123	1899/N	Alatornio,	Oulu,
Lumijoki			
127	1904/M	Valtimo	
132	1901/M	Karinainen	
135	1896/M	Kiuruvesi	

LIITE 5b

138	1891/M	Korpiselkä	
141	1886/N	Uskela	
143	1902/N	Pihtipudas	
145	1880/M	Pyhäjärvi Ul.	
146	1885/N	Mäntsälä	
148	1890/N	Ii	
149	1902/M	Ikaalinen	
150	1900/M	Juuka	
156	1895/N	Tyrvää	
163	1885/M	Vimpeli	
162	1929/N	Suistamo	
164	1892/N	Tuusula	
169	1915/M	Sakkola	
170	1904/M	Kurikka	
179	1917/M	Jurva	
180	1884/N	Räisälä	
183	1892/N	Pielavesi	
184	1896/N	Nastola	
186	1894/M	Orivesi	
195	1887/N	Pyhäjärvi Vpl.	
209	1898/N	Lapinlahti	
211	?/M	Oravainen	
214	1910/N	Reisjärvi	
215	1904/N	Joutsa	
217	1892/N	Nakkila	
220	1881/N	Paattinen	
222	1902/N	Viipurin mlk.	
225	1903/N	Ilmajoki	
226	1884/N	Reisjärvi	
227	1900/N	Joensuu	
230	1897/M	Asikkala	
234	1912/N	Kiikala	
237	1896/N	Sortavala	
240	1901/N	Lavia	
247	1897/N	Paimio	
249	1913/N	Jepua	
259	1917/M	Nastola	
260	1905/N	Suonenjoki	

262	1908/M	Hirvensalmi
265	1893/M	Kauhajoki
267	1906/N	Kempele
272	1921/N	Säkkijärvi
273	1903/M	Pertteli
276	1915/N	Alajärvi
278	1893/N	Kannus
281	1897/M	Pielavesi
284	1900/N	Pieksämäki
285	1887/M	Ruokolahti
286	1897/M	Valtimo
288	1897/N	Kivennapa
289	1906/N	Sääksmäki
292	1891/M	Tyrvää
293	1912/N	Kalvola
302	1898/M	Uukuniemi

LIITE 5c

304	1913/N	Peräseinäjoki
306	1882/N	Vuoksenranta
312	1893/N	Ruskeala
317	1892/N	Pusula
319	1901/N	Janakkala
320	1911/N	Virrat
321	1893/M	Ruokolahti
324	1904/M	Asikkala
330	1898/M	Teuva
336	1891/M	Ruokolahti
337	1902/N	Hämeenkyrö
341	1900/N	Keuruu
344	1901/M	Lappajärvi
346	1898/M	Jaakkima
349	1906/M	Raisio
350	1901/M	Pietarsaari
351	1917/M	Suistamo
352	1920/N	Laihia
354	1901/N	Kerimäki
356	1890/M	Turku
357	1899/M	Virrat
361	1901/M	Paltamo
362	1898/N	Närpiö
363	1888/M	Vihanti
365	1899/M	Lappajärvi
374	1906/N	Heinjoki
375	1915/N	Juva
386	1917/N	Marttila
389	1890/M	Kitee

401	1898/N	Liperi
402	1908/N	Kivennapa
404	1889/M	Uusikirkko
406	1889/N	Askola
413	1900/N	Pyhäranta
416	1901/N	Kiikoinen
417	1915/N	Karijoki
419	1901/N	Suistamo
421	1895/N	Iitti
422	1900/N	Alavieska
424	1898/N	Pori
431	1910/N	Vimpeli
432	1897/N	Puolanka
437	1911/N	Alahärmä
438	1901/M	Ylistaro
440	1917/N	Muonio
441	1897/N	Kiihtelysvaara
444	1898/M	Sortavala
448	1885/M	Jokioinen
450	1896/N	Kalajoki
454	1894/M	Karttula
456	1906/M	Hausjärvi
461	1900/N	Heinävesi
462	1900/N	Viipuri
466	1916/N	Heinävesi

LIITE 5d

476	1904/N	Leppävirta
478	1892/M	Kustavi
483	1920/N	Pöytyä
488	1912/N	Kuusamo
492	1879/N	Lapinjärvi
499	1894/N	Pusula
504	1886/N	Kokemäki
515	1904/N	Isokyrö
513	1928/N	Nurmijärvi
522	1901/N	Kirvu
529	1897/M	Kerimäki
534	1887/M	Kaukola
538	1929/N	Vieremä
539	1900/M	Alahärmä
551	1897/N	Ruovesi
554	1898/N	Tammela
557	1935/N	Luhanka
563	1884/M	Askainen
564	1895/N	Tyrvää
577	1935/N	Jäppilä

582	1917/N	Jääski
585	1898/N	Jämsä
589	1893/N	Kaavi
590	1903/N	Alavus
592	1905/N	Kitee
602	1916/N	Polvijärvi
605	1912/M	Ruokolahti
608	1902/N	Parkano
610	1897/N	Suonenjoki
611	1926/N	Kuopion mlk.
617	1909/N	Somero
626	1934/M	Kuusamo
638	1911/M	Lapinlahti
650	1912/N	Vuoksenranta
655	1901/N	Joroinen
656	1908/N	Muolaa
666	1885/M	Punkalaidun
668	1916/N	Pieksamäki
673	1884/M	Nousiainen
679	1908/M	Sammatti
684	1907/M	Alavus
686	1901/M	Pietarsaari
696	1902/M	Kittilä
698	1894/M	Purmo
702	1887/M	Lestijärvi
703	1892/M	Soanlahti
707	1885/N	Loppi
713	1926/M	Koskenpää
715	1901/N	Kangasniemi
717	1891/M	Uurainen
719	1889/N	Vehmersalmi
720	1904/N	Luvia
723	1899/M	Viitasaari
724	1891/N	Kuusjoki

LIITE 5e

737	1900/M	Rautavaara
738	1903/M	Kitee
741	1900/N	Kirkkonummi
749	1902/N	Luvia
756	?/N	Kuru
759	1915/N	Nuijamaa

Museovirasto, kansatieteen toimiston perinnearkisto. Kysely no 38 (MV:K38), 1992, Yhteissaunominen. Käytetyt vastaukset:

<u>vastaajan diaarino</u>	<u>s. vuosi ja sukup.</u>	<u>kuvattava paikkakunta</u>
13	1910/Nainen	Sonkajärvi
16	1906/Mies	Pälkäne
23	1908/N	Simpele
31	1927/M	Loimaa/?
33	1920/N	Joensuu
38	1930/M	Tyrvöntö
46	1916/N	Äänekoski
49	1926/N	Punkalaidun
55	1921/N	Imatra
57	1915/M	Vesilahti
59	1910-1/N	Turku
70	?/M	Kaarina
82	1908/M	Alatornio
101	1946/M	Reisjärvi
107	1913/N	Orimattila
109	1924/N	Kuusjärvi
111	1920/N	Raahe
112	1935/M	Puolanka
113	1926/M	?
114	1919/N	Loppi
117	1924/N	Ruovesi
135	1940/N	Oulu
138	1912/M	Kurikka
143	1916/M	Muuruvesi
148	1915/M	Mäntsälä
149	1916/N	Kauhava
157	1909/N	Lapua
162	1918/N	Ristijärvi
164	1918/N	Liperi
170	1924/N	Hämeenkyrö
173	1907/M	Kuhmo
174	1931/N	Ilomantsi
176	1922/N	Mouhijärvi
180	1927/M	Humppila, Punkalaidun
185	1924/N	?
189	1926/N	Miehikkälä
191	1911/N	Virrat
210	1921/N	Lestijärvi
226	1929/N	Kankaanpää
232	1925/N	Porvoon mlk.
237	1924/N	Saarijärvi
238	1941/N	Nurmes
243	1928/N	(Etelä-Pohjanmaa)

247	1931/M	Tottijärvi, Tyrvää
248	1913/M	Liljendal
259	1928/M	Hyrnsalmi
262	1934/N	Soini
267	1929/N	Sotkamo
274	1907/M	Ilmajoki, Kokkola

LIITE 6b

275	1908/M	Kauhava
279	1916/M	Kokkola
281	1918/N	?
282	1911/N	Kiikka
292	1918/N	Heinävesi
293	1909/N	Äänekoski
295	1915/M	Alavus
299	1930/N	Turku (kesähuvilalla)
300	1935/N	Ikaalinen
302	1915/N	Alatornio
306	1926/M	Luvia (kesämökillä)
319	1928/M	?
337	1922/M	?
338	1931/N	?
340	1920/N	Kirvu
350	1929/N	Juuka ym.
357	1912/N	Forssa
362	1916/N	Raahe
363	1922/N	Kurkijoki
365	1919/N	?
368	1924/N	Laitila
369	1918/N	Multia
373	1914/N	Jämijärvi
384	1919/N	Vampula
387	1926/M	Tyrvää
388	1911/N	Hämeenlinna
390	1922/N	Ulvila
391	1937/M	Alastaro, Huittinen
406	1912/M	Iisalmi
413	?/N	Forssa
418	1913/N	Orimattila ym.
422	1920/N	Ilmajoki
426	1924/M	Äänekoski
433	1915/M	Pori
448	1918/M	Vihti
449	1919/M	Janakkala
451	1932/M	Posio
453	1909/M	Tampere
457	1923/N	Hirvensalmi

459	1920/N	Orimattila
460	1926/M	Tohmajärvi ym.
464	1922/M	Parkano
468	1923/M	Tyrvää
471	1918/M	Tyrvää
477	1911/M	Lahti
483	1942/N	?
486	1921/N	Kuhmoinen
487	1927/N	?
495	1921/N	Impilahti
496	1920/M	Turku
513	1912/M	Viipurin mlk.
537	1933/M	Kittilä
542	1922/N	Konnevesi
554	1924/N	Lappajärvi

LIITE 6c

558	?/M	Haukivuori
567	1918/N	Alavus
569	1917/M	Jämsä
573	1914/M	(Etelä-Pohjanmaa)
574	1916/N	Loppi
579	1932/N	Pernaja
583	1911/N	Ähtäri
586	1912/N	Ruokolahti
596	1912/M	Miehikkälä
597	1938/N	Naantali ym.
599	1929/M	Kankaanpää
600	1918/M	Ypäjä
607	1917/N	Raahe
610	1924/M	Tammela
611	1924/N	Sumiainen ym.
615	1921/N	Kuhmoinen
621	1908/N	Tampere
623	1922/N	Kuusamo
643	1915/M	Jokioinen ym.
660	1938/N	?
663	1929/M	Kannus
665	1926/N	Kuusjärvi
676	1927/M	Orimattila
696	1927/N	Soini
672	1929/N	Pori
689	1917/N	Elimäki
690	1922/M	Punkalaidun
696	1927/M	Soini
706	1920/M	Hirvensalmi ym.
721	1929/N	Kiihtelysvaara/?

730	1906/N	Jääski
753	1919/M	Heinävesi
762	1921/N	Laihia
766	1929/M	Kalanti
775	1923/M	?
779	1931/N	Haukivuori
791	1923/N	Ikaalinen
805	1949/N	Pernaja ym.
807	1930-l alkup/M	Siilinjärvi
808	1948/M	Tampere, Pohjois
	Karjala ym.	
816	1948/M	Porvoo ym.
820	1929/M	Oulu
836	1920/N	Töysä
839	1933/N	Helsinki
840	1921/M	Kuivaniemi
848	1925/N	Köyliö
850	1919/N	Loimaa

LIITE 7

Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos/kansatiede.
Tiedustelu no 58 (TYKL:T58), 1990, Miten minut opetettiin
saunomaan? Käytetyt vastaukset:

<u>vastaaaja</u>	<u>s. aika</u>	<u>kuvattava paikkakunta</u>
Ahlqvist, Terttu	1926	Hattula
Alajärvi, Paula	1945	Sodankylä
Anttila, Anja	1923	?
Aunola, Tellervo		
Thome, Lahja	1922	Janakkala
Aurala, Margit	1924	Eura
Eerola, Vilho	1925	Kalvola
Esko, Anja	1929	Eura
Haapanen, Petri	1919	Hinnerjoki
Hakala, Anna	1909	Tampere
Hietala, Katri	1924	Pieksämäki
Hietämäki, Aili	1910	Mellilä
Hirvonen, Sirpa	1925	Virolahti
Hyyppä, Impi	1926	Petsamo
Häkli, Sirkka	1926	Ruovesi
Järvinen, Aune	1928	Petäjävesi
Kainulainen, Elvi	1930	Janakkala, Somero
Kala, Anni	1920	Äänekoski
Kananen, Anna	1911	Reisjärvi

Kansikas, Hilikka	1916	Viipuri
Karjalainen, Sirkka	?	(Kainuu)
Karttunen, Aarne	1914	Kuusjärvi
Kaukiainen, Aili	1916	Tyrvää
Knuuttila, Rauha	1924	Nurmo
Kortelainen, Elvi	1909	Liperi
Koskenala, Annikki	1911	Karunki?
Kuusela, Aini	1923	Viipurin mlk.
Laine, Toivo	1927	Punkalaidun
Lehtonen, Ulla	1927	Varkaus
Lehtosalo-H., Helmi	1914	Tampere
Lötjönen, Kirsti	?	Tohmajärvi
Myllyoja, Ines	1916	Oulunsalo
Mäkinen, Tauno	1918	Ypäjä
Nupponen, Anna-Maija	?	?
Näsönen, Aune	1908	Rantsila
Pehkoranta, Heikki	1917	Suistamo
Peltonen, Raili	1922	Tampere
Pertola, Esko	1921	Kokemäki
Pesu, Pirjo	1951	Helsingin mlk.
Puukkoniemi, Senja	1911	Virrat
Pääkkönen, Tuovi	1924	Äänekoski
Rantala, Terttu-H.	1920	Forssa
Rantaniemi, Kalle	1931	Alajärvi
Ratu, Martti	1917	Turku
Reinikainen, Alpo	1919	Jäppilä
Seppä, Tauno	1907	Räisälä
Uomala, Uno	1913	Helsinki
Vuorinen, Irja	1917?	Turku

LIITE 8

KARTAN 1 merkintöjen perustana olevat lähteet:

Varsinais-Suomi: MV:K13/132, 141, 273, 349, 386, 724;
MV:K38/70, 368, 766.

Satakunta: MV:K13/76, 108, 149, 186, 217, 292, 320, 341, 357,
424, 720, 756; MV:K38/31, 57, 117, 176, 180, 191, 247, 282,
369, 373, 384, 391, 464, 471, 583, 848; TYKL:T58/Haapanen,
Hietämäki, Häkli, Pertola.

Uusimaa: Fieandt 1932, 98; MV:K13/164, 492, 513, 741;
MV:K38/148, 232, 248, 448, 579, 689, 805.

Häme: MV:K13/215, 259, 289, 293, 448, 554, 557, 713;
MV:K38/16, 38, 114, 148, 180, 418, 449, 459, 574, 600, 615,

643; TYKL:T58/ Ahlqvist, Aunola, Eerola, Kainulainen, Mäkinen.
Keski-Suomi: MV:K13/85; MV:K38/237, 542; TYKL:T58/Järvinen.
Etelä-Savo: MV:K13/63, 262, 354, 466, 529, 655; MV:K38/292,
706, 779.
Pohjois-Savo: MV:K13/454; MV:K38/13.
Etelä-Karjala: MV:K13/169, 222, 306, 650; MV:K38/513, 596.
Pohjois-Karjala: MV:K13/602; MV:K38/350, 460, 721.
Etelä-Pohjanmaa: MV:K13/24, 56, 92, 96, 118, 163, 179, 211,
225, 237, 249, 276, 304, 330, 352, 362, 417, 437, 438, 515,
539, 702; MV:K38/138, 149, 157, 210, 262, 295, 422, 567, 696,
836; TYKL:T58/Knuuttila, Rantaniemi.
Keski-Pohjanmaa: MV:K13/214, 702; MV:K38/101, 210.
Pohjois-Pohjanmaa: MV:K38/451.
Kainuu: MV:K13/488, 626; MV:K38/451.
Lappi: MV:K13/8, 123; MV:K38/302; TYKL:T58/Alajärvi, Hyyppä,
Koskenala.

LIITE 9

KARTAN 2 merkintöjen perustana olevat lähteet:

Eura: TYKL:T58/Aurala; TYKL 932/Katavisto, Tuominen. Forssa:
Viksbergin vanha sauna. Heinävesi: MV:K38/753. Helsingin mlk:
TYKL:T58/Pesu. Hirvensalmi: MV:K38/457. Hämeenlinna:
MV:K38/388. Janakkala: TYKL:T58/Kainulainen. Joensuu: TYKL
889/Mahonen, Torvinen. Karkkila: TYKL 660/Fredriksson, Heino-
nen. Kuusjärvi(Outokumpu): MV:K38/109, 665. Lahti: MV:K38/477.
Lieksa: TYKL 889/Horttanainen, Ikonen. Liperi: TYKL:T58/Korte-
lainen. Loimaa: MV:K38/850. Mänttä: TYKL 778/Liinamaa. Nokia:
TYKL 566/Kuusisto; TYKL 567/Kivioja. Oulu: TYKL 839/Kenakkala.
Oulunsalo: TYKL:T58/Myllyoja. Pori: MV:K38/672. Pieksämäki:
TYKL:T58/Hietala. Pyhtää: TYKL 920/Puhakka. Savonlinna: TYKL
666/Andersin, Karppinen. Simpele: MV:K38/23. Sippola: TYKL
569/Siukola, Laurila. Suolahti: TYKL 949/Saarinen, Sell, Vack-
lin. Suonenjoki: MV, Hajatietoja... Tammela: MV:K38/610.
Tohmajärvi: TYKL:T58/Lötjönen. Tornio: MV:K38/82. Valkeakoski:
TYKL 770/Hellsten. Varkaus: TYKL 667/Kaukonen, Keinänen,
Kinnunen. Äänekoski: MV:K38/46, 293; TYKL:T58/Kala.

YHTEISSAUNOMINEN SUOMESSA

Turun yliopisto
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Suomalainen ja vertaileva kansatiede
Pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 1994
Tapio Laaksonen